

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

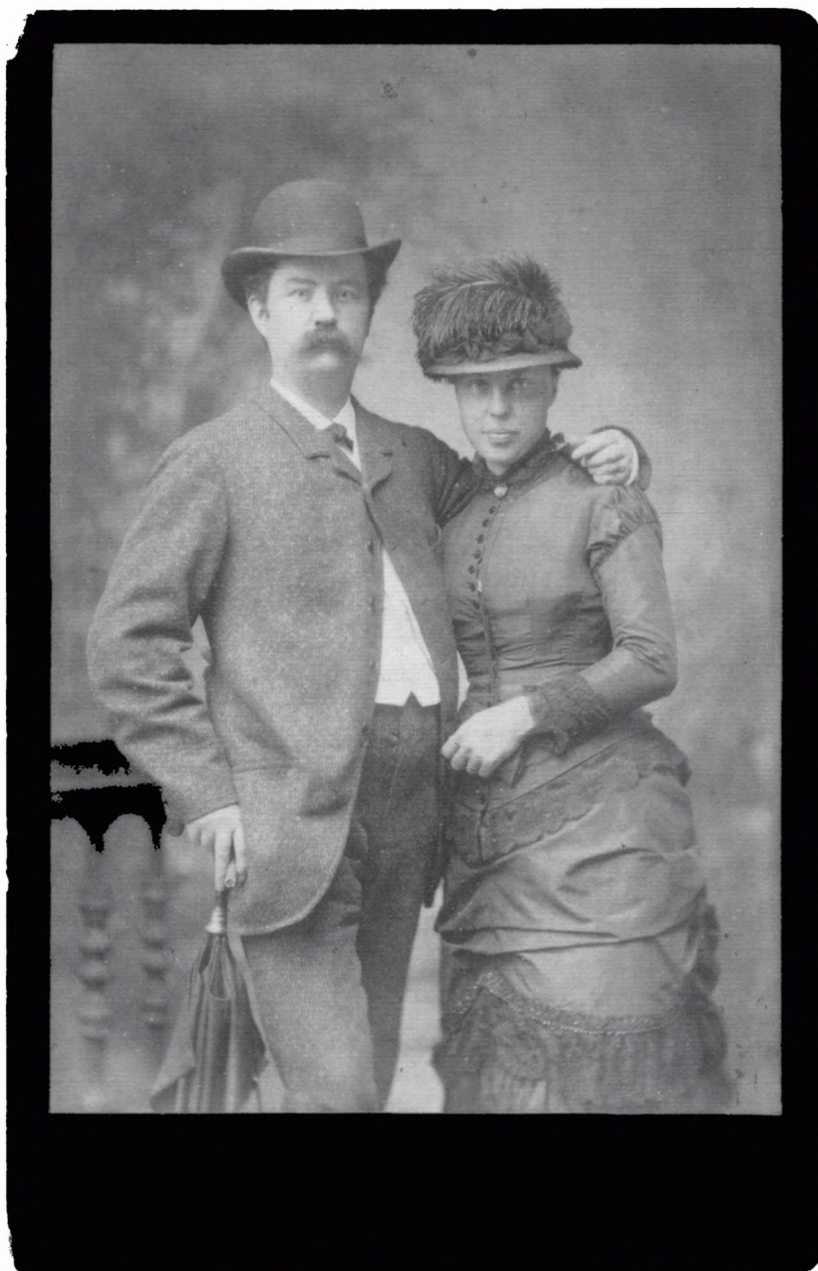
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Slægterne

Richter · Schwartz · Friis

Mine fædrene aner og deres familie

Seks slægtshistoriske beretninger

*fortalt af
Helge Richter-Friis*

Slægterne
Richter · Schwartz · Friis
Mine fædrener og deres familie

*Seks slægtshistoriske beretninger
fortalt af
Helge Richter-Friis*

* * *

1

Slægten Richter

2

Slægten Schwartz

3

Oldeforældrene Johan Gustav Richter og Wilhelmine, f. Schwartz

Oldefars virksomhed,
familien på "Calunda" i Frederiksberg Allé,
samt maleri-skandalen:
Oldemor på volden storebededagsaften.

*

4

Slægten Friis

En gren af den østjyske præsteslægt Friis
gennem 300 år.

5

Oldeforældrene Christen Begtrup Friis og Kirstine, f. Jensen

Oldefars liv som sognepræst
på Bornholm, i Vendsyssel og på Sydfalster,
samt hans skole- og præstehåndbøger.

*

6

Bedsteforældrene Valdemar Friis og Augusta, f. Richter

Farfar og farmor i Ordrup,
hans aktiviteter som sagfører
og som formand for Kommunalforeningen,
samt hans deltagelse i krigen i 1864.

* * *

1996

Trykt som manuskript

ISBN 87-985922-0-3

Slægterne

Richter · Schwartz · Friis

Mine fædrener aner og deres familie.

*Seks slægtshistoriske beretninger
fortalt af Helge Richter-Friis.*

Udgivet med støtte fra
VELUX FONDEN AF 1981

Tekst & Tryk A/S, 42 89 15 00

Copyright 1996:
H. Richter-Friis,
Enghave 1,
2960 Rungsted Kyst.
Tlf.: 42863814.

Omslaget: Nyforlovede bedsteforældre, Valdemar Friis og Augusta, f. Richter, i 1885.

Indhold

FORORD m.v. - 7

OVERSIGTER: "MINE FÆDRENE ANER" - 9

NAVNEREGISTER - 13

STEDREGISTER - 17

BERETNINGER 1 - 6:

1. Slægten Richter

JOHAN ANDREAS RICHTER (tip-3-oldefar, ca. 1722-88) - 3
"Urtegårdsmand på Erichsholm", kroholder på Maltes Kro ved Holbæk

PETER (FLACHEBERG) RICHTER (tip-2-oldefar, 1759-1806) - 5
Gartner og podemester på Gudumlund, Odense Slot og Turebyholm

PETER RICHTER (tipoldefar, 1794-1846) - 9
Bødkermester på Christianshavn
"Bødkeretablisementet" i Strandgade - Tragedien på Antvorskov, Peter Richters svigerfar omkommer - Forbindelsen mellem familierne Richter og Friis på Christianshavn

OVERSIGT - 15
Personer i "slægten Richter", samt deres relationer til andre i slægten

Illustrationer - 16
Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

2. Slægten Schwartz

SLÆGTENS RØDDER I TYSKLAND - 3
Johann Georg Schwartz (tip-3-oldefar, 1716-92)
Johan Nicolaus Schwartz (tip-2-oldefar, 1756-1825)
Kunstdrejere udvandrer til Danmark

CARL AUGUST SCHWARTZ (tipoldefar, 1792-1858) - 4
Kunstdrejeren følger i familiens fodspor og kommer i 1813 til København

NIELS V. MATHIESEN (tipoldemors bror, 1800-1853) - 9
Slotsforvalteren på Fredensborg Slot ægter Johanne Luise Heibergs søster

KUNSTDREJERNE I SVÆRTEGADE OG DERES EFTERSLÆGT - 11

Det Chirurgiske Academies kunstdrejere: Johan Adam og Johan Georg Schwartz - Kunstdrejeren Johan Adam Schwartz den yngre, Industriforeningens formand, forbedrer håndværkerundervisningen - Kunstmaleren Frans Schwartz og hans legat til udsmykning af bygninger - Forlagsboghandleren Otto Frederik Schwartz og "Rosings Minde" i Fredensborg - Schwartz i Sværtegade 3 drejer nøglen om i 1982 efter 181 års virke

OVERSIGT - 17

Personer i "slægten Schwartz", samt deres relationer til andre i slægten m.v.

Illustrationer - 18

Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

3. Oldeforældrene Richter

JOHAN GUSTAV RICHTER (1821-85) OG WILHELMINE, f. SCHWARTZ (1829-1911) - 3
Silke- og klædehandlen på hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade

"CALUNDA" - 5

Oldeforældrenes hjem på Frederiksberg Allé - Stuerne - Haven - Livet på "Calunda"

"PÅ KØBENHAVNS VOLD - AFTENEN FØR STORE BEDEDAG" - 11

Hunæus' motiv - De portrætterede på volden - Oldefar vil undgå skandale, han køber maleriet - Epilog: "Apollo-revuen" 1935

TILLÆG - 15

Oldeforældrenes søskende

Kildehenvisninger - 18

Illustrationer - 20

4. Slægten Friis

OVERSIGT - 4

Sognepræster i syv slægtled

OM "SLÆGTEN FRIIS" - 5

NIELS CHRISTENSEN FRIIS - 7

Tip-7-oldefar (1560/70-1621).

Ridefoged på Århusgård, købmand og rådmand i Århus.

Godset Århusgård - Borgerskab som købmand - Rådmandens ægteskaber -

Bindingsværksgården genopført i "Den gamle By" - Gravstenen i Domkirken

CHRISTEN NIELSEN FRIIS - 11

Tip-6-oldefar (ca. 1604-1664).

Præst ved Vor Frue Kirke i Århus, provst for Ning Herred, gift med Karen Clemensdatter.

Universitetet i København - Fra hører til første præsteembede - Rådmand Clemen Smagbiers

datter - Præst i Vor Frue; forgængerens løb fra sit løfte! - Fæle rygter om bispinden og hendes

svigersøn! - Magister efter studier i udlandet - Plyndring og brandskat - Provst og

hospitalsforstander - Provstens svoger kidnappes - Til bryllupsfest - Hjemmet på Store Torv -

Biblen og epitafiet i Vor Frue

NIELS CHRISTENSEN FRIIS - 21

Tip-5-oldefar (1637-1714).

Præst i Skorup og Tvilum, provst for Gjern Herred, gift med Ingeborg Nielsdatter Ferslew.

Latinskolen i Sorø - Præst som 24-årig; ægtede forgængerens datter - Svigerfar udplyndret to

gange, og præstegården brændte to gange - Blicher blev inspireret - Også en god landmand -

Præstetraditionen fortsatte - Forsæde i Den gejstlige Ret - "Hr. Frijs veltede i sin Alderdom" -

Skorup-præsterne beslægtede i 186 år - Ferslew-slægten

NIELS NIELSEN FRIIS - 29

Tip-4-oldefar (ca. 1664-1703).

Præst i Mørke og Hvilsager på Djursland, gift med Birgitte Sørensdatter Sommer.

På Rosenkrantzernes gods - Et ganske godt præstekald - Uheldssvangre år straks i det nye århundrede - Tiden efter Niels' død - Birgittes aner på fædrene side (slægten Sommer) - og på mødrene side (slægten Basballe)

METTE NIELSDATTER FRIIS - 35

Tip-3-oldemor (ca. 1697-1779).

Præstedatteren fra Mørke, gift med guldsmeden Børge Jacobsen Lemmich fra Aalborg.

Den norske guldsmed Lemmich fra Sogn - Lemmich-guldsmedene i Aalborg - Præstedatteren og guldsmeden - Fra Aalborg til Ebeltoft - Mette tilbage til sin fødeegn - Navnet "Friis" videreføres

NIELS BØRGESEN FRIIS - 39

Tip-2-oldefar (1731-1809).

Dejn i Skødstrup/Elsted, senere i Tved (Mols), gift med Ane Pedersdatter.

Lærerige år på Skaføgård - Skoleholderen i Egå forvist - "Forsynet styrede": Niels blev degn - Bedre degneembede på Mols - "Paven på Mols" - Enkesædet "Leegaards Minde"

PEDER FRIIS - 43

Tipoldefar (1767-1856).

Præst i Holme og Tranbjerg ved Århus, gift med Ane Boye.

Tjente til studierne som degn - Ægtede præstens niece i Beder Præstegård - Præst i nabosognene - Dygtig landmand - "De hed alle sammen Friis" - 50-års embedsjubilæum - Dansede ved sit diamantbryllup - "Henslumrede blidt og roligt" - Skindød flere gange! - Anes enkestand - Portrætmalerierne

Illustrationer - 49

Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

5. Oldeforældrene Friis

CHRISTEN BEGRUP FRIIS (1808-98) OG KIRSTINE, f. JENSEN (1811-89)

FRA KATEDRALSKOLEN I ÅRHUS TIL UNIVERSITETET - 3

Teologistudier - skolebestyrer - ægteskab

FØRSTE KALD: NYKER PÅ BORNHOLM (1836-45) - 4

Biskop på visitats overnattede i præstegården - det regnede ned i sengen

MÅLTE RUNDKIRKEN OP - 5

Var den både kirke og fæstning?

ET BEDRE EMBEDE NORDENFJORDS (1845-59) - 6

Stillede op som folketingskandidat

AFHANDLING OM FOLKESKOLENS FREMTID PRÆMIERET (1852) - 9

Fremsatte flere liberale reformforslag

NYTTIG HÅNDBOG FOR SKOLEFOLK (1857) - 10

Bekvem oversigt over et virvar af love og anordninger

SLUTEMBEDE PÅ FALSTERS SYDSPIDS (1859-76) - 11

Åben over for lægprædikanterne - en af dem var "en Guds gave til sognet"

KRIGEN I 1864: Brevveksling med sønnen Valdemar - 13
Kanonaden hørtes tydeligt på Falster

SOGNENE OVERSVØMMET AF VOLDSOM STORMFLOD (1872) - 15
Huse forsvandt - Vandet nåede langt op på døbefonten - Hele landet hjalp til efter naturkatastrofen

"HÅNDBOG FOR PRÆSTER" UDFYLDTE ET SAVN (1878) - 17
Blev kendt i præstekredse over det ganske land

PASTOR EMERITUS PÅ FREDERIKSBERG - 18
"Tak til enhver, fjern og nær, som hjalp mig gennem verdens trængsel"

TILLÆG - 21
Oldeforældrenes søskende

Kildehenvisninger - 22
Illustrationer - 25

6. Bedsteforældrene Friis

VALDEMAR FRIIS (1841-1906) - 3
Munter studietid afbrudt af krigstjeneste - Efterspurgt juridisk manuduktør - Overretssagføreren uden telefon

AUGUSTA RICHTER (1852-1937) - 6

BRYLLUP - LANGT OM LÆNGE - 7

LINDEGÅRDSVEJ 45 I ORDRUP - 8
Villabyggeri omgivet af marker - Farfars og farmors hjem - Den store frugthave - Familielivet

FARFARS TIDLIGE DØD - 13

TIDEN DEREFTER - 14
Godgørende, levede selv spartansk - Farmors død, legat stiftes

LØJTNANTENS BREVE FRA FRONTEN - 16
Om tilbagetoget fra Dannevirke og kampen ved Sankelmark - Om bombardementet af Sønderborg - Om stormen på Dybbøl-stillingen

FORMAND FOR KOMMUNALFORENINGEN - 20
Villaejernes kamp med hartkornsbønderne - Ikke tilfreds med udviklingen i Ordrup

SAGFØRERENS INVESTERINGER - 24
Grunde og ejendomme - Ejsgården brændte, et villakoarter opstod - De døckerske telte og barakker

TILLÆG - 28
Bedsteforældrenes søskende

Kildehenvisninger - 30
Illustrationer - 33

Forord

Disse seks slægtshistoriske beretninger var egentlig ikke tænkt udsendt samlet i en bog. De blev udarbejdet som selvstændige personalhistoriske bidrag med henblik på at formidle, hvad der kunne udledes af mit efterhånden ret omfattende kildemateriale om slægterne. Da beretningerne imidlertid tilsammen omfatter "*mine fædrener*" (dvs. min fars aner) og deres familie, besluttede jeg også at publicere dem i bogform.

Hver enkelt beretnings oprindelige opsætning og paginering er bibeholdt, hvilket forhåbentlig ikke giver anledning til problemer med hensyn til orienteringen i bogen. Der fortælles kronologisk ud fra den første kendte ane i hver af slægterne. For at lette opslag i beretningerne findes på de efterfølgende sider "*oversigter*", hvor de omtalte aner er indpasset generationsvis, og desuden et "*navneregister*" og et "*stedregister*" med henvisninger til teksten.

Beretningerne er udarbejdet på grundlag af kildemateriale, som jeg har samlet i et slægtsarkiv. De kunne uden tvivl udbygges væsentligt, hvis søgningen efter yderligere oplysninger blev fortsat, bl.a. uden for landets grænser. Men jeg har alligevel foretrukket indtil videre at hellige mig andre slægtsgrene og derfor foreløbig afslutte arbejdet med de seks beretninger om Richter-, Schwartz- og Friis-slægterne og deres familie.

De basale trykte kilder er blevet suppleret med et væld af andre, således som det fremgår af kildehenvisningerne. I den forbindelse skylder jeg især en tak til de mange såvel nære som fjerne slægtinge, der gennem årene har forsynet mig med værdifulde oplysninger. Men også adskillige uden slægtsbånd må takkes for stor hjælpsomhed, når jeg eftersøgte dokumentation for beretningernes indhold.

Slægtsanekdoter, som jeg har modtaget såvel skriftligt som mundtligt, hovedsagelig fra nu afdøde familiemedlemmer, er medtaget i et vist omfang, selv om jeg er mig bevidst, at de kildekritisk bør behandles med varsomhed. Proveniensen af disse oplysninger fremgår også af kildehenvisningerne.

Det kan måske undre, at nærværende slægtskrønike slutter med mine bedsteforældre - og ikke med min far, bladforlæggeren og bogtrykkeren *Valdemar Richter-Friis*. Men en beretning om hans liv vil blive omfattende og selvklart adskilligt mere personlig end beretningerne om de tidligere generationer og vil derfor ikke være umiddelbart forenelig med disse. Til orientering er på næste side indføjet en kort omtale af min far (nekrolog 1976).

Målet med beretningerne er først og fremmest at bibringe nulevende slægtled og deres efterkommere viden om denne del af slægten, men de kan naturligvis også tjene til oplysning for andre personalhistorisk interesserede.

Det er nok uundgåeligt, at der kan påvises fejl eller mangler i beretningerne.

I så fald vil jeg være taknemmelig for at blive orienteret herom. Desuden skulle det glæde mig, om udsendelsen af mit slægtsarbejde foranlediger, at jeg bliver gjort opmærksom på supplerende materiale, som slægtens medlemmer og andre eventuelt er i besiddelse af.

En særlig tak skal rettes til *Velux Fonden af 1981* for økonomisk støtte til bogens udgivelse.

Helge Richter-Friis

.....

Bogen er - som nævnt ovenfor - ikke pagineret fortløbende, dvs. hver beretning er selvstændigt pagineret. Opslag foretages derfor i henhold til beretningsnummer + sidetal.

Tallene sidst i hvert tekstafsnit markerer de til afsnittet anvendte kilder.

Citater er gengivet med fortidens ortografi, når der herved tilføres noget karakteristisk, ellers ikke.

.....

VALDEMAR RICHTER-FRIIS

4. april 1893 - 19. juli 1976

Nekrolog, Berlingske Tidende, 24. juli 1976:

Bladudgiver Valdemar Richter-Friis er død, 83 år. V. Richter-Friis, der var søn af overretssagfører Valdemar Friis i Charlottenlund, blev uddannet i bladforlaget American Exporter i New York og grundlagde i 1922 Dansk Bladforlag, der igennem årene voksede til at blive et af de største forlag af sin art herhjemme. Talrige organisationer og institutioner har i tidens løb betroet V. Richter-Friis udgivelsen af deres tidsskrifter. Han var ved sin virksomhed med til at udbrede kendskabet til fagbladenes betydning for erhvervslivet, og han gjorde en indsats for højnelse af fagbladenes standard og for at skabe respekt om branchen.

I 1956 tog V. Richter-Friis initiativ til stiftelsen af Foreningen af Fagbladsforlag, og han var foreningens formand til 1961. Han var desuden formand for bestyrelsen for H.P. Hansens Bogtrykkeri A/S 1955-74 og for Bjarnholt Reproduktion A/S 1965-72.

Under Den 2. Verdenskrig udbændte forlagets kontorer på Christianshavn ved bombardementet af B & W i januar 1943. Kort efter krigen købte V. Richter-Friis ejendommen Amaliegade 22, den smukke Niels Aagesens Gård, der sidst havde tilhørt prinsesse Thyra. Her fik Dansk Bladforlag til huse. Ved forlagets 40 års jubilæum i 1962 udsendtes en bog om Amaliegade, skrevet af V. Richter-Friis, der var kunst- og topografiinteressert og indgående havde studeret Frederiksstadens historie.

Oversigter: "Mine fædrener aner"

I oversigterne på de følgende sider er mine bedsteforældre hver især første slægtled (proband) i ane-nummereringen yderst til venstre, dvs. nr. 1. Deres forældre (= mine oldeforældre) er nr. 2 og 3, deres 4 bedsteforældre (= mine tipoldeforældre) nr. 4, 5, 6 og 7, o.s.v. - Ukendte aners numre er udeladt; f.eks. skulle der i hver af anerækkerne findes 16 tip-3-oldeforældre (nr. 16-31), men, som det fremgår, kendes kun 6, henholdsvis 10.

I midterspalten anføres først de to numre for den pågældende anes forældre ("u" markerer "ukendt"), derefter nummeret på anens barn i oversigten, eksempelvis: Ane 34's forældre i "Oversigt 1" er nr. 68 og 69, barnet nr. 17, derfor 68-69 / 17; ane 284's forældre er ukendte, barnet er nr. 142, derfor u / 142. I spalten til højre henvises til omtale i beretningerne 1-6, først beretningens nummer, derefter sidetallet heri. "f" og "ff" = plus følgende side(r). Flere henvisninger findes i navne- og stedregistrene umiddelbart efter disse oversigter.

Oversigt I

	Anenumre: Forældre / Barn	Beretnings-nr. / Sidetal
BEDSTEFAR		
1. Valdemar (Carl Theobald) Friis, 1841-1906 Overretssagfører (Ordrup)		6 / 3ff
OLDEFORÆLDRE		
2. Christen Begtrup Friis, 1808-1898 Sognepræst (Nyker, Tversted-Bindslev-Uggerby, Skelby-Gedesby)	4-5 / 1	5 / 3ff
3. Kirstine Jensen, 1811-1889	6-7 / 1	
TIPOLDEFORÆLDRE		
4. Peder Friis, 1767-1856 Sognepræst (Holme-Tranbjerg)	8-9 / 2	4 / 43ff
5. Ane Boye, 1774-1860	10-11 / 2	
6. Hans Jensen, ca. 1767-1844 Brænderiejer, værtshusholder (Christianshavn)	12-13 / 3	5 / 3
7. Karen Thomasdatter, ca. 1774-1825	u / 3	
TIP-2-OLDEFORÆLDRE		
8. Niels Børgesen Friis, 1731-1809 Sogndegn (Skødstrup-Elsted, Tved (Mols))	16-17 / 4	4 / 39ff
9. Ane Pedersdatter, 1728-1812	18-19 / 4	
10. Korfitz Boye, ca. 1728- ... Skipper, købmand (Århus)	u / 5	4 / 44
11. Mariane Mogensdatter Hasle, 1733-1794	22-23 / 5	
12. Jens Hansen, ca. 1733-1809 Landmand (Levring)	u / 6	
13. Kirsten Sørens datter ca. 1739-1813	u / 6	
TIP-3-OLDEFORÆLDRE		
16. Børge Jacobsen Lemmich, ca. 1695-1760 Guldsmed (Aalborg)	u / 8	4 / 36ff
17. Mette Nielsdatter Friis, ca. 1697-1779	34-35 / 8	

	Anenumre: Forældre / Barn	Beretnings-nr. / Sidetal
18. Peder Sørensen , ... - ... Smed (Katholm)	u / 9	4 / 40
19. Karen Rasmusdatter , ... - ...	u / 9	
22. Mogens Rasmussen Hasle , 1711-1757 Skipper (Århus)	44-45 / 11	4 / 44
23. Ane Mikkelsdatter , ca. 1709-1788	u / 11	
TIP-4-OLDEFORÆLDRE		
34. Niels Nielsen Friis , ca. 1664-1703 Sognepræst (Mørke-Hvilsager)	68-69 / 17	4 / 29ff
35. Birgitte Sørensdatter Sommer , 1672-1733	70-71 / 17	
44. Rasmus Mogensen Hasle , ca. 1685-1765 Bådfører, fisker (Århus)	88-89 / 22	4 / 44
45. Maren Sørensdatter , ...-1751	u / 22	
TIP-5-OLDEFORÆLDRE		
68. Niels Christensen Friis , ca. 1637-1714 Sognepræst (Skorup-Tvilum)	136-137 / 34	4 / 21ff
69. Ingeborg Nielsdatter Ferslew , ca. 1640-1716	138-139 / 34	
70. Søren Pedersen Sommer , ca. 1631-1695 Sognepræst (Mørke-Hvilsager)	140-u / 35	4 / 30ff
71. Margrethe Christensdatter Basballe , ...-1691	142-143 / 35	
88. Mogens Rasmussen Hasle , ca. 1652-1702 Skipper, købmand (Århus)	u / 44	4 / 44
89. Anne Marie Hansdatter , ca. 1647-1721	u / 44	
TIP-6-OLDEFORÆLDRE		
136. Christen Nielsen Friis , ca. 1604-1664 Provst, Ning Herred (Vor Frue, Århus)	272-u / 68	4 / 11ff
137. Karen Clemensdatter , ca. 1610-1685	274-275 / 68	
138. Niels Thomsen Ferslew , ca. 1596-1660 Provst, Gjern Herred (Skorup-Tvilum)	276-277 / 69	4 / 22f
139. Ingeborg Nielsdatter Vragel , ... - ...	278-u / 69	
140. Peder Pedersen Sommer , 1596-1680 Sognepræst (Mørke-Hvilsager)	280-281 / 70	4 / 32
142. Christen Jensen Basballe , ca. 1611-1687 Storkøbmand, rådmand (Århus)	284-285 / 71	4 / 32f
143. Lisbeth Pedersdatter Basballe , ca. 1608-1652	286-287 / 71	
TIP-7-OLDEFORÆLDRE		
272. Niels Christensen Friis , 1560/70-1621 Ridefoged, rådmand, købmand (Århus)	u / 136	4 / 7ff

	Anenumre: Forældre / Barn	Beretnings-nr. / Sidetal
274. Clemen Jensen Smagbier, ... -1626 Rådmand, borgmester, købmand (Århus)	u / 137	4 / 13
275. Ane Olufsdatter, ca. 1578-1650	u / 137	
276. Thomas Nielsen Ferslew, ... -1623 Sognepræst (Lyngå-Skjød)	552 / 138	4 / 26
277. Karen Thomasdatter, ... - ...	u / 138	
278. Niels Pedersen Vragel, ... -1629 Sognepræst (Skorup-Tvilum)	u / 139	4 / 25
280. Peder Pedersen Sommer, ca. 1560-ca. 1629 Sognepræst (Hornslet)	560 / 140	4 / 32
281. Anna Olufsdatter, ... - ...	u / 140	
284. Jens Christensen Basballe, ...-ca. 1650 Rådmand, borgmester, handelsmand (Århus)	u / 142	4 / 32f
285. Dorte Andersdatter, ... - ...	u / 142	
286. Peder Basballe, ...-1626 Handelsmand (Århus)	u / 143	4 / 32
287. Kirsten Pedersdatter, ... - ...	u / 143	
TIP-8-OLDEFORÆLDRE		
552. Niels Nielsen Ferslew, ... -1577 Hospitalsforstander (Randers)	u / 276	4 / 26
560. Peder Sommer, ca. 1530- efter 1565 Gårdejer (Krogsbæk)	u / 280	4 / 32
TIP-9-OLDEFORÆLDRE		
1104 Niels Ferslew, ... -efter 1532 Byfoged (Randers)	u / 552	4 / 26

Oversigt II

BEDSTEMOR		
1. Augusta (Elisabeth Marie) Richter, 1852-1937		6 / 6ff
OLDEFORÆLDRE		
2. Johan Gustav Richter, 1821-1885 Silke- og klædegrosserer (Pilestræde, Kbh.; Frederiksberg, "Calunda")	4-5 / 1	3 / 3ff
3. Wilhelmine J. P. Schwartz, 1829-1911	6-7 / 1	
TIPOLDEFORÆLDRE		
4. Peter Richter, 1794-1846 Bødkermester (Christianshavn)	8-9 / 2	1 / 9ff
5. Johanne Elisabeth Lange, 1796-1880	10-11 / 2	

	Anenumre: Forældre / Barn	Beretningsnr. / Sidetal
6. Carl August Schwartz , 1792-1858 Kunstdrejer (København)	12-13 / 3	2 / 4ff
7. Mette Marie Mathiesen , 1802-1886	14-15 / 3	
TIP-2-OLDEFORÆLDRE		
8. Peter (Flacheberg) Richter , 1759-1806 Gartner, podemester (Gudumlund, Odense Slot, Turebyholm)	16-17 / 4	1 / 4ff
9. Cidse Nielsdatter , 1765-1829	18-19 / 4	
10. Peder Andersen Lange , ca. 1767-1817 Skomagermester (Slagelse)	u / 5	1 / 12f
11. Walborg Kirstine Philipsdatter , ca. 1762-1843	u / 5	
12. Nicolaus Schwartz , 1756-1825 Landmand, fragtmand (Büdingen, Oberhessen)	24-25 / 6	2 / 3
13. Henriette Katharine Hölzinger , 1756-1831	26-27 / 6	
14. Jens Mathiesen , 1778-1821 Kgl. forrider ved Fr. 6.'s hofetat	u / 7	2 / 5
15. Ane Marie Vilhelmsdatter , 1772->1821	30-31 / 7	
TIP-3-OLDEFORÆLDRE		
16. Johan Andreas Richter , ca. 1722-1788 Gartner, podemester (Eriksholm); kroholder	u / 8	1 / 3ff
17. Marie Kierstine Flacheberg , 1720-1773	34-35 / 8	
18. Niels Andersen , ... - ... (Gudum)	u / 9	1 / 6
19. Anna Marie Mortensdatter , ... - ...	u / 9	
24. Johann Georg Schwartz , 1716-1792 Landmand, fragtmand (Büdingen, Oberhessen)	u / 12	2 / 3
25. Anna Margaretha Heylmann , ... - ...	u / 12	
26. Johann Heinrich Hölzinger , ... - ... Bagermester (Büdingen, Oberhessen)	u / 13	2 / 3
27. Johanna Margarethe Rib , ... - ...	u / 13	
30. Vilhelm (Niels) Olufsen Bækmand , 1741-1786 Avlsmand (Ebeltoft)	u / 15	2 / 5
31. Mette Sørensdatter Elsegaard , ... ->1786	u / 15	
TIP-4-OLDEFORÆLDRE		
34. Peder Hansen Flacheberg , ... -1763 Kroholder (Maltes Kro ved Holbæk)	u -69 / 17	1 / 3f
35. Anna Cathrine , ca. 1695-1767	u -70 / 17	
TIP-5-OLDEFORÆLDRE		
69. Kirsten Laursdatter , ca. 1661-1731	u / 34	1 / 3f
70. Malte Linnertsen , ca. 1658-1715 Kroholder (Maltes Kro ved Holbæk)	u / 35	1 / 3

Navneregister

NAVNEREGISTRET omfatter personer i de omhandlede slægter og personer med særlig tilknytning til slægterne. Navne i de skematiske slægtsoversigter og i kildehenvisningerne er ikke medtaget. - Fremhævede tal foran skråstregerne henviser til beretningsnumre, resten er sidetal. - "f" eller "ff" = plus følgende side(r). - Kursiverede tal henviser til billedtekster. - * = slægtsnavn; g. = gift; 1. = 1. gang; 2. = 2. gang.

Alling, Peder Thygesen 4/31.
 Andersdatter, Dorte (g. Christensen) 4/32.
 Andersen, Niels 1/6.
 Anna Cathrine (g. Flacheberg) 1/3f.
 Asuncion (g. Duurloo) 2/13.
 Bache, Otto 6/9.
 Bang, Augusta (g. Mathiesen) 2/10.
 Basballe, Anne (*Friis) 4/33. - Christen 4/33. - Christen Jensen 4/17, 33. - Jens 4/33. - Jens Christensen 4/33. - Kirsten (*Pedersdatter) 4/32f. - Lisbeth (*Basballe; g. Basballe) 4/33. - Margrethe (g. Sommer) 4/30, 33. - Peder 4/32.
 Bech, Marcus 4/9, 49.
 Behr, Thomas Nicolai 4/37, 39.
 Bentz, Camilla (*Nielsen-Sæther) 3/15.
 Bentzen, Julie M.C. (*Richter) 1/11; 3/15.
 Blicher, Steen Steensen 4/23.
 Blichfeldt, Mette (g. Rhodius) 4/31.
 Borberg, Lauritz 6/20.
 Boye, Ane (g. Friis) 4/43ff, 52. - Corfitz 4/44. - Mariane (*Hasle) 4/44.
 Brammer 4/46.
 Brinck-Seidelin, Hans Diderik 1/3f.
 Brochmann, C. 6/5, 13f.
 Bryske, Carl 4/7.
 Brønnum, Gudrun 6/29.
 Buchwald, Friedrich v. 1/6f.
 Bundtz 4/13f.
 Buus, Carl Gustav 6/28. - Christian 6/28. - Jens 6/28. - Laura L.C. (*Friis) 5/3, 12; 6/28. - Niels Peter J. 5/12; 6/28. - Valdemar 6/28.
 Bækmand, Mette (*Elsegaard) 2/5. - Vilhelm (Niels) Olufsen 2/5.
 Christensen, Dorte (*Andersdatter) 4/32. - Jens (= Jens Basballe) 4/32.
 Christoph, C.F. 6/9, 26f.
 Clemensdatter, Karen (g. Friis) 4/13ff, 51. - Maren (g. Lüdichsen) 4/13, 16.
 Clemmensen, Christen 4/21.
 Cohen, Julius 3/14.

Cour, Ida Magdalene Dornonville de la (*Mathiesen) 2/10. - La 4/46. - Louis Dornonville de la 2/10.
 Damgaard, Baltzer Jensen 5/21. - Kirsten (*Friis; g. 1. Poulsen) 4/44; 5/21.
 Duurloo, Asuncion 2/13. - Ellen 2/13. - J.V. 2/13. - Ulrik 2/13.
 Døcker, J.G.C. 6/26f.
 Elsegaard, Mette Sørensdatter (g. Bækmand) 2/5.
 Erch, Cidse (*Nielsdatter) (g. 1. Richter) 1/8. - Frederik Hansen 1/8.
 Eriksen, Chr. 3/3.
 Eskild, Gudrun E.J. (*Friis; g. 2. Hjortsø) 6/7, 14.
 Evers, William 2/10.
 Felberg, V. 6/4.
 Ferslew, Ingeborg (*Vrager) 4/26. - Ingeborg (g. Friis) 4/22ff. - Niels 4/26. - Niels Nielsen 4/26. - Niels Thomsen 4/22f, 26. - Thomas Nielsen 4/26.
 Fischer, J.C.H. 5/13
 Flacheberg, Anna Cathrine 1/3f. - Marie Kierstine Pedersdatter (g. Richter) 1/3f. - Peder Hansen 1/3f. - Vibeck Pedersdatter 1/3.
 Fleron, Axel Herforth 6/29. - Nathalie E. ("Talle"; *Richter) 3/4f, 26; 6/29.
 Fogh, Ib Jørgensen 4/44.
 Foss, Alexander 6/9.
 Frels, Augusta Margrethe (g. Schwartz) 2/12, 15.
 Friis, Alfred P.D. 5/7, 18; 6/7, 28. - Ane (*Boye) 4/43ff, 52. - Ane (*Pedersdatter) 4/40f. - Ane Marie (g. 1. Jensen, 2. Paulsen) 4/44; 5/21. - Anna H.M. 5/7, 18; 6/28. - Anne (g. J.C. Basballe) 4/33. - Anne (g. C. Basballe) 4/33. - Augusta E.M. (*Richter) 1/12; 2/10; 3/4f, 10, 26; 6/6ff, 33. - Augusta T.H. 5/4, 18; 6/28. - Bertramine (*Lindeman) 5/21. - Birgitte (*Sørensdatter Sommer) 4/30ff. - Camilla N.S. 5/7, 18; 6/28. - Christen Begtrup 1/13; 4/46; 5/3ff, 25, 28, 29, 30, 31, 32. - Christen Nielsen 4/8, 11ff, 51. - Clemens 4/21.
 Friis, Emilie A.M. (g. Neidhardt) 5/3, 7; 6/28. - Frederik Julius Christian 4/44f, 5/21. - Gudrun (g. 1. Eskild, 2. Hjortsø) 6/7, 14. - Henriette J.W. (*Richter) 3/4f, 14, 26; 6/7, 28f. - Ingeborg

- Nielsdatter 4/30. - Ingeborg (*Ferslew) 4/22ff. - Inger (*Nielsdatter Sørensen) 5/21. - Julie P.C. (g. Kieselbach) 5/4, 12; 6/28.
- Friis, Karen (*Clemensdatter) 4/13ff, 51. - Karen (* Knudsdatter) 4/8f, 50. - Kirsten 5/21. - Kirsten (g. 1. Poulsen, 2. Damgaard) 4/44; 5/21. - Kirstine (g. Leegaard) 4/40f. - Kirstine (* Jensen) 1/13; 5/3ff, 30, 31, 32. - Laura (*Tørsleff) 5/21. - Laura L. C. (g. Buus) 5/3, 12; 6/28. - Lovise Charlotte 4/44, 46; 5/21. - Mette Nielsdatter (g. Lemmich 4/30, 35ff.
- Friis, Niels 4/7. - Niels Børgesen 4/39ff. - Niels Christensen (ca. 1560/70 -1621) 4/7ff, 49, 50. - Niels Christensen (1637-1714) 4/21ff. - Niels Michael Hasle (1804-11) 5/21. - Niels Michael Hasle (1813-79) 4/44f; 5/21. - Niels Nielsen 4/29ff.
- Friis, Peder 4/43ff, 52; 5/8. - Preben 5/21. - Sidsel (g. Friis) 4/9. - Sigrid A. (g. Ullstad) 6/7, 14. - Valborg V.C. (g. Schierbeck) 6/7, 14. - Valdemar C.T. 1/12; 5/4, 13ff, 18f; 6/3ff, 33, 34, 37, 38. - Valdemar C. (= Richter-Friis) 6/7, 14.
- Gersdorff, Antoinette 4/39. - Christian 4/39f. - Jochum 4/41. - Poul Rosenørn 4/40.
- Graumann, Johan Friedrich 2/3.
- Gyldenchrone, F.J.C. 4/44; 5/21. - Louise 4/46; 5/21.
- Hagelstein, Julie L.P. (*Jensen) 5/21. - Poul 4/47, 52; 5/21.
- Hansen, Jens 5/21.
- Hasle, Mariane Mogensdatter (g. 1. Fogh, 2. Boye) 4/44. - Michael 4/43. - Mogens Rasmussen 4/44. - Rasmus Mogens 4/44.
- Heiberg, Johanne Luise (*Pætges) 2/9.
- Hellesen, H.C. 3/5.
- Helms, Johannes 4/45.
- Heylmann, Anna Margaretha 2/3.
- Hjortso, Gudrun E.J. (*Friis; g. 1. Eskild) 6/7, 14.
- Hoffensberg, Julius 6/25.
- Hoppe, Ferd. 3/11.
- Horneman, C.F.E. 3/16.
- Hunæus, Andreas Herman 2/8, 20; 3/4, 11ff, 27.
- Høg, Mogens 4/22f.
- Hölzinger, Carl August 2/5. - Henriette Katharine 2/3. - Johann Heinrich 2/3. - Johanna Margarethe (*Rüb) 2/3.
- Jensdatter, Helvig (g. Richter) 1/4.
- Jensen, Anders 5/21. - Andreas 6/25. - Ane Florentine (*Kaminsky) 5/21. - Ane Marie (*Friis; g. 2. Paulsen) 4/44; 5/21. - Christen 4/32. - Hans 1/13; 5/3, 21. - Jensine Hansmine Marie 5/21. - Julie L.P. (g. Hagelstein) 5/21. - Karen (*Thomasdatter) 1/13; 5/3, 21. - Kirstine (g. Friis) 1/13; 5/3ff, 32.
- Jespersen, Gilbert 6/13.
- Juel, Gregers 1/3f. - Margrethe 1/3.
- Kaminsky, Ane Florentine (g. Jensen) 5/21.
- Kieselbach, Carl Christian 5/12. - Julie (* Friis) 5/4, 12; 6/28.
- Klein, Augusta (* Schwartz) 2/12f. - Herman 2/13, 15.
- Knudsdatter, Karen (g. Friis) 4/8f, 50.
- Knudsen, Jørgen 4/8.
- Krafft, Carl 3/15. - Emmy (* Treschow) 1/11; 3/15. - Johanne A (g. Lyng) 3/15. - Leif 3/15.
- Krøyer, P.S. 2/13.
- Kühl, Louise 2/15. - Thora Lovise (g. Schwartz) 2/12f, 15.
- Kysing, Morten Petersen 4/40.
- Lange, Johanne Elisabeth (g. Richter) 1/10ff, 20; 3/3. - Julius 2/13. - Peder Andersen 1/12f. - Walborg Kirstine (*Philipsdatter) 1/12.
- Langkilde, Asta 2/8. - Carl 2/8. - Hans S.P. 3/17. - Julie M.E. (* Schwartz) 2/8, 3/17.
- Larsen, "Alba" (Sofie Albertine, g. Schwartz) 2/15. - Jørgen 6/29. - Thora J.A. (* Richter) 3/4f, 10, 26; 6/29.
- Laursdatter, Kirsten 1/3f.
- Leegaard, Kirstine (* Friis) 4/41. - Peder 4/41.
- Lemmich, Børge Jacobsen 4/36ff. - Lemmich-guldsmedene 4/35f. - Mette Nielsdatter (*Friis) 4/30, 35ff.
- Lindeman, Betramine (g. Friis) 5/21.
- Linnertsen, Malte 1/3.
- Lüdichsen, Anders 4/16. - Maren (*Clemensdatter) 4/13, 16.
- Lyng, Bernt A. 3/15. - Johanne A. (*Krafft) 3/15.
- Løsekrout, Henriette J.M. (*Schwartz) 2/7f; 3/17. - Peter Diderich 2/7; 3/17.

- Madsen, Morten 4/13f.
 Maglekilde-Petersen, Carl 6/28.
 Malling, Petrea 3/11.
 Mangor, A.M. 6/20.
 Mathiesen, Ane Marie (*Vilhelmsdatter) 2/5. - Augusta (*Bang) 2/10. - Carl 2/10. - Ida Magdalene ("Magda") (g. Dornonville de la Cour) 2/10. - Jens 2/5. - Johanna Magdalene (*Pætges) 2/9. - Mette Marie (g. 1. Schwartz, 2. Scheller) 2/5ff, 20; 3/4. - Niels Vilhelm 2/5, 9f; 3/4.
 Moltke, Joachim Godske 1/7f.
 Monrad, D.G. 5/13.
 Mortensdatter, Anna Marie (g. Andersen) 1/6.
 Munk, Kirstine 4/32.
 Mynster, J.P. 5/4f.
 Møller, Christian 5/12.
 Neergaard, Carl D. 3/16. - Marie (*Schwartz) 3/16.
 Neidhardt, Emilie A. M. (*Friis) 5/3, 7; 6/28. - Frands Peter 6/28. - Helga 6/28.
 Nexøe-Larsen, Frithiof 6/29. - Henry 6/29.
 Nielsdatter, Cidsel (g. 1. Richter, 2. Erch) 1/6ff.
 Nielsen, Carl 3/17, 28.
 Nielsen, Ejnar 2/14, 23, 24.
 Nielsen-Sæther, Camilla Emilie (*Richter) 1/11; 3/15. - Camilla (g. Bentz) 3/15. - Halfdan 1/11; 3/15f. - Nathalia W. (*Richter) 1/11; 3/16.
 Ohlmann, Martin 6/12, 14, 22.
 Olsen, Anine Emilie (g. Schwartz) 3/16. - Johanne Cathrine (g. Rosing) 2/14.
 Olufsdatter, Anne (g. Smagbier) 4/13.
 Omøe, Alexius 3/3; 6/29. - Camilla (*Richter) 3/4f, 26; 6/29.
 Pagh, Ingeborg (*Richter) 1/4.
 Paulsen, Ane Marie (*Friis; g. 1. Jensen) 4/44; 5/21. - Henning Lorentz 5/21.
 "Paven på Mols" 4/41.
 Pedersdatter, Ane (g. Friis) 4/40f. - Kirsten (g. 1. P. Basballe, 2. J.C. Basballe) 4/32f.
 Petersen, Nicolai 6/25.
 Philipsdatter, Walborg Kirstine (g. Lange) 1/12.
 Philipson, M.J. 3/4, 12, 14.
 Pirsen, Powel 4/8.
 Poulsen, Georg Vilhelm 5/21. - Kirsten (*Friis; g. 2. Damgaard) 4/44; 5/21.
 Pætges, Johanna Magdalene (g. Mathiesen) 2/9f. - Johanne Luise (g. Heiberg) 2/9.
 Rasmusdatter, Karen (g. Sørensen) 4/40.
 Rhodius, Jørgen 4/31. - Mette (*Blichfeldt) 4/31.
 Richter, Augusta E.M. (g. Friis) 1/12; 2/10; 3/4f, 10, 26; 6/6ff, 33. - Camilla Emilie (g. Nielsen-Sæther) 1/11; 3/15. - Camilla M. (g. Omøe) 3/4f, 26; 6/29. - Cidsel (*Nielsdatter; g. 2. Erch) 1/6ff - Dagmar V. 3/4f, 8, 10, 26; 6/29. - Emma Rosaline 1/11; 3/15. - Frederik Erhard 1/10; 3/15. - Frederik Valdemar 3/4, 6/29.
 Richter, Hanne Regine (g. Treschow) 1/11; 3/15. - Hans Diderik 1/7. - Helvig (*Jensdatter) 1/4. - Henriette J.W. (g. Friis) 3/4f, 14, 26; 6/7, 28f. - Ingeborg Flacheberg (g. Pagh) 1/4. - Johan Andreas (ca. 1722-88) 1/3ff, 16. - Johan Andreas (født 1788) 1/6, 8. - Johan Gustav 1/10ff; 2/7; 3/3ff, 11ff, 20; 6/6. - Johan P.S. 3/4; 6/29. - Johanne Elisabeth (*Lange) 1/10ff, 20; 3/3. - Julie M.C. (g. Bentzen) 1/11, 3/15. - Julie N.J. (g. Schou) 3/4f, 26; 6/29.
 Richter, Marie E. 3/4f, 26; 6/29. - Marie Kierstine (*Flacheberg) 1/3f. - Marie Kierstine (født 1806) 1/8. - Nathalia W (g. Nielsen-Sæther) 1/11; 3/16. - Nathalie E ("Talle") (g. Fleron) 3/4f, 26; 6/29. - Peter (1794-1846) 1/7, 9ff, 19, 20; 3/3, 7. - Peter (1820-58), 1/10f; 3/15. - Peter Flacheberg 1/4ff, 17, 18. - Thora J.A. (g. Larsen) 3/4f, 10, 26; 6/29. - Valdemar Amandus 1/10; 3/15, 16. - Victoria E.T. (g. Tolderlund) 1/11ff; 3/16. - Vilhelmine J 3/4; 6/29. - Vilhelmine J.P. (*Schwartz) 1/11; 2/5, 7; 3/4ff, 11ff, 21, 27; 6/6.
 Richter-Friis, Chresten Valdemar 6/7, 14.
 Rosenkrantz, Gunde 4/29. - Holger ("Den lærde") 4/21, 30, 32. - Jørgen 4/21f.
 Rosing, Johanne Cathrine (*Olsen) 2/14. - Marianne Vilhelmine (g. Schwartz) 2/14f. - Michael 2/14.
 Rüb, Johanna Margarethe (g. Hölzinger) 2/3.
 Scheller, Jens Ferdinand 2/5ff; 3/4. - Mette Marie (*Mathiesen; g. 1.

- Schwartz) 2/5ff, 20; 3/4.
 Schierbeck, Valborg V. C. (*Friis) 6/7, 14.
 Schimmelmann, H.E. 1/7.
 Schmidt, Christian Frantz 1/5f.
 Schmitto, Agnes 5/21.
 Schorn 3/7f.
 Schou, Erik 6/29. - Holger 6/29. - Johan
 6/29. - Julie N.J. (*Richter) 3/4f, 26;
 6/29. - Oluf Brønnum 6/29. - Per 6/29.
 Schwartz, Adolf F.N 3/17. - "Alba"
 (*Larsen) 2/15. - Anine Emilie
 (*Olsen) 3/16. - Anna Margaretha
 (* Heylmann) 2/3. - August J.E. 3/17. -
 Augusta (g. Klein) 2/12f. - Augusta
 Margrethe (* Frels) 2/12, 15. - Carl
 August 2/4ff, 18, 19; 3/4. - Carl G.F.
 2/5; 3/16. - Frans 2/12ff, 23, 24. -
 Hans Valerius 3/16. - Harald S. 3/17. -
 Henriette J.M. (g. Løsekrout) 2/7f;
 3/17. - Henriette Katharine (* Hölzlin-
 ger) 2/3.
 Schwartz, Johan Adam (1751-1835) 2/3f,
 11. - Johan Adam (1820-74) 2/12f, 15. -
 Johan Georg (1716-92) 2/3. - Johan
 Georg (1789-1864) 2/3f, 11f, 15; 3/4. -
 Johan Nicolaus 2/3. - Julie M.E. (g.
 Langkilde) 2/8; 3/17. - Malene 2/15. -
 Marianne V. (* Rosing) 2/14f. - Marie
 (g. Neergaard) 3/16. - Mette Marie
 (* Mathiesen; g. 2 Scheller) 2/5ff, 20;
 3/4. - Niels H.A. 3/17.
 Schwartz, Otto Frederik 2/12, 14f; 3/4. -
 Otto Georg 2/15. - Thora J.A. 3/17. -
 Thora Lovise (*Kühl) 2/12f, 15. -
 Thora M.C. (g. Nielsen) 3/16f, 28. -
 Vilhelm Frederik 3/16f. - Walter
 2/15. - Wilhelmine J.P. (g. Richter)
 1/11; 2/5, 7; 3/4ff, 11ff, 21, 27; 6/6.
 Schwartz-Nielsen, Thora M.C.
 (* Schwartz) 3/16f, 28.
 Schütte, Hans Olufsen 4/17, 51.
 Sidsel (g. Friis) 4/9.
 Skriver, Poul Pedersen, 4/8.
 Smagbier, Anne (* Olufsdatter) 4/13. -
 Clemens Jensen 4/13.
 Smidth, Hans 6/9.
 Sommer, Birgitte Sørensdatter (g. Friis)
 4/30ff. - Margrethe (*Basballe) 4/30,
 33. - Peder 4/32. - Peder Pedersen 4/32.
 - Peder Sørensen 4/31f. - Søren Peder-
 sen 4/30, 32f.
 Spengler, Lorentz 2/3.
 Spliid, Jens Larsen 4/25f.
- Svendsen, P. 1/9.
 Sørensen, Inger Nielsdatter (g. Friis)
 5/21. - Karen (* Rasmusdatter) 4/40. -
 Peder 4/40.
 Thestrup, Rasmus Pedersen 4/11,15.
 Thomasdatter, Karen (g. Jensen) 1/13; 5/3,
 21.
 Thorlaksen 3/10.
 Toft, Emmy (* Tolderlund) 3/16. - P.N.
 3/16
 Tolderlund, Albert 3/16. - Emmy (g. Toft)
 3/16. - Hans V. 1/11f; 3/16. - Victoria
 E.T. (* Richter) 1/11ff; 3/16.
 Treschow, Emmy (g. Krafft) 1/11; 3/15. -
 Hanne Regine (* Richter) 1/11f; 3/15. -
 Johannes J. B. 1/11; 3/15.
 Tuxen, Lauritz 2/13.
 Tørsleff, Laura (g. Friis) 5/21.
 Ullstad, Sigrid A. (*Friis) 6/7,14.
 Unmack, C.R. 6/26.
 Vilhelmsdatter, Ane Marie (g. Mathie-
 sen) 2/5.
 Vragel, Ingeborg (g. Ferslew) 4/26. -
 Niels Pedersen 4/25.
 Wedell 1/8.
 Weisner 4/46.
 Wiehe, Johan 2/14. - Michael 2/14. -
 Wilhelm 2/14.
 Winding, Christen Eskilsen 4/26. - Johan
 Nicolai 4/41.

Stedregister

STEDREGISTRET indeholder stednavne og diverse stikord med særlig tilknytning til slægtshistorien. - Fremhævede tal foran skråstregene henviser til beretningsnumre, resten er sidetal. - "f" eller "ff" = plus følgende side(r). - Kursiverede tal henviser til billedtekster.

Aldrup Mølle (Blegind Sogn) 4/17.
 Antvorskov 1/12.
 Apollo-revuen 1935 3/14f.
 Astrup Sogn 4/7; 5/3.
 Australien 3/16.
 Bad Nauheim (Tyskland) 6/13.
 Bakkegården (Holme Sogn) 4/45; 5/21.
 Beder Sogn 4/43f.
 Bindslev Sogn 5/6ff.
 Boddum Sogn 4/14.
 Borgerdydskolen, Christianshavn 1/10, 13; 5/3.
 Bregentved 1/7.
 Büdingen (Oberhessen, Tyskland) 2/3f, 18.
 "Calunda" 1/11; 2/7; 3/3ff, 5ff, 22, 23, 24, 25, 26; 6/7.
 Casino, København 3/17, 28.
 Charlottenborg 2/13; 3/11, 14.
 Charlottenlund, se Ordrup.
 Charlottenlund slotshave 1/7.
 Chirurgiske Academie, Det 2/3, 11.
 Christianshavn 1/9ff, 12f. - Ll. Torvegade 1/9. - Sankt Annægade 1/13; 5/3. - Strandgade 1/10f, 13, 19; 3/15.
 Danske Våbenbrødre, De 6/4.
 Dastrup (= Dagstrup) 4/37.
 Dover Sogn 4/24.
 Dyrehavsbakken 3/10.
 Døckerske telte og barakker 6/26f, 40.
 Ebeltoft 2/5; 4/36. - Latinskole 4/29.
 Egå Sogn 4/40.
 Elsted Sogn 4/40.
 Eriksholm 1/3f, 16.
 Feldballe Sogn 4/14.
 Flakkebjerg Sogn 1/3.
 Foreningen af 12. Marts 6/3f.
 Fredensborg: Slot 2/10, 14. - Rosings Minde 2/14.
 Fredensgård (Viby Sogn) 4/45; 5/21.
 Fredericia 2/9.
 Frederiksberg: Amicisvej 3/6, 22. - Christiansholmsvej (= Nyvej) 3/5. - Frederiksberg Allé 2/7; 3/4ff, 22. - Gammel Kongevej 3/5. - Odinsvej (=Asgårdsvej) 3/5. - Thorvaldsensvej 5/18ff.

Frederiksberg slotshave 1/5f, 17.
 Frederiksborg Slot 2/12, 14; 4/17.
 Gedesby Sogn 5/11ff.
 Gjentofte 3/5f. - Kommune 6/20ff. - Rådhus 6/22. - Sogneråd 6/20ff.
 Grev Moltke pære 1/8.
 Gudum Sogn 1/6. - Gudumlund 1/6f.
 Hellerup 6/22f, 25.
 Helsingør: Stengade 3/17.
 Hjørring 5/7f.
 Holme Sogn 4/44ff; 5/3, 8.
 Holmens Kirke 2/7.
 Holmstrup Mark (Brabrand Sogn) 4/7.
 Hornslet Sogn 4/32.
 Horsens Latinskole 4/12.
 Hundslund Sogn 4/14.
 Hvilsager Sogn 4/24, 29ff.
 Hærens Aspirantskole 6/3.
 Højbjerg (Ålsø Sogn) 4/40.
 Industriforeningen 2/11f.
 Ingerslevgård (Tiset Sogn) 4/45; 5/21.
 Jens Ferdinand Schellers Stiftelse 2/7.
 J.G. Schwartz & Søn 2/12; 3/4, 12.
 Juellinge 1/8f.
 Kalundborg 3/7.
 Karby Sogn 4/24.
 Karl Gustav Krigen 4/16, 22f, 32.
 Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte Kommune 6/20ff.
 Kongelige Skydebane, Den 3/9f; 5/18.
 Kongelige Teater, Det 2/14, 23, 24.
 Krigen i 1864 5/13ff; 6/16ff. - Dannevirke 6/17. - Sønderborg 6/18. - Dybbøl 6/19.
 Kunstakademiet 2/13.
 Kunstflidslotteriet 2/12.
 Kunstnernes Studieskole 2/13.
 "Kwims" 2/15.
 København: Adelgade 2/5. - Amagertorv 2/7; 3/17f. - Bjerregårdsvej 2/13. - Frederiksberggade 6/24. - Gothersgade 2/6f. - J.A. Schwartz Gade 2/12. - Kongens Nytorv 2/7. - Kronprinsensgade 3/3, 20. - Krystalgade 6/5. - Løngangstræde 6/5, 7. - Møllegade 6/3. - Panoptikonbygningen 6/24. - Pilestræde 3/3f, 6, 9, 12. - Sankt Peders Stræde 1/9. - Store Kongensgade 2/6. - Sværtegade 2/3, 11ff, 15, 21; 3/4. - Vandkunsten 6/4f. - Vesterbrogade 1/11. - Vimmelskafte 6/24. - Østergade 2/6; 3/4. - Østervold 3/12.

- Københavns Bymuseum 3/14.
 Københavns Universitet 4/11f, 22, 29, 43;
 5/3; 6/3f.
 Københavns vold aftenen før Store
 Bededag 2/8; 3/4, 7, 11ff, 27.
 Leegaards Minde 4/41.
 Lindehaven A/S 6/16.
 Lindenberg 1/7.
 Malling Sogn 4/43f; 5/3.
 Maltes Kro 1/3f, 16.
 Maltesminde 1/3.
 Mørke Sogn 4/24, 29ff.
 New Zealand 3/17.
 Niznij Novgorod 6/26.
 Nordby Sogn 4/13.
 Norge 1/11f; 3/15; 4/35.
 Ny Carlsberg Glyptotek 2/14.
 Nyker Sogn 5/4ff.
 Næstved 1/8, 11; 4/21.
 Nødager Sogn 4/14.
 Odense Slot 1/7, 18; 2/9.
 Ordrup-Charlottenlund: Alléenborg 6/25.
 - Charlottenlund Station 6/11. - Con-
 stantia 6/7. - Dronning Louises Asyl
 6/16. - Ejgården 6/8, 24f, 39. - Ejgårds-
 hus 6/25. - Ejgårdsminde 6/8, 24, 39. -
 Ejgårdsvej 6/25. - Enighedsvej 2/10. -
 Fredensbo 6/25, 39. - Fredensvej 6/25. -
 Gudrunsvej 6/25, 39. - Jernbane-
 pavillonen 6/12, 22. - Jægersborg Allé
 6/8, 15, 22, 25. - Kronprins Frederiks og
 Kronprinsesse Louises Asyl 6/16, 22. -
 Lille Fredensvej 6/10f. - Lindegårdsvej
 6/7ff, 34, 35, 36, 39. - Ordrup Apotek
 6/21. - Ordrup-Charlottenlund Bank
 6/15. - Ordrup Kirke 6/12, 14, 24f. -
 Ordrup Menighedspleje 6/16. - Palme-
 haven 6/12, 22. - Rådhusvej 6/22. -
 Sigridsvej (= Henrik Hertz Vej) 6/25,
 39. - Skovshoved Menighedspleje 6/16.
 - Valborgsvej (= en del af Fredensvej)
 6/25, 39. - Valdemarsvej (= Frisersvej)
 6/8, 39. - Aageshøj 6/25.
 Overretssagfører Valdemar Friis og
 hustru Augusta, f. Richter's Legat 6/16.
 Præstø 1/11; 3/16.
 Randers 4/26.
 Reerslev Sogn 1/12.
 Rosenholm (Hornslet Sogn) 4/29f, 32.
 Rårup Sogn 4/12f.
 Silkeborg 4/22.
 Skaføgård (Hvilsager Sogn) 4/29, 37, 39.
 Skagen 2/15.
 Skelby Sogn 5/11ff.
 Skorup Sogn 4/13, 22ff, 31.
 Skødstrup Sogn 4/40.
 Slagelse 1/12.
 Sogn (Norge) 4/35.
 Soldenfeldt Stiftelse 2/14.
 Sorø, Akademi og Latinskole 4/21f.
 Spanien 2/13.
 Spentrup Sogn 4/24.
 Statens Museum for Kunst 3/5, 14.
 Statens Navigationsskole 3/16.
 Store Heddinge 1/11; 3/15.
 Store Nordiske Krig, Den 4/36.
 Stormfloden 1872 5/15ff.
 Strårup ved Kolding 3/16.
 Stærekassen, København 2/14, 23, 24.
 Torstenssonkrigen 4/14f.
 Tranbjerg Sogn 4/44ff.
 Tredivsårskrigen 4/12.
 Treårskrigen 4/45; 5/7.
 Turebyholm 1/7f.
 Tved Sogn 4/41.
 Tversted Sogn 5/6ff.
 Tvillum Sogn 4/13, 23.
 Tyrsted Sogn 4/14.
 Tysk-reformerte Kirke, Den 2/5, 11; 3/4.
 Uggerby Sogn 5/6ff.
 Uth Sogn 4/14.
 Vejle Blindehjem 6/16.
 Veng Sogn 4/24.
 Vosnæsgård (Skødstrup Sogn) 4/39.
 Warszawa 6/27.
 Ydby Sogn 4/14.
 Østergård (Salling) 4/24.
 Ågerup 1/3f, 16. - Kro 1/3f.
 Aalborg 4/35f.
 Århus 4/7ff, 47. - Basballegården 4/33. -
 Borgporten 4/8f, 49. - Domkirke 4/9,
 11ff, 50. - Gamle By, Den 4/9. - Hospi-
 tal 4/15. - Katedralskole 4/11f, 21, 29,
 43; 5/3. - Marcus Bechs Gård 4/8f, 49. -
 Store Torv 4/17. - Vor Frue Kirke
 4/11ff, 51. - Århusgård 4/7.

1

Slægten Richter

En slægtshistorisk beretning
om
oldefar Johan Gustav Richters
aner og deres familie

Indhold

Slægten Richter

JOHAN ANDREAS RICHTER (tip-3-oldefar, ca. 1722-88) - 3
"Urtegårdsmand på Erichsholm", kroholder på Maltes Kro ved Holbæk

PETER (FLACHEBERG) RICHTER (tip-2-oldefar, 1759-1806) - 5
Gartner og podemester på Gudumlund, Odense Slot og Turebyholm

PETER RICHTER (tipoldefar, 1794-1846) - 9
Bødkermester på Christianshavn
"Bødkeretablisementet" i Strandgade - Tragedien på Antvorskov, Peter Richters svigerfar omkommer - Forbindelsen mellem familierne Richter og Friis på Christianshavn

OVERSIGT - 15
Personer i "slægten Richter", samt deres relationer til andre i slægten

Illustrationer - 16

Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

Johan Andreas Richter

Tip-3-oldefar (ca. 1722-1788).
 "Urtegårdsmand på Erichsholm",
 kroholder på Maltes kro ved Holbæk.

Johan Andreas Richter, tip-3-oldefar, nævnes første gang i Ågerup kirkebog som fadder ved en dåb i 1750, ca. 28 år gammel: "Johan Richter, gartner fra Erichsholm". Det vides ikke, hvorfra han kom. Muligvis fra Holsten, måske fra Holland, hvor navnet Richter er ret almindeligt. Gartnere og podemestre på de store godser blev ofte hentet sydfra. (1, 2, 3, 10)

Ågerup (i Merløse herred) ligger ca. 6 km sydøst for Holbæk ved Tempelkrog, en indskæring fra Bramsnæs bugt (fig. 1, s. 16). Nord for Ågerup findes herregården Eriksholm med et gods, der blev til ved mageskifter i det 16. og 17. århundrede. I 1682 ejedes det af søhelten, admiral *Niels Juel*, derefter af hans efterkommere til 1752, hvor det solgtes til konferensråd *Hans Diderik Brinck-Seidelin*, for hvis familie det blev stamhus til 1809. Til godset hørte en mølle, Ågerup kro samt tre kirker - Ågerup, Lille Gandløse og Tveje Merløse. Eriksholms have ned mod vandet, øst for hovedbygningen, var anselig. I Johan Andreas Richters tid eksisterede endnu den gamle hovedbygning i bindingsværk, men den blev i 1788 erstattet af en nyklassicistisk hovedbygning, formentlig efter *C.F. Harsdorff's* tegninger. (5, 8)

I 1755 giftede Johan Andreas sig i Ågerup. Iflg. kirkebogen "copuleredes 28/2-1755 Johan Andreas Richter, urtegaardsmænd ved Erichsholm, og *Marie Kierstine Pedersdatter Flacheberg* fra Aagerup kro". Hun, der var født i Ågerup i 1720, blev ved dåben båret af den 20-årige *Margrethe Juel*, admiral Niels Juels barnebarn. Margrethe Juel boede på Eriksholm hos sin tante, admirals datter *Vibeke*, som havde arvet godset i 1702 og var gift med halvfætteren, generalmajor *Gregers Juel*. Han ejede i forvejen adskilligt jordegods ved Holbæk, bl.a. Holbæk Ladegård, Kongsdal, Trudsholm og Åstrup. Mens Marie Kierstine ægtede gartneren på Eriksholm, giftede hendes et år yngre søster (*Vibicke*) sig med skytten. (2, 4, 5, 6, 7, 11)

Marie Kierstines far, *Peder ("Peiter") Hansen Flacheberg*, kom til Ågerup ca. 1715, muligvis fra Flakkebjerg sogn mellem Slagelse og Skelskør. Han mødte her *Anna Cathrine*, som han ægtede få år senere. Det fremgår af, at hun som gudmor ved en barnedåb i 1715 kaldtes "et fruentimmer i Maltis kro", men tre år senere som fadder benævntes "Sgr. Peder Hansen Flachebergs kiæreste i Aagerup kro". Hun var formentlig datter af kroejeren *Malte Linnertsen*. Se oversigten "Richter-slægten" s. 15. (1, 2, 9)

Ågerup Kro kaldtes også Maltes Kro, uden tvivl opkaldt efter kroejeren *Malte*, der døde i 1715 i en alder af 57 år. Krobygningen, der ligger et par km vest for Ågerup ved den gamle Holbækvej, kaldes op i vor tid Maltesminde, men der drives ikke kro der mere. Efter Maltes død overtog Peder Flacheberg kroen og drev den til sin død i 1763. Peders mor, *Kirsten Laursdatter*, boede i kroen en

del år, til hun døde som 70-årig. (1, 2, 4)

Foruden at være kromand var Peder Flacheberg ridefoged i nogle år, sandsynligvis på Eriksholm. I 1723, da hans ægtefælle Anna Cathrine var gudmoder ved en dåb, nævntes hun nemlig i Ågerup kirkebog som "Ridefogden sr. Peder Flachebergs kiæreste i Aagerup kroe". (2)

Efter Peder Flachebergs død fik hans svigersøn Johan Andreas Richter Maltes Kro i fæste. I en præsteattest vedr. betaling af skat i 1767 anføres: "Gartneren hr. Richter, som tillige har Aagerup kroe i fæste, har et huus fuldt af børn og har vel ey altsaa noget tilovers". I Eriksholms fæsteprotokol nævnes den 2. januar 1768, at Richter fæster kroen. (2, 9)

Ja, Johan Andreas og Marie Kierstine fik otte børn på ti år (!) - fra 1755 til 1765: Seks sønner og to døtre. Men de havde den sorg, at allerede i 1767 var tre af deres sønner døde. Af de resterende fem børn døde yderligere to sønner og en datter, inden de var blevet ca. 30 år.. Tilbage var herefter min tip-2-oldefar *Peter (Flacheberg) Richter* (1759-1806), som næste kapitel omhandler, og hans søster *Ingeborg*, der blev gift med en værtshusholder *Pagh* i Køge. (1, 2)

Marie Kierstine døde i 1773 i Ågerup, hvorpå Johan Andreas Richter ret omgående giftede sig igen uden for sognet med *Helvig Jensdatter*. Det vides ikke hvornår, men han fik i hvert fald i 1775 det første af fire børn med hende. (1, 2)

Johan Andreas Richter døde 1788 i Ågerup og blev begravet den 29. juni, 66 år gammel, indskrevet i kirkebogen som "Mons. Richter af Maltes kroe". (1, 2)

For skiftende ejere af Eriksholm havde Johan Andreas passet og fornyet den store herregårdspark. *Gregers Juel*, og senere hans søn *Peder*, ønskede den udformet efter fransk mønster. Lange alléer og klippede hække prægede billedet. I Pontoppidans "Danske Atlas" (1763-81) omtales haven som "en af de imposanteste i landet", og det nævnes, at der i forbindelse med parken var en skibsbro. Efter Hans Diderik Brinck-Seidelins død i 1778 blev Eriksholm overtaget af sønnen, der nogle år senere ændrede haveanlægget fra fransk til engelsk stil i tidens smag. De lige havegange blev afløst af snoede, og hele anlægget fik et mere romantisk præg. Sandsynligvis nåede Johan Andreas Richter at være med til planlægningen og måske også til dels gennemførelsen af de betydelige ændringer af Eriksholms park, inden han døde i 1788. (11)

Kildehenvisninger

1. Leif Treschow Kraffts skrivelse af 29/3-1963 med bilag "En slekt Richter".
2. Rapport vedr. Richter-slægtsforskning udført 1926 på Landsarkivet for Sjælland på foranledning af Leif Treschow Krafft i Oslo.
3. Ove Treschow-Kühls Richter-slægtsmateriale, udarbejdet på grundlag af Leif Treschow Kraffts materiale efter dennes død. Modt. 30/5-1975.
4. Trap: Danmark, 5. udg.
5. Bricka, C.F.: Dansk biografisk Lexikon. 1887-1905.
6. Da: Biografisk Leksikon, 3. udg., Kbh. 1979-84.

7. Danmarks Adels Årbog 1927 (44. årg.). Stamtavle Juel s. 31-43 (især s. 41 og 43).
8. Eriksholm. Danske Slotte og Herregårde, 2. udg., bd. 9 (1964), s. 7-20 (især s. 15-16).
9. Eriksholms fæsteprotokol 2/1-1768. Se skrivelse fra Holbæk lokalarkiv, juni 1993.
10. Skrivelser fra Henry Nexøe-Larsen 21/4 og 1/5-1972.
11. Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen: Bidrag til herregården Eriksholms historie. Museet for Holbæk og omegn, årsberetning 1974 -75. Holbæk 1975. S. 46-72 (især s. 59-64).

Peter (Flacheberg) Richter

Tip-2-oldefar (1759-1806).

Gartner og podemester på Gudumlund, Odense Slot og Turebyholm.

Peter Richter, født 1759, var det fjerde af *Johan Andreas Richter*'s otte børn i hans første ægteskab. Peter blev ved dåben i Ågerup kirke båret af forpagterfruen på Holbæk Ladegård, og faddere var kromanden i Skomagerkroen, ridefogeden, forpagteren og skytten (hans onkel) på Eriksholm og gartneren på Åstrup. Valget af faddere afspejler sammenholdet mellem personalet på de tre herregårde Holbæk Ladegård, Eriksholm og Åstrup, som alle tidligere havde været i familien Juels eje, se forrige kapitel. (1, 2, 3)

Det blev besluttet, at Peter skulle være gartner ligesom faderen. Han kom derfor i 1776 i gartnerlære i Frederiksberg slotshave hos *Christian Frantz Schmidt* (1734-1828), der året før var blevet udnævnt til slotsgartner og slotsforvalter på Frederiksberg. (4, 5, 8, 9)

Schmidt var en fortrinlig læremester. Han, der havde været mestersvend i slotshaven siden 1767, var den første betydelige tiltrækker af frugttræer i Danmark. Han havde mange forslag til omlægninger og nyordninger i slotshaven - og de blev gennemført. Han importerede ferskentræer og andre frugttræer sydfra, og foruden de allerede eksisterende orangerier indrettede han et for ananas og et for vin. Schmidt fik sine udlæg godtgjort, for som arveprins Frederik sagde, "for Schmidt må vi sørge, om vi ej skal miste en duelig mand". (9)

Ved indførsel af træplanter fra udlandet var Schmidt ofte blevet snydt. Derfor foreslog han oprettelsen af en "frugttræskole" (fig 2, s. 17). Han fik kongens tilladelse i 1775, og allerede i 1779 kunne han begynde at udlevere træer til bønderne på Sjælland. Læredrengen Peter Richter må have deltaget i arbejdet med at anlægge denne første danske planteskole for frugttræer. Træerne blev udleveret gratis - hovedsagelig på kongens regning. I begyndelsen holdt det hårdt at få bønderne overtalt til at modtage træerne. De frygtede, at de i fremtiden skulle betale skat af høsten! (9)

Efter kongens ønske gik Schmidt nu i gang med at anlægge træskoler ved andre kongelige haver. I 1782 blev han udnævnt til generaldirektør for alle de kongelige haver. Det gav anledning til misundelse og chikaneri, hvorfor

Schmidt i 1786 søgte sin afsked og rejste til Haderslev, hvor han oprettede sin egen planteskole ved Nygård. (4, 5, 9)

Peter Richter afsluttede sin læretid i 1779. Hans svendebrev er et dekorativt dokument med kongeligt våbenskjold og ornamentter, der indrammer den kunstfærdigt prentede tyske tekst. I oversættelse står bl.a.”:

“Den nuværende gartner og slotsforvalter Christian Frantz Schmidt på Frederiksberg hos sin allernådigste konge og herre, den højvelbårne og stormægtige Christian VII, konge til Danmark og Norge, Venderne og Goterne, hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Oldenburg og Delmenhorst meddeler:

Den ærbare og kunstelskende Peter Flacheberg Richter fra den danske provins Sjælland, søn af den meget erfarne gartner Johan Andreas Richter, har hos mig i de kongelige majestætiske haver på Frederiksberg lært den rosværdige gartnerkunst i 3 år fra 1. okt. 1776 til 1. okt. 1779.

I denne tid har han været tro, flittig og ærlig. Jeg har været meget tilfreds og havde gerne beholdt ham i længere tid. Men han ønsker at søge sin lykke andetsteds... Nåde, gunst og gode ønsker til hans fremme...” (8)

Det vides ikke, hvor Peter drog hen med sit fine svendebrev i hånden. Muligvis har han i nogle år medvirket ved anlæggelsen af træskolerne.

Men senest i 1787 slog han sig ned i Gudum i Fleskum herred i Himmerland. Den 9. marts i dette år ægtede Peter i Gudum Kirke *Cidse Nielsdatter*, født 1765 som datter af *Niels Andersen* og *Anna Marie Mortensdatter*. Af folketællingen 1787 fremgår, at ægteparret boede på hovedgården Gudumlund, hvor han var gartner. Deres første barn, *Johan Andreas*, fødtes året efter. (1, 2)

Gudumlund ejedes siden 1777 af amtmand *Friedrich v. Buchwald* (1747-1814), fra 1789 stiftamtmand over Fyns Stift. Han blev bl.a. kendt for anlæggelsen af den 11 km lange og 5 m brede Gudumholm Kanal op til Limfjorden, hvorved Lindensborg Å blev rettet ud og uddybet, og vandet fra kærstrækningerne omkring gården blev afledt. Han tog også fat på landboreformerne med jordernes udskiftning af fællesskabet, ophævelse af hoveriet og udflytning af bøndergårdene. Den initiativrige Buchwald indførte endvidere mejeridrift og anlagde teglværk, kalkbrænderi, linnedvæveri m.v. (3, 4, 5, 6, 12)

En besøgende på Gudumlund, ca. ti år før Peter Richter blev gartner der, berettede, at haven var omgivet med en grøft, og inden for denne var plantet asketræer til læ for vinden. Gange kantet med hasselhække førte ind til den store haves forskellige beplantninger. Af træer og planter nævner han bl.a. buksbom, morbær, valnød og cornus mas, som prangede med sine tidlige

blomster, endnu før sneen var smeltet. Det vides ikke, hvorledes Peter Richter fornyede haven, men som udlært hos en foregangsmand inden for gartnerfaget, især hvad angik forædling af frugttræer, har han nok foreslået Buchwald adskillige ændringer og nye planter, vel især frugttræer. (13)

Da Buchwald blev stiftamtmand i 1789, flyttede han ind i amtmandsboligen på Odense Slot, hvor han indrettede sig standsmæssigt. Men han beholdt Gudumlund til ca. 1798, hvor han måtte sælge godset til lensgreve *H.E. Schimmelmann* på Lindenberg. Buchwald havde været for dynamisk og sat mere i gang, end hans økonomi kunne klare. Efter at have mistet sin formue mente han ikke at kunne handle som uafhængig embedsmand, så han tog sin afsked i 1798 og rejste udenlands. (3, 4, 5, 6, 14)

Peter Richter fulgte med Buchwald til Odense, hvor han blev slotsgartner. Omtrent samtidig fik Buchwald ordre til at anlægge en frugttræskole ved den kongelige slotshave "til gode frugttræers opelskning, således at der fra 1795's begyndelse kan bevises at være overladt 2-3.000 gode 5-års gamle træer til billige priser" (til landmændene). (1, 2, 15, 16)

Den nye frugttræskole (fig. 3, s. 18) har nok været et yderligere incitament for Peter Richter til at flytte fra Gudumlund til Odense Slot. Frugttræer synes at have været hans speciale. Kravet om levering af de mange frugttræer i 1795 blev efterkommet. En protokol over frugttræsarter i Den kongelige Frugttræplanteskole i Odense viser, hvor dygtigt der blev arbejdet. Der fandtes i 1795 allerede 102 æblesorter, 59 pæresorter, 31 kirsebærsorter og 43 blommesorter. (1, 2, 15)

Peter og Cidse fik to børn, i den tid de var i Odense: *Hans Diderik* i 1791 og min tipoldefar *Peter*, som næste kapitel omhandler, i 1794. (1, 2)

Det ser ud til, at Peter Richter har søgt væk fra Odense Slot ved midten af 1790'erne. Havde det mon noget at gøre med Buchwalds svigtende økonomi, eller var planteskolen nu i så god gænge, at Peter fik lyst til at søge nye udfordringer? I hvert fald var han i 1795 blandt de 15 ansøgere til embedet som slotsgartner i slotshaven i Charlottenlund, men embedet blev ikke hans. Den udvalgte havde bl.a. tilbudt at give den nyligt afdøde gartners enke 100 rdl. i pension. Det har jo nok gjort sin virkning i Rentekammeret! (7)

Peter fik imidlertid et andet embede på Sjælland. Samme år - eller måske et af de nærmest følgende - blev han ansat som herregårdsgartner på Turebyholm i Sydsjælland (Præstø Amt). Folketællingen i 1801 oplyser, at han som herregårdens gartner boede der med Cidse og deres tre sønner, 12, 10 og 7 år. (2, 11, 17)

Herregården Turebyholm var i 1747 blevet købt af *Adam Gottlob Moltke* (1710-92), der i 1750 indlemmede godset i sit nyoprettede grevskab Bregentved. Sønnen, lensgreve *Joachim Godske Moltke* (1746-1818), arvede Bregentved og efter ham hans eneste søn *Adam Wilhelm* (1785-1864). (3, 5)

Da Peter Richter kom til Turebyholm, havde Joachim Godske Moltke overtaget godset efter sin far. Han havde været medlem af gehejmestatsrådet, men som følge af *kronprins Frederiks* statskup i 1784 havde han efter ordre søgt sin afsked. Joachim boede ikke på Turebyholm, men overlod i 1793 bygningen til sin søster, *grevinde Wedell*. (3, 4, 5, 6, 10)

Til Turebyholm hørte en have på 20 - 25 tønder land, hvis anlæggelse påbegyndtes over midten af 1700-tallet. Der var en gartnerbolig til rådighed, et rummeligt hus, hvor i øvrigt drivhuset var indbygget ved den ene gavl. (10)

Dyrkning og forædling af frugttræer var højt prioriteret, og her kunne godset drage nytte af Peter Richters erfaringer fra Frederiksberg slotshave og hans tidligere arbejde på Gudumlund og Odense Slot. Han satte sit præg på haven, og han viste bl.a. stor interesse for dyrkning af fersken- og figentræer. Det er i øvrigt registreret, at der i hans tid på Turebyholm blev plantet et stort antal frugttræer - bl.a. kirsebær, pære og valnød - i mange forskellige sorter, såvel kendte som forædlede. (10)

I parken lå en bakke kaldet "iskælderbakken", fordi den indeholdt et stensat hulrum, hvori gården opbevarede is fra vinterens tilfrosne søer. Ved foden af bakken opdagedes tilfældigt i 1850 et langt, tyndt pæretræ, sandsynligvis spiret frem fra en pærekerne, som en fugl havde tabt i buskettet. Under træet fandt man pærer af en sjælden form og størrelse. Det viste sig at være en fremragende ny pæresort, som fik navnet "*Greve Moltke pære*". Det var nok en krydsning af pæresorter, som Peter Richter havde fået plantet ca. 50 år før! (3, 6, 10, 11)

Peter Richters virke på Turebyholm blev ikke af så lang varighed. Allerede i 1806 døde han, en måned før han ville være blevet 47 år. Ifølge Tureby Sogns kirkebog blev han begravet "*med christelig sørge-ceremonie*". Hvori denne bestod, vides ikke, men ceremonien må have adskilt sig fra de øvrige begravelser, for tilsvarende findes ikke anført ud for disse i kirkebogen. (1, 2)

Tolv dage efter Peter Richters død fødte Cidsel deres fjerde barn, denne gang en pige, *Marie Kirstine*. Enken fik birkedommer *Beck* som lavværge, og en forpagter på Juellinge, som også hørte til godset Bregentved, blev formynder for børnene. (2, 3)

I 1812 skiftede Cidsel med sine børn, da hun ægtede lysestøber *Frederik Hansen Erch* i Næstved (Sct. Mortens sogn). Hun døde i Næstved i 1829, 64 år gammel. (1, 2)

Fra skiftet i 1812 vides, at Cidsel havde forstrakt sin ældste søn, Johan Andreas, med 100 rdl. til en udenlandsrejse, og ved hendes død opholdt han sig i Berlin. (2)

Kildehenvisninger

1. Leif Treschow Kraffts skrivelse af 29/3-1963 med bilag "En slekt Richter".
2. Rapport vedr. Richter-slægtsforskning udført 1926 på Landsarkivet for Sjælland på foranledning af Leif Treschow Krafft i Oslo.
3. Trap: Danmark, 5. udg.
4. Bricka, C.F.: Dansk Biografisk Lexikon. Kbh. 1887-1905.
5. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., Kbh. 1979-84.
6. Større Danske Landbrug I - IX. Red.: J.J. Hansen. 1930-37.
7. Tholle, Johannes: Slotshaven i Charlottenlund 1663-1926. Medd. fra Historisk-geografisk selskab for Gentofte Kommune. 7. hefte, (2. bd, 2. hefte) 1930. S. 195-211.
8. Peter Flacheberg Richters svendebrev. Det vides ikke, hvor originalen befinder sig, men Leif Treschow Krafft i Oslo havde et foto af svendebrevet. Det blev affotograferet af Ove Treschow-Kühl i 1975.
9. Tholle, Johannes: Om gartnerne ved Frederiksberg Have og Søndermarken og deres kår i hoffets og statens tjeneste. Frederiksberg gennem Tiderne VI, 1956 (bl.a. s. 123-131). Udg. af Historisk-topografisk selskab for Frederiksberg.
10. Majvang, Arne: Dalby og Tureby Sogns historie. Bd. 2, 1962. S. 152-153, 161, 164 og 169-171.
11. Bredsted, H.C.: Håndbog i dansk pomologi. 1. bd.: Pærer. Odense 1890.
12. Gudumlund. Danske Slotte og Herregårde. 2. udg., bd. 11 (1966), s. 33-40. Især s. 35-37.
13. Rasmussen, Alexander: Et besøg på Gudumlund år 1776. Fra Himmerland og Kjær Herred. Årbog 1921-23, bd. 4, Aalborg 1923.
14. Odense Slot. Danske Slotte og Herregårde. 2. udg., bd. 9 (1965), s. 161-170. Især s. 168-169.
15. Tholle, Johannes: Slotshaven i Odense. Årbog for Historisk samfund for Odense og Assens amter. 15. årg. (1927), 4. bd., s. 265-278. Især s. 270-271.
16. Tholle, Johannes: Odense slotshave og dens gartnerne. Årbog for Historisk samfund for Odense og Assens Amter. 20. årg. (1932), 5. bd., s. 215-220.
17. Folketælling 1801, Turebyholm.

Peter Richter

Tipoldefar (1794-1846).

Bødkermester på Christianshavn.

"Bødkeretablisementet" i Strandgade

Peter Richter blev født 1794 i Odense, da hans far, hvis navn han fik ved dåben, var gartner på Odense Slot. Ganske få år senere flyttede familien til Sjælland, idet hans far nu var blevet gartner på herregården Turebyholm, en del af Bregentved gods. Men allerede i 1806, da Peter kun var 11 1/2 år gammel, døde hans far, hvorefter forpagter *P. Svendsen* på Juellinge som nævnt blev formynder for ham og hans søskende. (2,3)

Peter kom i bødkerlære, fik svendebrev og grundlagde sit eget bødkerværksted i eller få år før 1818 i Sankt Peders Stræde (matr. nr 134) i København. Her var umiddelbart efter den store brand i 1795 opført en række huse til småhåndværkere. Mellem 1825 og 29 flyttede han til Ll. Torvegade 133 (matr. nr.) på Christianshavn, samme adresse som bl.a. Schimmelmans

Sukkerraffinaderi og Borgerdydskolen. Ca. 1834 fik han større lokaler i Strandgade 39 (matr. nr.), hvor han også boede privat. (1, 2, 5, 6)

Strandgade var en ideel placering for et bødkerværksted. Den havde i mere end hundrede år været storkøbmændenes gade med havnepladser ud for deres fornemme grundmurede ejendomme. Det var driftige købmænd, der handlede med fjerne destinationer - Island, Ostindien m.v. Ved kajen lå deres skibe og blev losset og lastet. Her var virkelig brug for bødkerens produktion, især vel fustager til korn, fisk, salt, øl, mel og mange andre varer. Ikke så mærkeligt, at flere af de større bødkerværksteder lå på Christianshavn. I begyndelsen af 1800-tallet tilhørte det største *M.C. Hall*, far til politikeren *C.C. Hall*, kultusminister og i to perioder konseilspræsident. (5, 7, 18, 19, 20, 21)

Peter Richters virksomhed blomstrede, og han fik midler til at købe ejendommen matr. nr. 39 med bagbygningen (i dag Strandgade 38), mellem Sankt Annæ Gade og Bådsmandsstræde (fig. 4, s.19). Facadens smedejernsankre danner årstallet 1688, det år ejendommen blev opført. Trods den er bygget en del om siden, er den fredet i klasse B. Naboerne op mod Sankt Annæ Gade er i dag nr. 36, Niels Brocks Gård, opført 1780, og nr. 34, Brydes Gård med forhus fra 1733 og pakhuis fra 1778. Nr. 40 og 42 ned mod Bådsmandsstræde er formentlig ældre end nr 38. Genboen er Asiatisk Kompagnis hovedbygning og Eigtveds pakhuis fra 1700-tallet. Peter Richter skal i øvrigt have ejet et par andre ejendomme i Strandgade, hvilket imidlertid ikke er verificeret. (1, 5, 6, 7, 23)

“Peter Richters Bødkeretablisement”, som værkstedet benævntes i vejviserens firmaregister, skal have beskæftiget mere end 30 medarbejdere, da det var på højden, og det hævdes, at der hverken før eller siden har eksisteret et så stort enkeltmandsfirma inden for bødkerhåndværket. I 1840 var der i øvrigt i København i alt kun 45 erhvervsvirksomheder, der beskæftigede mere end 25 medarbejdere. (1, 6, 8, 23)

I 1819 ægtede Peter i Garnisons Kirke i København den 23-årige *Johanne Elisabeth Lange*. De fik 11 - elleve! - børn i årene fra 1820 til 1839, fem sønner og seks døtre. Ifølge folketællingen 1840 boede den store familie i forhuset. Her og i sidehuset var også plads til otte bødkersvende og -drenge og to tjenestepiger. Desuden rummede Peters Strandgade-ejendom bødkerværkstedet og udlejning til fem familier, således at der i alt boede 46 personer i ejendommen. (1, 2, 3, 23)

Af deres sønner blev *Valdemar* kun ét år, en anden *Valdemar* døde som 15-årig af malaria på Haiti (Santo Domingo). Deres ældste søn *Peter* overtog driften af bødkerværkstedet efter sin far, men døde i 1858, kun 38 år gammel. Den næstældste *Johan Gustav* (oldefar, 1821 - 85) fortælles der om i beretning 3, den tredjeældste *Frederik* var urtekræmmer i Vimmelskaftet, men også han døde tidligt, kun 29 år gammel. (1, 3)

Af døtrene blev to, *Camilla* og *Nathalia*, gift med dyrlægen *Halfdan Nielsen-Sæther* i Norge, dvs. samme mand, idet *Camilla* døde i barselseng, hvorefter *Nathalia* ægtede sin svoger. *Hanne* blev gift med en ministeriel embedsmand (*Treschow*), *Julie* med en bagermester (*Bentzen*) i Store Heddinge og *Victoria* med en storkøbmand i Næstved og Præstø (*H.V. Tolderlund*), etatsråd og medlem af Landstinget. Den sjette datter *Emma* var ugift og led af dårlige nerver. (1, 3)

Bødkermesteren blev kun 52 år gammel. I 1846 døde han efter længere tids svaghed. Som før nævnt overtog hans ældste søn Peter værkstedet, men nogle år efter hans død i 1858 blev den driftige virksomhed solgt. (1, 3)

Det var en gammel laugstradition, at afdøde bødkermestre ved begravelsen blev båret af bødkerlaugets yngste mestre. Formentlig har det også været tilfældet ved såvel Peter Richters som sønnen Peters begravelse. (18)

Bødkermesterenken *Johanne* ejede stadig ejendommen, i hvert fald i begyndelsen af 1860'erne, hvor hun også var ansvarlig for firmaet, medens sønnen *Johan Gustav* (oldefar), der virkede i en helt anden branche, havde prokura. (6)

På sine gamle dage flyttede *Johanne* til Vesterbrogade (nr. 57). Her var hun nær sønnen *Johan Gustav*, der i 1866 havde købt ejendommen "Calunda" i Frederiksberg Allé, hvor han og ægtefællen *Wilhelmine* (oldemor) boede med en stor børneflokk. Børnene skiftedes til at bringe avisen over til deres gamle farmor. Ofte trak hun dem ind i spisestuen, hvor der hang to portrætmalerier af hende og hendes afdøde gemal, Peter Richter. Så udbrød hun: "Se, var bedstefar ikke en smuk mand?" Når hun kom på Calunda, spurgte hun sin svigerdatter *Wilhelmine*: "Hvad giver du for sukkeret, min pige?" Hun havde ord for at være påholdende! (15, 22)

I 1880 døde *Johanne Elisabeth Richter*, 84 år gammel. Efter en højtidelighed i Vor Frelses Kirke på Christianshavn blev hun begravet på Assistens Kirkegård. Da var fire af hendes fem sønner og to af de seks døtre allerede døde. Endnu i 1960'erne fandtes bødkermesterparrets gravsten på kirkegården, på hovedvejen gennem kirkegården fra Jagtvejen til Kapelvej (t.v., midt). Også to af sønnernes navne er indgraveret på stenen. (1, 2, 3, 16)

Portrætmalerierne af Peter og *Johanne Richter* (fig. 5, s. 20) gik i arv til sønnen *Johan Gustav* på Calunda, efter hans død i 1885 til søsteren *Victoria*, gift *Tolderlund*, derefter til deres søster *Hannes* datter *Emmy Treschow* i Norge og senere videre i den norske slægt.

*Tragedien på Antvorskov -
Peter Richters svigerfar omkommer*

Johannes far *Peder Andersen Lange* (ca. 1767-1817) var fra Reerslev sogn, ca. fem km øst for Tissø på Sjælland. Her giftede han sig, formentlig ca. 1795, med *Walborg Kirstine Philipsdatter* (ca. 1762-1843), enkelte steder i kirkebogen også kaldet *Thomasdatter*. De fik deres første af seks børn, *Johanne Elisabeth*, Peter Richters ægtefælle, i 1796 i Reerslev. Omkring år 1800 flyttede familien til Slagelse, hvor familiefaderen i 1801 fik borgerskab som skomagermester, og hvor de, måske kun i nogle år, boede i Jens Hviids hus i Slottensgade. (2,3)

I udkanten af byen lå det tidligere johanniterkloster Antvorskov, stiftet af *Valdemar den Store* i 1100-tallet. Senere blev det kongeligt len, og *Frederik 2.* forvandlede klosteret til et kongeslot. *Christian 4.* søgte dertil, da pesten i 1592 hærgede hovedstaden, og *Frederik 4.* boede der en tid med sin elskerinde, *Elisabeth Vieregg*, en prøjsisk gesandtatter. Men slottet forfaldt, og fra ca. 1814 begyndte nedrivningen. (4, 12, 13)

Peter Richters svigerfar, *Peder Andersen Lange*, arbejdede med under nedrivningen i 1817 og blev her offer for en frygtelig ulykke. Vestsjællands Avis berettede:

"I onsdags d. 7. maj mødte den sørgelige tildragelse, at skomager Peder Lange her af byen ... blev dræbt derved, at en mur styrtede pludselig sammen over ham. Han tillige med 2de andre murfolk var beskæftigede ved foden af muren. Disse, som så, at den ville falde, undvige i en hast til siden, men han, som var midt for den, kunne ikke redde sig, men blev bedækket af den.

Man gravede ham på øjeblikket ud af ruinerne, men ønskønt han ikke var egentlig knuset, da han havde været tæt inde ved muren, hvor slaget var mindre stærkt, så var han dels forslået og dels koalt, så at blodet var gået ham af næse og øren, og intet håb om livsredning var tilbage". (2,13)

Enken flyttede et par år senere til København, hvor hun døde i 1843, 80 år gammel, og blev begravet fra Holmens kirke. (2)

*Forbindelsen mellem familierne
Richter og Friis
på Christianshavn*

Af kildematerialet fremgår, at familierne Richter og Friis har kendt hinanden særdeles godt, mange år før de i 1885 blev forbundet ved ægteskabet mellem min farmor og farfar, *Augusta Richter* og *Valdemar Friis*.

Min farfar, født 1841, deltog som løjtnant i krigen i 1864, og hans korrespondance med slægt og venner under felttoget er bevaret. Der er her imellem en

del breve fra Strandgade 39 på Christianshavn, bødkerfamilien Richters adresse. De er skrevet af Peter og Johanne Richters yngste barn Victoria (født 1839), dvs. søster til min oldefar Johan Gustav (født 1821). Selv om der altså var en generations forskel mellem Valdemar og Victoria, var de jævnaldrende, han 23, hun 25 år. (9, 10)

Brevene fra Victoria afspejler, at hun nok var ret så forelsket i løjtnanten, men hendes følelser blev åbenbart ikke gengældt i samme grad. Hendes mor, bødkermesterenken Johanne Richter synes også at have stået ham nær. Hun sendte lekture og pakker til Valdemar ved fronten, og Victoria skrev, "Moders omsorg for Dem Friis kjender De tilbørligt" og "Moder har med egne hænder pakket hvert stykke og ledsaget det med gode og kærlige ønsker for Dem". Men det fremgår også, som Victoria skrev, at hendes mor "ikke har været rigtig rask hele vinteren - hun tager sig alt, hvad der angår krigen, så nær og udmaler alt i de sorteste farver". (10)

Men hvor kendte de Richtere og Friisere hinanden fra?

Min oldefar, præsten *Christen Begtrup Friis'* ægtefælle *Kirstine* var datter af brænderiejer og værtshusholderen *Hans Jensen* og *Karen Thomasdatter* på Christianshavn. De boede i Sankt Annæ Gade (matr. nr 143, i dag nr. 20) ved hjørnet af Overgaden neden Vandet i en ret stor ejendom, som Hans Jensen købte i 1813. (6, 9, 11, 14)

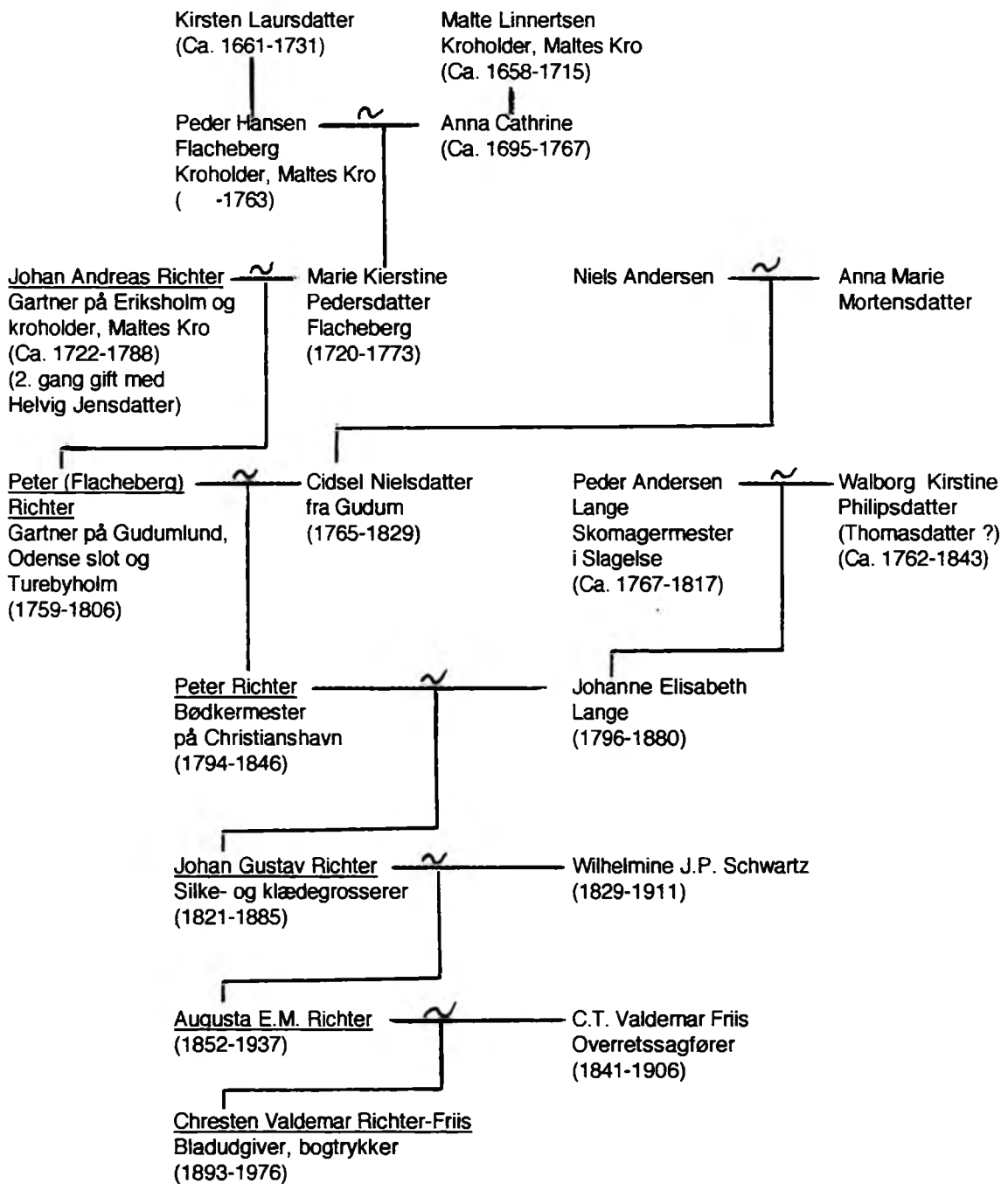
Der var kun ca. 300 m mellem bødkermesterens og værtshusholderens ejendomme, så man må tro, at de har gjort forretninger og måske endog er blevet venner. Hertil kommer, at deres svigersøn, teologen Friis, som havde ægtet datteren Kirstine i 1832, var institutbestyrer på Christianshavn 1833-36, inden han fik sit første præsteembede på Bornholm. Det menes, at han var tilknyttet Borgerdydskolen på Christianshavn. Den lå på det tidspunkt i Ll. Torvegade (matr. nr. 133), hvor Peter Richter som før nævnt boede og havde værksted, inden han ca. 1834 flyttede til Strandgade. (6, 9)

Hvad angår Richter/Friis-bekendtskabet er ovenstående en sandsynlig mulighed for, hvorledes det er opstået.

Kildehenvisninger

1. Leif Trechow Kraffts skrivelse af 20/3-1963 med bilag "En slekt Richter"
2. Rapport vedr. Richter-slægtsforskning udført 1926 på Landsarkivet for Sjælland på foranledning af Leif Treschow Krafft i Oslo.
3. Ove Treschow-Kühls Richter-slægtsmateriale, udarbejdet på grundlag af Leif Treschow Kraffts materiale efter dennes død. Modt. 30/5-1975.
4. Trap: Danmark, 5. udg.
5. København før og nu - og aldrig. Kbh. 1987-91. Bl.a. bd. 4 (s. 542) og bd. 7 (s. 160-165, 202, og 208-213).
6. Københavns vejvisere 1827, 31, 34, 40, 45, 50, 52, 55, 63, 84 og 95 samt husregistre 1825, 29 og 35.

7. Linvald, Steffen: Christianshavn. Udg. af foreningen Fremtiden. Kbh. 1948. Bl.a. s. 25.
 8. Holm, Axel og Kjeld Johansen: København 1840-1940. Det københavnske bysamfund og Kommunens økonomi. Kbh. 1941. S. 168.
 9. Personblade/slægtsarkiv (H. Richter-Friis).
 10. Breve fra Victoria Richter til Valdemar Friis 25/12-1863, 28/1, 6/3, 12/3 og 5/4-1864.
 11. Som kilde 5: Bd. 7 (s. 239, 242, 271).
 12. Antvorskov ruiner. Vejledning for besøgende.
 13. Bernholm, P.H.: Antvorskov. 1942. S. 112 og 115 (citat fra Vestsjællands Avis).
 14. Langberg, Harald: Tre huse på Christianshavn. Kbh. 1976.
 15. Skrivelse fra Henry Nexøe-Larsen 17/5-1972.
 16. HRF-notat, gravsten, Assistens Kirkegård, 1960'erne.
 17. Skrivelser fra Henry Nexøe-Larsen 17/5-1972 og 27/4-1975 samt skrivelse til HN-L 31/5-1975 fra H. Richter-Friis.
 18. Clemmensen, C.A.: Bødkerlauget i København 1678-1928. Kbh. 1928.
 19. Bødkerlavets festskrift i anledning af lavets 230-års stiftelsesdag den 2den maj 1908. 1678-1908. Red.: Johs. Hansen-Kongslev.
 20. Firmaet L. Jacobsen gennem 100 år. Bødkermestrenes Medlemsblad, 19. årg., nr. 1 (1/4-1936).
 21. Et døende håndværk. Bødkermestrenes Medlemsblad, 19. årg., nr. 6 (15/6-1936).
 22. Københavns vejvisere: Johanne Elisabeth Richter boede Vesterbrogade 57 fra ca. 1872 til 1880.
 23. Folketællinger 1840 og 1850.
-

Personer i "slægten Richter",
samt deres relationer til andre i slægten.

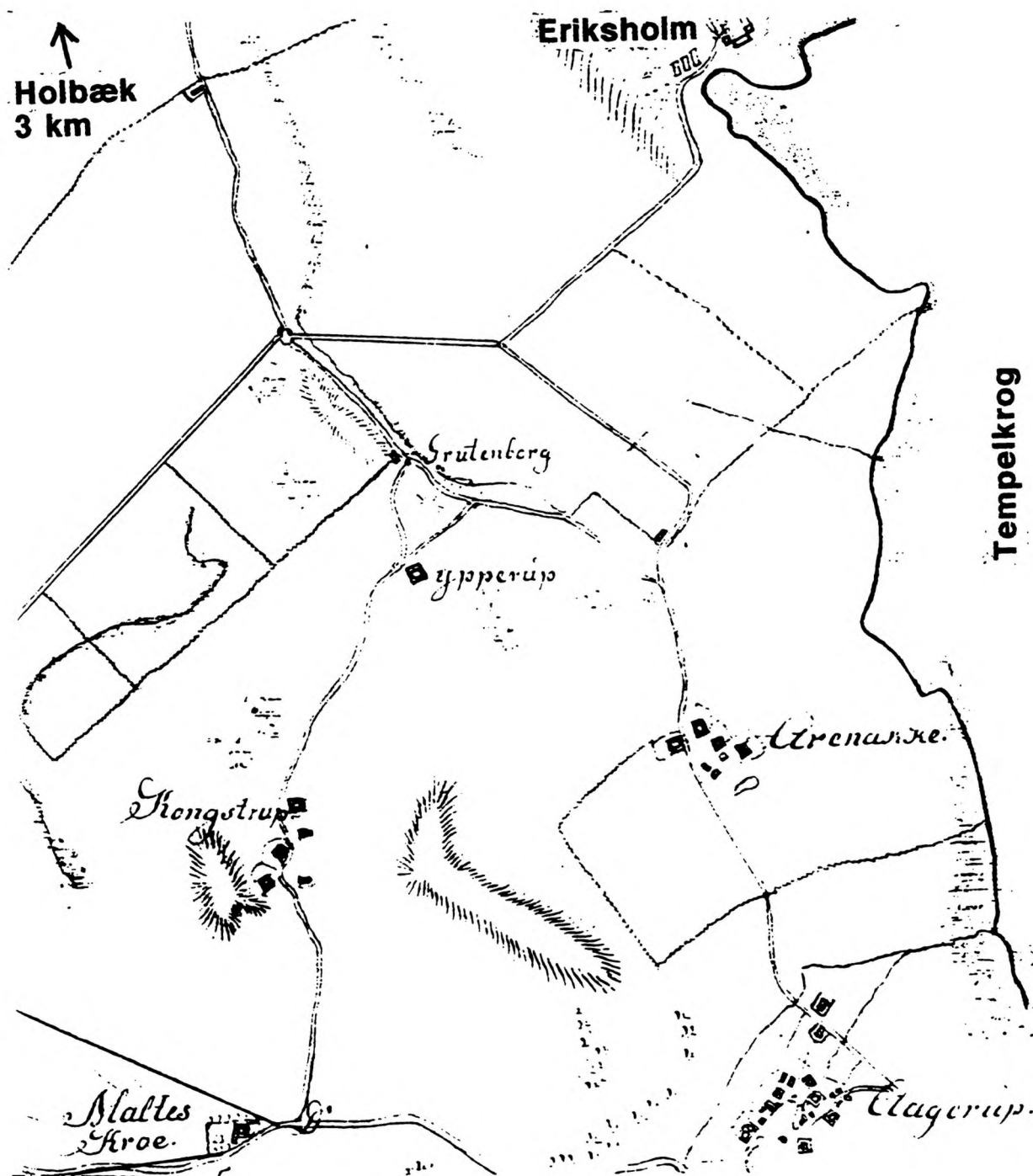
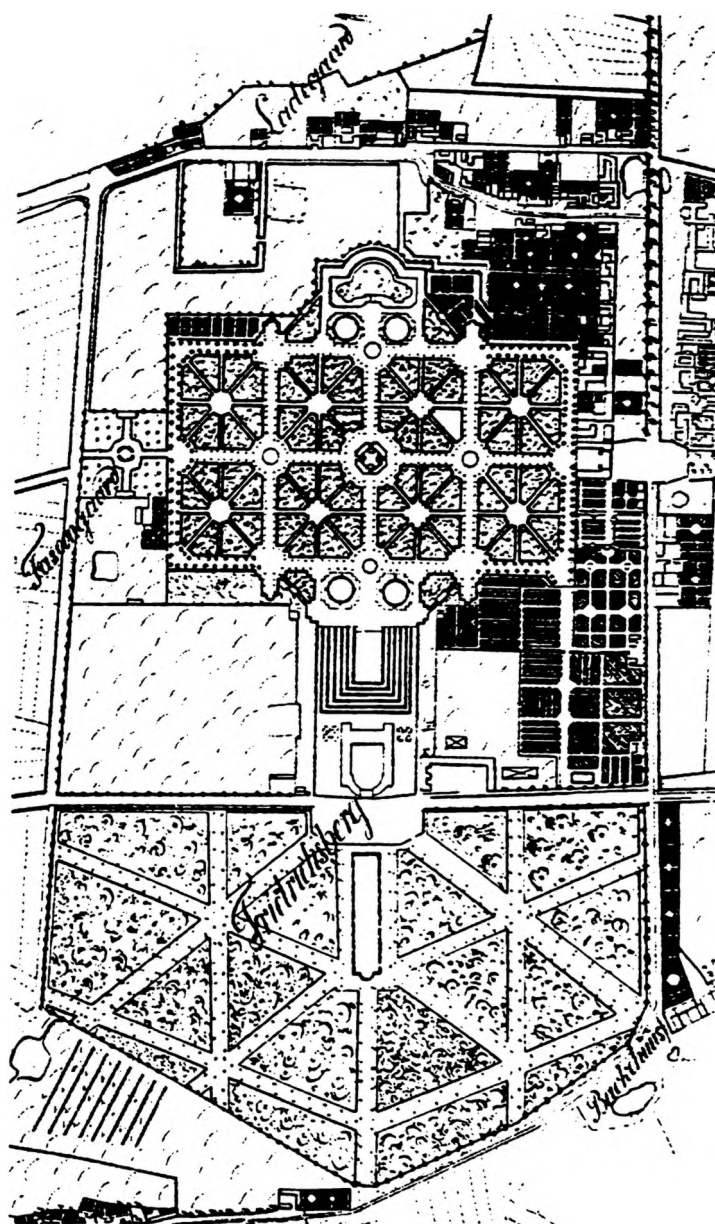

Fig. 1: På dette kort fra slutningen af 1700-tallet ligger herregården Eriksholm øverst ud mod Tempelkrog, Isefjordens inderste forgrening. Mod syd ses Ågerup og lidt inde i landet Maltes Kro, som Johan Andreas Richter overtog.

KORT OVER FREDERIKSBERG HAVE

Fig. 2: Frederiksberg Have ca. 1785. Haven foran slottet er anlagt symmetrisk på fransk manér, med kaskader, otte lige store kvadratiske busketter med snorlige gange, som mødtes i springvand i midten. Ved havens nordvestre ende indrettedes i 1775 Danmarks første planteskole for frugttræer. Gartnerlærlingen Peter Richter blev uddannet der 1776-79. Frederiksberg Have blev ved århundredeskiftet helt omlagt i engelsk landskabelig stil.

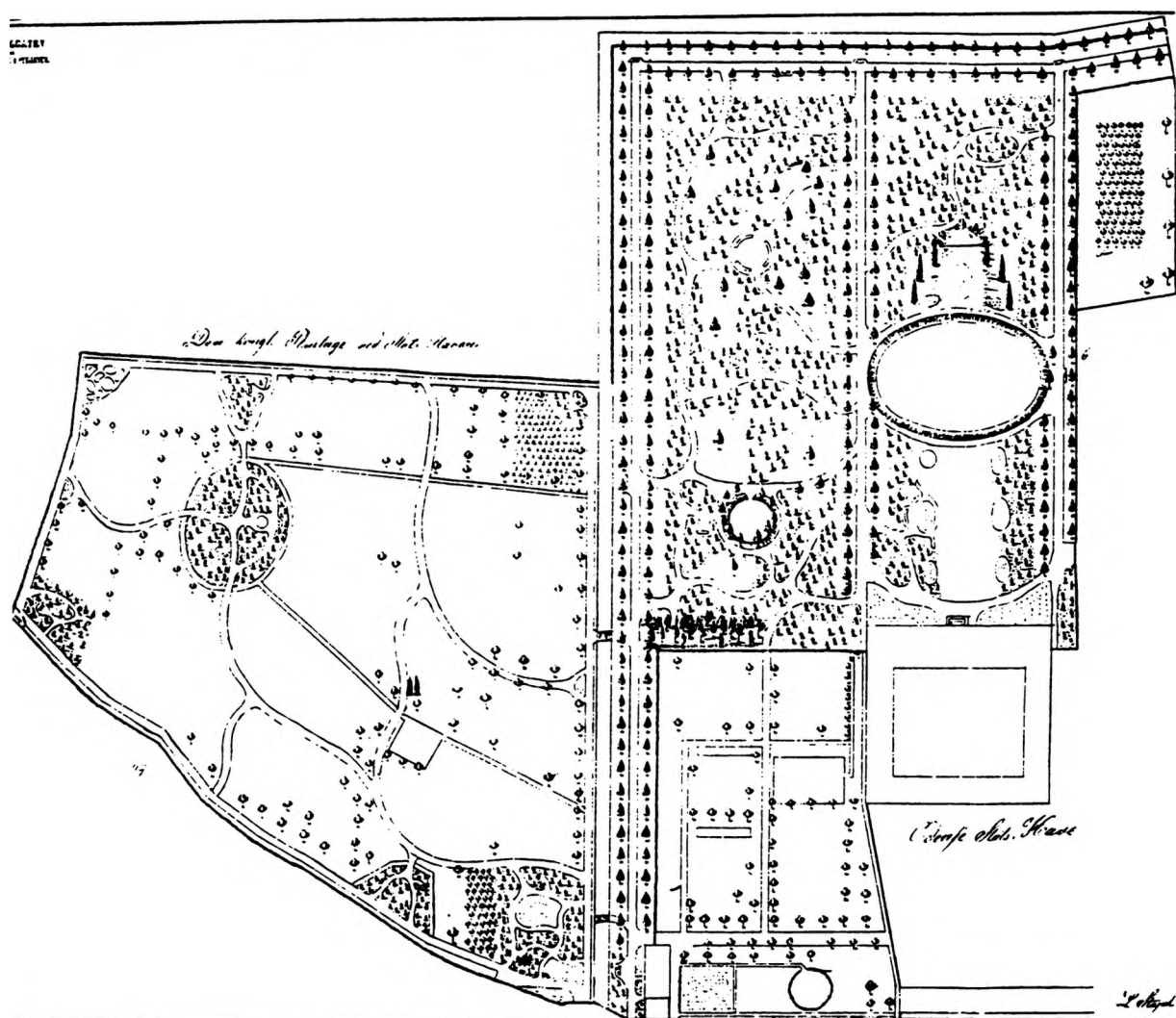

Fig. 3: Slotshaven i Odense først i 1800-tallet. Til venstre "Den Kongelige Plantage", dvs. den frugttræ-planteskole, som blev anlagt i 1789, da stiftamtmand Buchwald - og med ham gartneren Peter Richter - flyttede fra Gudumlund til Odense Slot.

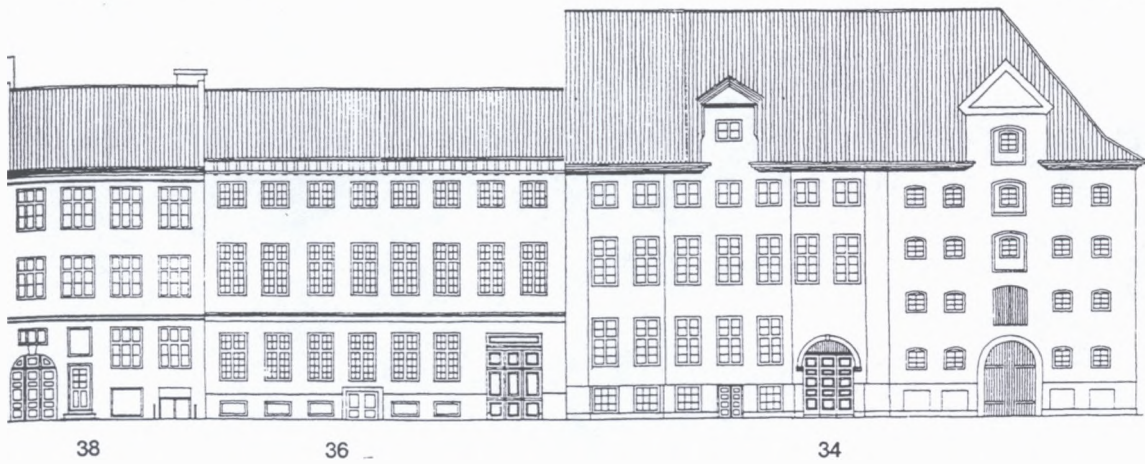

Fig. 4: Øverst: Husrækken i Strandgade på Christianshavn. Nr. 34 på hjørnet af Sankt Annæ Gade er Brydes Gård med pakhus, nr. 36 Niels Brocks købmandsgård, begge fra 1700-tallet. Nr. 38 er Peter Richters ejendom.

Nederst til venstre: Facaden af nr. 38 (i Peter Richters tid matr. nr. 39) med årstallet 1688, men ejendommen er bygget en del om siden. Til højre: Et kig gennem forhusets port i Strandgade 38 ind i gården med sidehus og baghus, hvor bødkerværkstedet lå.

Fig. 5: Bødkermesterparret, tipoldeforældrene Peter Richter (1794-1846) og Johanne Elisabeth Richter, f. Lange (1796-1880). Affotografering af portrætmalerier.

2

Slægten Schwartz

En slægtshistorisk beretning
om
oldemor Wilhelmine Schwartz'
aner og deres familie

Indhold

Slægten Schwartz

SLÆGTENS RØDDER I TYSKLAND - 3

Johann Georg Schwartz (tip-3-oldefar, 1716-92)

Johan Nicolaus Schwartz (tip-2-oldefar, 1756-1825)

Kunstdrejerne udvandrer til Danmark

CARL AUGUST SCHWARTZ (tipoldefar, 1792-1858) - 4

Kunstdrejeren følger i familiens fodspor og kommer i 1813 til København

NIELS V. MATHIESEN (tipoldemors bror, 1800-1853) - 9

Slotsforvalteren på Fredensborg Slot ægter Johanne Luise Heibergs søster

KUNSTDREJERNE I SVÆRTEGADE OG DERES EFTERSLÆGT - 11

Det Chirurgiske Academies kunstdrejere: Johan Adam og Johan Georg Schwartz -

Kunstdrejeren Johan Adam Schwartz den yngre, Industriforeningens formand, forbedrer

håndværkerundervisningen - Kunstmaleren Frans Schwartz og hans legat til udsmykning af

bygninger - Forlagsboghandleren Otto Frederik Schwartz og "Rosings Minde" i Fredensborg -

Schwartz i Sværtegade 3 drejer nøglen om i 1982 efter 181 års virke

OVERSIGT - 17

Personer i "slægten Schwartz", samt deres relationer til andre i slægten m.v.

Illustrationer - 18

Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

Slægtens rødder i Büdingen

Johann Georg Schwartz - tip-3-oldefar (1716-92).

Johan Nicolaus Schwartz - tip-2-oldefar (1756-1825).

Kunstdrejerne udvandrer til Danmark

Kunstdrejerfamilien *Schwartz* stammer fra Büdingen, en romantisk middelalderby i nærheden af Hanau i Oberhessen, ca. 35 km nordøst for Frankfurt am Main (fig. 1, s. 18). Büdingen ligger beskyttet i en frugtbar dal syd for Vogelbergs skovrige højder med Taufstein (772 m) som det højeste punkt. Mod vest breder dalen sig ud, og især her er landskabet - og klimaet - velegnet til agerbrug, vinavl og kvægavl. Büdingen var i århundreder residensstad for den ysenburgske greveslægt. I begyndelsen af 1700-tallet gav grev *Casimir 1.* (1687-1749) indbyggerne vidtgående friheder ved sit edikt af 1712. Det var tiltrængt efter rædslerne under trediveårskrigen, heksejagt og pest. Mange indvandrere bosatte sig i byen, bl.a. herrnhutere. (1, 2)

Schwartz-slægtens stamfader, *Johann Georg Schwartz* (tip-3-oldefar, 1716-92), fødtes i Orleshausen i udkanten af Büdingen mod vest. Han drev hele sit liv landbrug, men derudover tjente han også godt som fragtmand på egnen. Hans heste trak såvel de tunge kalechevogne med passagerer som fragtvognene over de stejle bakker. I 1745 ægtede han *Anna Margaretha Heylmann* fra Büches, en landsby fem km fra Büdingen. De skal have fået en stor børneflokk, to af drengene var *Johan Nicolaus* (tip-2-oldefar) og *Johan Adam*. Se oversigten "Slægten Schwartz" s. 17. (3, 4, 5, 6, 7, 8)

Sønnen *Johan Nicolaus* (1756-1825) blev født i Büdingen, hvor han gik i sin fars fodspor som landmand og fragtmand. I 1781 giftede han sig med *Henriette Katharine Hölzinger* (1756-1831), født i Büdingen som datter af bagermester *Johann Heinrich Hölzinger* og *Johanna Margarethe Rüb*. Nicolaus og Henriette fik fem sønner, bl.a. *Johan Georg* i 1789 og *Carl August* (tipoldefar) i 1792 - og muligvis også døtre. (4, 5, 6, 7, 8, 9)

Johan Nicolaus' bror, *Johan Adam* (1751-1835) blev sat i drejerlære i sin fødeby. Godt tre år senere - i en alder af 20 år - fik han rejsebrev og drog derefter fra by til by, indtil han i 1778 rejste med skib fra Lübeck til København. Han var således den første, som bragte familien Schwartz i Büdingen i forbindelse med Danmark. (5, 6, 7)

Efter ansættelse hos den berømte hof-kunstdrejer og kunstkammerforvalter *Lorentz Spengler* kom Johan Adam til kunstdrejer *Johan Friedrich Graumann* i Sværtegade. I 1801 fik han borgerskab som kunstdrejer og blev Graumanns kompagnon. Året efter blev Graumann udnævnt til Det Chirurgiske Academies drejer. Men han døde allerede et par år senere - i 1804, hvorefter Johan Adam førte forretningen videre og i øvrigt, meget praktisk, giftede sig med enken. (5, 6, 7)

Da Johan Adam ikke havde børn, spurgte han i 1805 sin bror Johan Nicolaus i Büdingen, om en af hans sønner havde lyst til at blive kunstdrejer i København. Den tredje i rækken, den 16-årige *Johan Georg* (1789-1864), som allerede havde snuset til håndværket, sprang til. Han vandrede efter sigende barfodet til København, hvor han uddannede sig yderligere hos onklen, blev svend og fik - kun 19 1/2 år gammel - borgerskab som kunstdrejer i 1808. Fire år senere fik han indfødsret og blev udnævnt til hof-kunstdrejer. Denne meget tidlige udnævnelse havde en særlig grund. Et nyt militærsystem i Büdingen pålagde Johan Georg at komme hjem og springe soldat. Men med dansk indfødsret og den nye titel kunne han svare det lille tyske fyrstendømme, at han ikke mere havde pligt til at møde. (5, 6, 7, 10)

Om Johan Adam Schwartz' og hans nevø Johan Georgs kunstdrejer-virksomhed i Sværtegade samt om denne gren af Schwartz-slægten fortælles senere. Først skal der berettes om *Carl August Schwartz*, min tipoldefar, og hans slægtsgren.

Kildehenvisninger

1. Winter, K.: Büdingen. Deutscher Kunstverlag, München, Berlin 1969. Desuden brochuren "Büdingen", lebendiges Mittelalter.
2. Hagerups ill. Konversationsleksikon, 4. udg., 1948-53. (Vogelsberg)
3. Bykort: Büdingen.
4. Skrivelse af 20/7-1977 fra Hans-Velten Heuson, Örtl. Denkmalpfleger, Am Junkerngarten 13, 6470 Büdingen 1. Som svar på skrivelse af 20/1-1976 til Der Magistrat der Stadt Büdingen, Stadtarchiv, Zum Stadtgraben 7, 6470 Büdingen, Hess. 1.
5. Bast, Jørgen: Schwartzerne i Sværtegade. Kbh. 1951. (S. 18, 22)
6. Nyrop, C.: Johan Adam Schwartz. Månedsskrift for tekniske meddelelser. Udg.: Industrieforeningen i København. Kbh. 1875.
7. Dansk Biografisk Leksikon, 1. 2. og 3. udg.
8. Fragment af stamtavle "Richter og Schwartz". Modt. fra Henry Nexøe-Larsen 1975.
9. Oplysninger modtaget fra Schwartz-slægten i Australien 1989 via Eva Henriksen (f. Neergaard).
10. Schwartz, Walter: Man havde tid til at blive voksen. Udateret. (S. 144)

Carl August Schwartz

Tipoldefar (1792-1858).

Kunstdrejeren følger i familiens fodspor og kommer i 1813 til København.

Carl August Schwartz (fig. 2, s. 19) blev født i Büdingen den 4. april 1792 (døbt 8. april). Fadder ved dåben var en ugift Carl August Schwartz, sandsynligvis hans onkel, som han uden tvivl blev opkaldt efter. (1, 2, 3)

I lighed med sin farbror *Johan Adam Schwartz* og sin bror *Johan Georg Schwartz* havde Carl August udlængsel. De to kunstdrejere, som havde etableret sig i København, fortalte vel i breve hjem til Büdingen om de gode

muligheder i Danmark, så forståeligt nok satte Carl August kursen nordpå. Hvorom alting er, så ankom han til København den 20. september 1813 - 21 år gammel. (8)

Ca. en måned senere blev hans hjemstavn slagmark under Napoleons tilbagetrækning efter nederlaget ved Leipzig. Under tilbagetoget blev han slået endnu en gang ved Hanau, kun få kilometer fra Büdingen. Nederlaget fik alvorlige følger for Danmark, der havde støttet Napoleon. Norge måtte afstås til Sverige ved freden i Kiel i januar 1814.

Også Carl August var kunstdrejer, men hans virksomhed kunne ikke måle sig med det store Schwartz-firma i Sværtegade, grundlagt af hans onkel. Straks efter at Kunstdrejerforeningen i København blev stiftet i 1841, blev Carl August medlem. (2, 4, 5, 6)

Den 10. juni 1824 ægtede han *Mette Marie Mathiesen* (fig. 3, s. 20), født i København den 24. januar 1802. Selv om Carl August hørte til Den tysk-reformerte Kirke, blev han viet til den lutherske Mette Marie i Garnisonskirken. Forlovere var hans bror, kunstdrejeren Johan Georg Schwartz i Sværtegade, samt vennen, stenhuggermester *Jens Ferdinand Scheller*. (1, 2, 5, 7, 8)

Mette Marie var datter af *Jens Mathiesen* (1778-1821), kgl. forrider ved Fr. 6.'s hofetat, og *Ane Marie Vilhelmsdatter* (1772->1821), (tip-2-oldeforældre). Ane Maries forældre (tip-3-oldeforældre) var avlsmand *Vilhelm (Niels) Olufsen Bækmand* (1741-1786) og *Mette Sørensdatter Elsegaard* (død efter 1786), der blev gift i 1770 i Ebeltoft. (5)

Fra omkring den tid da Carl August giftede sig, og i hvert fald fra 1826, boede han og Mette Marie i Borgergade-kvarteret, i Adelgade 233 (matr. nr.), på den østlige side af gaden ved hjørnet af Dronningens Tværgade. Hele dette håndværkerkvarter blev nedrevet i løbet af 1950'erne som et led i saneringen. (9, 10)

Kvarteret var tæt befolket, og man må medgive, at Carl August og Mette Marie gjorde deres hertil! Da de flyttede derfra ca. 1831, havde de fået fire eller fem af deres i alt ti børn, som hver og en blev døbt i Den tysk-reformerte Kirke. (1, 2, 9, 11)

Ved den først fødte *Carls* dåb i 1825 var otte faddere (eller Taufzeugen, dvs. dåbsvidner, som det anføres i kirkebogen) til stede, bl.a. fra Büdingen *Carl August Hölzinger* af dåbsbarnets farmors slægt, kunstdrejere Johan Georg og Johan Adam Schwartz, Mette Maries bror *Niels V. Mathiesen* og ægteparret Scheller. Det bemærkes, at ved de efterfølgende barnedåb var antallet af "Taufzeugen" stadig aftagende iflg. kirkebogen. Sådan kan det vel gå, når det ene barn efter det andet - med et til to års mellemrum - skal i kirke for at blive døbt. Ved dåben af den fjerde i rækken i 1829, oldemor *Wilhelmine*, var fire til stede, hvoraf de to var hendes forældre. (1, 2, 9, 11)

Man flyttede hyppigt dengang. Carl August og Mette Marie boede i 1831/32 i Gothersgade mellem Landemærket og Rosenborggade, dvs. tæt ved Den reformerte Kirke, men kun et års tid. Derefter ca. et år på hjørnet af Kronprinsessegade og Sølvgade, inden de ca. 1834 fik bopæl i Østergade 58 (i dag nr. 42), på solsiden mellem Pilestræde og Christen Bernikowsstræde.

Familien øgedes, og i 1839 fik Mette Marie sit tiende og sidste barn. Ti børn på fjorten år, hvilken belastning. En familieanekdote antyder, at Carl August ikke var far til dem alle!! (1, 2, 8, 9, 10, 12)

Den store familie, der nu talte tolv personer foruden tre tjenestepiger, boede ved folketællingen i 1840 i husets stueetage. Husejeren, familiens gamle ven *Jens Ferdinand Scheller*, som var blevet enkemand i 1835, havde hele førstesalen i det fire-etages hus. (8, 12, 13)

Imellem 1840 og 1845 flyttede Carl August og Mette Marie tilsyneladende fra hinanden. Af folketællingen 1845 fremgår i hvert fald, at han nu bor i St. Kongensgade 39 (svarer til nr. 21 i dag) - på 4. sal. Inden da havde han i kort tid boet et par andre steder: I 1842/43 i Store Helliggeiststræde (i dag Valkendorfs-gade) og 1843/44 i Pilestræde. I St. Kongensgade 39 lå indtil 1899 den renæssancebygning, som engang var rigets Admiralgård, opført 1647. Det store grundareal, der hørte til ejendommen, blev udstykket i 30 parceller i 1700-tallet, men Admiralgården lå stadig på Carl Augusts tid som nr. 39 m.v., omgivet af have. (9, 10, 13)

Mette Marie og børnene, som nu var fra seks til tyve år, blev i huset i Østergade, men flyttede en etage op, dvs. til samme etage som Scheller. I folketællingsskemaet for 1845, som i øvrigt er udfyldt af husejeren Scheller selv, anføres, at den 43-årige Mette Marie var enke (hvad hun altså ikke var), og at hun "lever af sine midler". Det kan næsten kun tydes derhen, at den velstående 53-årige enkemand, stenhuggermester Jens Ferdinand Scheller, allerede nu var tæt, måske meget tæt, knyttet til Mette Marie og hendes børn. (2, 13)

I folketællingen samme sted fem år senere - i 1850 - opførtes Mette Marie som "Madam Schwartz, gift, husbestyrerinde" og Scheller som husfader. Heraf fremgår det igen, at Scheller var ved at overtage Carl August Schwartz' plads ved Mette Maries side, selv om der altså ikke synes at være tale om separation. Carl August boede stadig i St. Kongensgade. (14)

Fem år senere - dvs. i 1855 - er Carl August ikke at finde i folketællingen for ejendommen St. Kongensgade 39. Var han bortrejst, syg - eller glemt? Det mærkværdige er, at nu var Scheller, Mette Marie og hendes yngste børn (16-20 år), flyttet ind på 3. sal på selv samme adresse - St. Kongensgade 39, hvor Carl August tidligere boede på 1. sal. Men folketællingen stemmer ikke ganske overens med oplysningerne i vejviseren. Ifølge denne boede Scheller på 3. sal i St. Kongensgade 40A (muligvis identisk med nr. 39?), mens Carl August angives at have bopæl i nr 39. (9, 15)

Seks og tres år gammel døde Carl August Schwartz den 26. juni 1858. Ifølge kirkebogen var årsagen "Entzündungsfieber" (betændelsesfeber, sandsynligvis blodforgiftning). Han blev den 2. juli begravet på en luthersk kirkegård. En familieanekdote beretter, at Carl August døde af en forgiftning efter at have spist sild, der i længere tid havde været opbevaret i en kobberbeholder. Det kan være rigtigt, idet kobberforbindelser som f.eks. spanskgrønt er meget giftige. Pointen i anekdoten, at Mette Marie på denne måde med overlæg ville skaffe Carl August af vejen, er straks mere tvivlsom. (2, 12, 16, 17, 18)

Lidt over et år efter at hun var blevet enke, ægtede Mette Marie den 30. juli 1859 den tidligere stenhuggermester, nu particulier Jens Ferdinand Scheller, forloveren ved hendes første bryllup! Han var da 67, hun 57 år gammel. Efter ca. tre år i Gothersgade flyttede de til Kongens Nytorv nr. 19, på hjørnet af Lille Kongensgade. Det er et af torvets ældste borgerhuse (1767), der endnu i dag har bevaret sit oprindelige udseende. I kælderen har Hviids Vinstue haft til huse i mere end 100 år. (9, 10, 19)

I 1867 døde Scheller af en indeklemt brok (hernia incarcerata). Han blev bisat fra Holmens kirke og begravet på Assistens Kirkegård (Frue afsnit). I sammenligning med andre begravelser var Schellers ret så dyr - 50 rdl. - , heraf alene 10 rdl. til ligvognen. (20)

Jens Ferdinand Scheller, der i øvrigt var løjtnant ved det borgerlige infanteri, fik borgerskab som stenhuggermester i 1817, 25 år gammel. Hans virksomhed, der bl.a. var impliceret i hovedreparationen af Holmens kirke 1834-36, trivedes godt, og han blev ret så velhavende. (21, 22)

Kort før sit bryllup med Mette Marie oprettede Scheller et testamente med tilhørende ægtepagt, ifølge hvilken ægtefællerne skulle have formuefællesskab, hvad angik indbo. Den øvrige formue skulle tilhøre Scheller, dog skulle Mette Marie efter hans død have renten af 10.000 rdl. på livstid, og efter hendes død skulle dette beløb tilfalde hendes livsarvinger. Scheller fik ikke børn i sit første ægteskab, så her var ingen at betænke med en arv. Nej, hans ønske var at oprette en stiftelse "for gamle håndværksmestre og deres enker i trange kår". Eftersom boets beholdning løb op til et betydeligt beløb - ca. 130.000 rdl. - fik "Jens Ferdinand Schellers stiftelse" vel 115-120.000 rdl., når Mette Marie og eksekutor havde fået deres. Mette Marie skal have været skuffet og bitter over, at Scheller ikke havde tiltænkt hende meget mere. (23, 24, 25)

Efter Schellers død boede Mette Marie forskellige steder i byen, indtil hun 1877/78 rykkede ind på Amagertorv 6 hos datteren *Henriette* og svigersønnen *Peter Diderich Lösekrant*, der drev stadens mest kendte bagerforretning i den smukke renæssancebygning, hvori de også selv boede. I marts 1880 flyttede Mette Marie derfra ud til datteren *Wilhelmine* og svigersønnen *Johan Gustav Richter* (oldeforældre) på "Calunda" i Frederiksberg Allé. (2, 9, 26)

Her på "Calunda" sad tipoldemor Mette Marie ofte og sov - eller halvsov -

med et lommetørklæde for ansigtet. Hun var anbragt i en imponant lænestol henne ved vinduet i den store spisestue, med udsigt til haven, som hun kunne nyde i vågne øjeblikke. (12)

Af og til kaldte hun sine børnebørn hen til sig og sagde: "Hvis I vil ha' en smule næse, skal I gøre sådan", og så strøg hun fingrene langs siderne af næsen. (12)

Tipoldemor var ret så forkalket til sidst, og det var en mani hos hende at tage til byen og købe kostbare ting, som svigersønnen måtte betale. Således købte hun i Østergade et pragtfuldt guldtrådsindvævet bordtæppe til spisestuebordet. (12)

I seks år boede Mette Marie Scheller på "Calunda", inden hun den 9. marts 1886 døde, 84 år gammel, og blev begravet fra Assistens Kirkegårds kapel. (2)

Der findes fotografier af såvel Carl August som Mette Marie, af hende kun som ældre, men herudover eksisterer et portrætmaleri af hende, 55 år gammel. Det blev i 1857 malet af den døvstumme A.H. Hunæus (1814-66), hyppig charlottenborgudstiller, der især er kendt for genremaleriet "Københavns vold - aftenen før Store Bededag", hvor Mette Maries datter Wilhelmine (oldemor) er en af forgrundsfigurerne. Portrættet af Mette Marie gik i arv til datteren Henriette Lösekraut, derefter til hendes søn og sønnesøn, og fra hans enke til mig i 1975. (27)

Fra hjemmet i Østergade, sandsynligvis i 1840'erne, er bevaret et stort dansk empire skabschatol i mahogni med indlægninger i lyst træ. En note, skrevet af datteren *Julie Langkilde*, der arvede chatollet, fortæller: "Denne lykkeskilling blev lagt i chatollet d. 12de juli 1858 og blev givet af moder". Noten og mønten (1 skilling) lå i en af de små midterskuffer. At mønten nogle år senere er blevet udskiftet med en skilling fra Frederik 7.'s dødsår, mangler jeg en forklaring på? Men, immervæk, fokuseres på den nedskrevne dato 12. juli 1858, bemærkes, at "lykkeskillingen" er anbragt nøjagtig ti dage efter, at Mette Maries første ægtefælle, Carl August Schwartz, blev begravet. Hvorfor mon? (28, 29)

Chatollet gik i øvrigt i 1881 i arv til Julie Langkildes søn *Carl*, derefter til hans datter *Asta Langkilde* (1895-1986), der testamenterede det til mig. (28)

Kildehenvisninger

1. Oplysninger modtaget fra Schwartz-slægten i Australien 1989 via Eva Henriksen (f. Neergaard).
2. Slægtstavle Schwartz, udarbejdet af Erik Lösekraut.
3. Data på bagsiden af foto af Carl August Schwartz. Fotograf: Harald Paetz, kgl. hoffotograf, Norgesgade 35 (ved siden af Hotel Phønix), København.
4. Dansk Biografisk Leksikon, 1. 2. og 3. udgave.
5. Fragment af stamtavle "Richter- og Schwartz-slægten". Modt. fra Henry Nexøe-Larsen 1975.
6. Hansen, Carl: Kunstdrejerforeningen i Kjøbenhavn 1841-91.
7. Kirkebog, Garnisons Sogn, viede 1824.

8. Folketælling 1840, Østergade 58, Kbh.
9. Københavns vejvisere og husregistre.
10. København før og nu - og aldrig . 1987-91. Bl.a. bd. 3, s. 35 (Østergade); bd. 5, s. 11 og 52-55 (Kongens Nytorv 19), s. 285 og 360 (Adelgade) og s. 468-473 (St. Kongensgade).
11. Kirkebog, Den tysk-reformerte Kirke, dåb 1825, 26, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 37 og 39.
12. Skriftlige og mundtlige oplysninger fra Henry Nexøe-Larsen 1972-78.
13. Folketælling 1845, Østergade 58, Kbh. og St. Kongensgade 39, Kbh.
14. Folketælling 1850, adresser som i nr. 13 ovenfor.
15. Folketælling 1855, St. Kongensgade 39.
16. Kobberforgiftning. Meyers Vareleksikon, 1941.
17. Kirkebog, Den tysk-reformerte Kirke, døde 1858.
18. Skifte, forseglingsprotokol 1858-59, protokol 5A, nr. 579: Carl August Schwartz.
19. Trinitatis, copulation 29/7-1859.
20. Begravelsesprotokol 1861-70, mænd: Scheller, løbe nr. 2466.
21. Borgerskabsprotokol, Kbh., 1817.
22. Danmarks Kirker, København, 2. bd. (1960-65), Holmens Kirke.
23. Hvidebog nr. 35 (1866-68), nr. 549: Scheller, testamente 22/7-1859. Eksekutorboer, fortegnelse 37, nr. 4.
24. Skrivelse fra Valborg Schierbeck 3/11-1959.
25. Nyrop, C.: Københavns murer- og stenhuggerlav (Kbh. 1907) og Hansen, Valdemar: Stenhuggervendeforeningen af 12. okt. 1745 (Kbh. 1948).
26. Mandtal 1880/81, Frederiksberg Allé 42 (fra 1895/96 nr. 68). Stadsarkivet, Frederiksberg.
27. Korrespondance 1975 med Ester Løsekraut, Marielystvej 4A, 2000 Kbh. F, samt hendes testamentariske bestemmelse vedr. maleriet af Mette Marie Schwartz.
28. Langkilde, J.V.: Stamtavle over familien Langkilde. 1946.
29. Julie Langkildes note i chatolskuffen.

Niels V. Mathiesen

Tipoldemors bror (1800-1853).
 Slotsforvalteren på Fredensborg Slot
 ægter Johanne Luise Heibergs søster.

Mette Maries bror *Niels Vilhelm Mathiesen* (1800-1853) var i en årrække hushovmester hos prins Frederik, den senere *Frederik 7.* (1808-63). Det vides ikke hvornår og hvor længe, men formentlig fra den tid, da prins Frederik ægtede Frederik 6.'s datter *Vilhelmine*, dvs. ca. 1828, hvor det unge par flyttede ind på Amalienborg. Som følge af prinsens ustadige liv endte ægteskabet efter få år med separation og skilsmisse, og kongen forviste ham fra hovedstaden. Prins Frederik blev nu chef for Fynske Infanteriregiment og opholdt sig i Fredericia i ca. 5 år, ca. 1834-39. (1, 2, 3, 4)

Skuespilleren *Johanne Luise Heibergs* ældste søster *Johanna Magdalene Pætges* (1804-66) var i nogle år oldfrue hos prins Frederik. I hans tjeneste mødte hun *Niels Vilhelm Mathiesen*, og de to blev i 1835 viet i Veerst kirke, ca. 30 km vest for Fredericia. De var nok stadig ansat hos prinsen, da han - efter at hans far *Christian 8.* i 1839 var kommet på tronen - som kronprins blev general og guvernør over Fyn med bolig på Odense Slot. I 1841 indgik kronprins Frederik ægteskab igen, denne gang med en tysk prinsesse. Opretholdelsen af ægteskabet viste sig umulig. Ifølge *Johanne Luise Heibergs*

erindringer skyldtes det i det væsentlige prinsessen; det vidste fru Heiberg "fra en sanddru person ved prinsens og prinsessens hof" (var det mon søsteren Magdalene eller svogeren Niels Vilhelm?). (1, 2, 3, 4)

Da kronprins Frederik blev konge i 1848, blev Niels Vilhelm Mathiesen forfremmet til slotsforvalter på Fredensbog Slot. Men i 1853 begik han selvmord, den 18. juni, netop omkring det tidspunkt hvor den voldsomme koleraepidemi begyndte at rase i København. Den kostede op imod 5.000 dødsopfre. Ifølge kirkebogen for Fredensborg Slots sogn blev Niels Vilhelm "fundet hængt i sindsforvirring", og han blev begravet med jordpåkastelse. (2, 5, 6, 7, 8)

Niels Vilhelm og Magdalene Mathiesen fik en søn *Carl* (Jens Frederik Carl Christian), hvis moster altså var Johanne Luise Heiberg, og hvis faster var tipoldemor Mette Marie Schwartz/Scheller. (2, 3)

Carl drev sammen med *William Evers* firmaet Evers & Co., en handelsvirksomhed der importerede og solgte bygningsartikler. De havde også på Lampevej (i dag Finsensvej) en fabrik, der fremstillede tagpap og tjære-destillationsprodukter (asfalt, benzin m.v.). Da der ca. 1902 blev anlagt en sidevej til Finsensvej fik den navn efter fabrikken: Eversvej. (9, 10)

I 1891 var Carl Mathiesen medstifter af "Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte sogn". Han sad i bestyrelsen sammen med min farfar *Valdemar Friis*, der var foreningens formand fra 1895 til sin død i 1906. (11, 12)

I sit ægteskab med *Augusta Bang* (død 1904) fik Carl i 1884 datteren *Ida Magdalene*, kaldet *Magda*. Familien flyttede til Charlottenlund i villaen "Boda" på Enighedsvej (nr. 3, i dag nr. 21). Magda, der var min farmor *Augusta Friis'* halvkusine, giftede sig i 1906 med *Louis Dornonville de la Cour* (f. 1872), kommandør i flåden. Efter Carl Mathiesens død i 1919 overtog den yngre generation villaen, som vist blev omdøbt til "Doda". Hvert år, når vindruerne i drivhuset hos farmor på Lindegårdsvej var modne, kom Magda med en spånkurv foret med silkepapir og fik de bedste klaser. (13, 14, 15, 16)

Kildehenvisninger

1. Dansk Biografisk Leksikon, 1., 2. og 3. udg.
2. Brask, Richard Høeg: Familien Pætges. Personalhistorisk Tidsskrift, 10. rk., 5. bd., s. 169-186.
3. Heiberg, Johanne Luise: Et liv gjenoplevet i erindringen. 1. udg., Kbh. 1891. 1. del, 1812-42, s. 511-518.
4. Heiberg, Johanne Luise: Et liv gjenoplevet i erindringen. 4. reviderede udgave ved Aage Friis, 1944. Bd. 1, s. 264 og bd. 4, s. 233 og 280.
5. Richter, V.: 100 års dødsfald. (Niels Vilhelm Mathiesen, indrykket af Magdalene Mathiesen, f. Pætges).
6. Segger, Valdemar: Fredensborg fra oprindelsen til vore dage. Hillerød 1937. S. 120.
7. Kirkebog for Fredensborg Slots sogn 1841-68. Skrivelse fra Fredensborg lokalhist. Arkiv 3/2-1994.
8. Hertel, Klaus: Tre store københavnske epidemier. 1979.

9. Københavns vejvisere.
10. København før og nu - og aldrig. Bd. 12: Frederiksberg. S. 332 og 355..
11. Hof- og Statskalenderen 1915, s. 143: 7/1-1912, J.F.C.C. Mathiesen, ridder af dannebrogordenen.
12. Valdemar og Augusta Friis. Beretning 6. H. Richter-Friis, 1996.
13. Gentofte Kommunes vejvisere 1921 og 31.
14. Kraks blå Bog 1928: L. Dornonville de la Cour.
15. Slægtsbog "La Cour". Stamtavle 1918.
16. Oplysninger fra Valdemar Richter-Friis 1975-76.

Kunstdrejerne i Sværtegade og deres efterslægt

*Det Chirurgiske Academies kunstdrejere:
Johan Adam og Johan Georg Schwartz*

Som før nævnt kom Carl Augusts bror *Johan Georg Schwartz* (1789-1864) til København fra Büdingen nogle år inden han, nemlig ca. 1805. I farbroderen *Johan Adam Schwartz'* kunstdrejervirksomhed blev han færdiguddannet som kunstdrejer, fik borgerskab i 1808 og blev 1812 hofkunstdrejer. I det følgende skal berettes lidt om det Schwartz'ske firma, der gennem flere generationer blev et lysende eksempel for landets øvrige kunstdrejere, desuden om Johan Georg Schwartz selv og hans efterkommere. (1, 2, 3)

Farbroderens firma var allerede i god gænge, da nevøen kom til. I 1804 var han blevet Det Chirurgiske Academies kunstdrejer, og i 1806 købte han ejendommen i Sværtegade, i dag nr. 3, der skulle blive virksomhedens domicil i 176 år (fig. 4, s. 21). I 1811 fik han privilegium til at anlægge en fiskebensfabrik "til præparation af de fra Grønland og andre steder hidførende hvalfiskebarder". De blev i udstrakt grad anvendt til korsettfjedre, paraplystivere m.v. Endvidere fik han i 1818 bevilling til at sælge "alle slags kamme af ham selv forfærdiget". (1, 2)

I en alder af 84 år døde Johan Adam i 1835, og brodersønnen Johan Georg kom til roret, men i virkeligheden havde han ledet virksomheden i mange år. Han overtog nu prædikatet "Det Chirurgiske Academies kunstdrejer" og bevillingen som fiskebensfabrikant. Virksomheden voksede og blev den største i landet på sit område. På udstillinger fremvistes prøver på udskårne elfenbensarbejder og andet fint kunstdrejveri. Men det økonomiske grundlag var de mere fabrikmæssigt tilvirkede varer, fortrinsvis i elfenben, som f.eks.: Billardballer, piber, klavertaster, knivskafter, dele af blæseinstrumenter, dåser, stokkeknapper, kamme, skakspil, parasoller og paraplyer. (1, 2, 4)

I 1838 var Johan Georg Schwartz medstifter af Industriforeningen og 1845-47 dens formand. Desuden - også fra 1838 - forstander for Den tysk-reformerte Kirke. 1860 blev han ridder af dannebrogordenen, og fire år senere døde han 75 år gammel. (1, 2, 4)

Johan Georgs første ægtefælle døde af tuberkulose året efter brylluppet, men i hans andet ægteskab (1815) med *Augusta Margrethe Frels* fik han to sønner: *Johan Adam* (1820) og *Otto Frederik* (1822), min oldemors fætre. (1)

*Kunstdrejeren Johan Adam Schwartz den yngre,
Industriforeningens formand,
forbedrer håndværkerundervisningen*

Johan Adam var tidligt bestemt til at virke i sin fars firma, men hans far sørgede også for, at sønnen fik de kundskaber, som han selv manglede.

Sønnen blev således mere kunstnerisk orienteret, hvad der kom til at præge virksomhedens fremtid. Men desuden fik han en boglig uddannelse, bl.a. på en længere udlandsrejse med ophold i Paris og London. I 1847 blev han optaget som medinteressent i faderens firma, som fra da af fik navnet *J.G. Schwartz & Søn*. (1,2)

Det fabriksmæssige trådte nu i baggrunden, idet Johan Adam lagde stor vægt på det egentlige kunstdrejeri. Han arbejdede ofte sammen med kunstnere, og Schwartz' elfenbensarbejder fik gentagne gange medaljer på internationale udstillinger. Således bl.a. i London for et bøffelhorns drikkehorn med scener fra vølsungernes saga i indlagte basrelieffer. Prins *Napoleon* købte hornet. I 1863 fremstilledes en fremragende vifte i elfenben, en af landets brudegaver til prinsesse *Alexandra*, der det år ægtede Prinsen af Wales. den senere kong *Edward 7.* af England (fig. 5, s. 22). I 1866 modtog prins *Oskar* af Sverige et i elfenben udskåret drikkehorn efter en nordisk udstilling i Stockholm. (1,4)

Men Johan Adam var trods et svagt helbred også en virksom mand på andre områder. Han var tidligt fortaler for oprettelsen af den håndværkerskole, som kom i gang i 1841. Samme år blev han - kun 21 år gammel - medlem af Industriforeningens bestyrelse. Han var dens formand 1857-61, hvor han bl.a. agiterede for at lade kunsten få mere indflydelse på håndværket. 1859-65 var han borgerrepræsentant, og han var den drivende kraft i Kunstflidslotteriet, der blev oprettet i 1860 til fordel for genopførelsen af Frederiksborg Slot, som nedbrændte året før. I 1868 indvalgtes han i bestyrelsen for Arbejdernes Byggeforening. En af de første af de af foreningen anlagte gader i Kartoffelrækkerne ved Øster Farimagsgade kom til at bære hans navn: "J.A. Schwartz Gade", velsagtens til erindring om hans stadige kamp for en forbedret håndværkerundervisning. Det er lidt af en selvfølge, at han også var formand for Kunstdrejerforeningen (1850-72). (1,2,3,4)

Johan Adam Schwartz ægtede *Thora Lovise Kühl* i 1847. De fik sønnen *Frans* i 1850 og desuden en datter *Augusta*. Familiens lejlighed på 2. sal i Sværtegade 3 var ret enestående. Forskelligt farvede træsorter var anvendt til gulve, paneler og døre, ved at træde på en knap i gulvet kunne dørene åbnes, og der var et fuldendt varme- og ventilationssystem. Det var ikke for at prale, at Johan Adam lod lejligheden indrette således, for han havde sjældent

gæster. Men han havde trang til at gøre alt perfekt. (1, 2, 4)

I sine sidste år fik Johan Adam en lungesygdom, og der var symptomer på en begyndende rygmarvslidelse.. Da hjernen til sidst blev angrebet, døde han i slutningen af 1874 og blev begravet fra Den tysk-reformerte Kirke. Tre måneder senere døde hans ægtefælle. (1, 4, 5)

*Kunstmaleren Frans Schwartz
og hans legat til udsmykning af bygninger*

Johan Adam ønskede, at sønnen *Frans* skulle forberede sig til at overtage firmaet. Frans kom i drejlerlære, men hans lyst gik i en anden retning. Han ville være kunstmaler, og han havde evnerne. Modstræbende fik han lov til at blive indskrevet på Kunstakademiet, hvor han begyndte i 1866, men på aftenholdet, for hans far krævede, at han forblev ved drejebænken. (2, 6)

Frans opnåede afgang fra Akademiet i 1872 og debuterede to år senere på Charlottenborgs forårsudstilling med "Hjeb og hans venner", for hvilket han vandt Akademiets lille guldmedalje. Den følgende vinter døde både hans far og mor. Frans og svogeren *Herman Klein* (gift med *Augusta*) skulle nu føre *J.G. Schwartz & Co.* videre, men i praksis var det *Klein*, der passede forretningen. Frans hævdede blot sin andel af overskuddet ved kassen! Et økonomisk sikkerhedsnet, der betød, at han ikke var afhængig af at sælge sine malerier og derfor heller ikke af at udstille. (6, 7)

Økonomisk velstillet som han var, kunne han bruge al sin tid på kunsten og foretog studierejser, bl.a. i 1878 til Spanien med *Jul. Lange* og *P.S. Krøyer*. I 1880 stiftede han sammen med *Laurits Tuxen* Modelskolen på Søkvesthuset. Da der dannedes en opposition mod Akademiet, var Frans sammen med *Krøyer* og *Tuxen* involveret i 1883 i stiftelsen af Kunsternes Studieskole. Den blev søgt af de senere så kendte "Fynboerne". (2, 6)

På den omtalte spaniensrejse fattede Frans interesse for en lille niårig pige *Asuncion*, som stod model for *Krøyer*. Han begyndte at undervise det fattige barn, hvis far vist var tyrefægter, og portrætterede hende. Moderen gav ham lov til at adoptere *Asuncion* og tage hende med hjem til Danmark. Med megen skepsis blev hun modtaget af familien. Man var usikker på motivet: Havde Frans hentet en datter eller en barnehustru? Ville han mon opdrage sin egen kone? - Men en tante, som også boede i Sværtegade-ejendommen, tilbød sig som plejemor. *Asuncion* kom i god skole og fik en borgerlig opdragelse. Nogle år senere flyttede hun ud til Frans på Bjerregårdsvej i Valby. Her havde han i 1884 bygget en særpræget kunstnervilla med genbrug af træskærerarbejde fra et nedrevet bindingsværkshus i Odense.. Ude i Valby traf hun nabosønnen, lægen *J.V. Duurloo*, som hun blev gift med i 1888. Forfatteren *Ellen Duurloo* (1888-1960) var deres datter, som i øvrigt fik sønnen *Ulrik* (1912-91), den kendte direktør for Rådet for større Færdselssikkerhed. (2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11)

Frans Schwartz forblev ugift. Han led i perioder af depression, især i slutningen af 1880'erne, og isolerede sig (bortset fra bl.a. "Kwims", se senere), vel nok fordi hans forelskelse i en af hans venners søstre ikke blev gengældt. Men han løste en lang række opgaver, bl.a. loftsmaleriet af Frederik 3. på Frederiksborg Slot, udsmykningen af festsalen i Soldenfeldt Stiftelse, væg- og loftsmalerier i Ny Carlsberg Glyptotek, adskillige alterbilleder til kirker rundt om i landet og var desuden en anerkendt portrætmaler. Han dyrkede også raderingen og ydede måske her sit bedste. Han var nok sammen med *Carl Bloch* betydeligst som raderer på den tid. Men han udstillede ikke, så han blev ikke særlig kendt af offentligheden. Også det gjorde ham bitter og melankolsk, og han endte med at blive en ensom særling. (2,6)

I sine sidste år fik han en ondartet kræftsvulst, som medførte døden i 1917. Hans bedste ven skrev: "Et rigt liv, til tider et trangt liv, og en lykkelig død, men en alt for tidlig død". (6)

Frans testamenterede den væsentligste del af sin formue til "Frans Schwartz' legat til udsmykning af offentlige bygninger i København". Legatformuen var 550.000 kr., et beløb med en købekraft der i dag svarer til mange millioner kroner. (6)

Den største opgave, som legatet har sponsoreret, er nok *Ejnar Nielsens* store mosaik under forbindelsen mellem Stærekassen og Det Kgl. Teater (fig. 6 og 7, s. 23 og 24). Den kostede ca. 250.000 kr. (i 1935-kroner), og der medgik ca. otte år (1931-39) til dens fuldførelse. Det var det største udendørs fladeudsmykningsarbejde (340 kvadratmeter) siden Sonnes frise uden på Thorvaldsens Museum. Der blev anvendt 3,4 millioner sten! Mosaikken giver en symbolsk fremstilling af radioen og dens virke, delt mellem tolkning af digtekunst og musik og spredning af viden. (6,12)

Forlagsboghandleren Otto Frederik Schwartz
og "*Rosings Minde*" i Fredensborg

Johan Georg Schwartz' yngste søn *Otto Frederik* blev forlagsboghandler og grundlagde en af Københavns store boglader. Han giftede sig med *Marianne Vilhelmine Rosing* (1824-96), og i 1873 byggede de villaen "*Rosings Minde*" i Fredensborg til minde om hendes bedsteforældre skuespillerparret *Michael Rosing* (1756-1818) og *Johanne Cathrine Rosing*, f. Olsen (1756-1853). (2,4,5,13)

Michael Rosing regnedes for Det Kgl. Teaters førsteelsker og bedst syngende skuespiller. *Johanne*, hans ægtefælle, var tilknyttet Det Kgl. Teater i 50 år og skabte med sit spil et nordisk kvindeideal. De to optrådte ofte om sommeren ved enkedronning *Juliane Maries* hof på Fredensborg Slot. Hun sørgede for, at de fik en fribolig i Fredensborg, og her samlede de mange kendte kunstnere om sig. Nogle år efter Michaels død fik *Johanne* fribolig på selve slottet. Skuespillertalentet nedarvedes, idet tre af deres dattersønner *Michael*, *Wilhelm* og *Johan Wiehe* blev førende skuespillere. (2,13)

Ejendommen "Rosings Minde" blev i familiens eje til 1978. I dag rummer den et dagcenter. (13)

Otto Frederik og Marianne Schwartz' søn *Otto Georg* (1852-1915) var jurist og blev i 1899 borgmester og byfoged i den lille fisker- og kunstnerby Skagen. Han og fætteren *Frans Schwartz* var fra 1870'erne med i den lille klan af intellektuelle, der dannede den berømmelige klub "Kwims", hvor ordet er bygget over forbogstaverne i stifternes navne. "Rosings Minde" og Sværtegade 3 blev to af Kwims' faste tilholdssteder. Kwims'erne morede sig med alskens festivitas, men må også have haft stunder til mere alvorlige sysler, for de opnåede alle store stillinger. Frans Schwartz var sprængfyldt med ideer og - når han var i humør - med et vid, der gjorde samtalen til en fest. Men alle søgte at overgå hinanden med sjove påfund. (2, 4, 5, 7, 14)

Otto Georg Schwartz blev i 1882 gift med forfatteren "*Alba*" *Larsen* (1857-1942). De fik sønnen *Walter* (1889-1958), redaktør og kunstmaler. Med hans datter *Malene Schwartz* (1936-) kom slægten Rosings skuespillertalent til udfoldelse igen. (2, 5)

*Schwartz i Sværtegade 3
drejer nøglen om i 1982
efter 181 års virke*

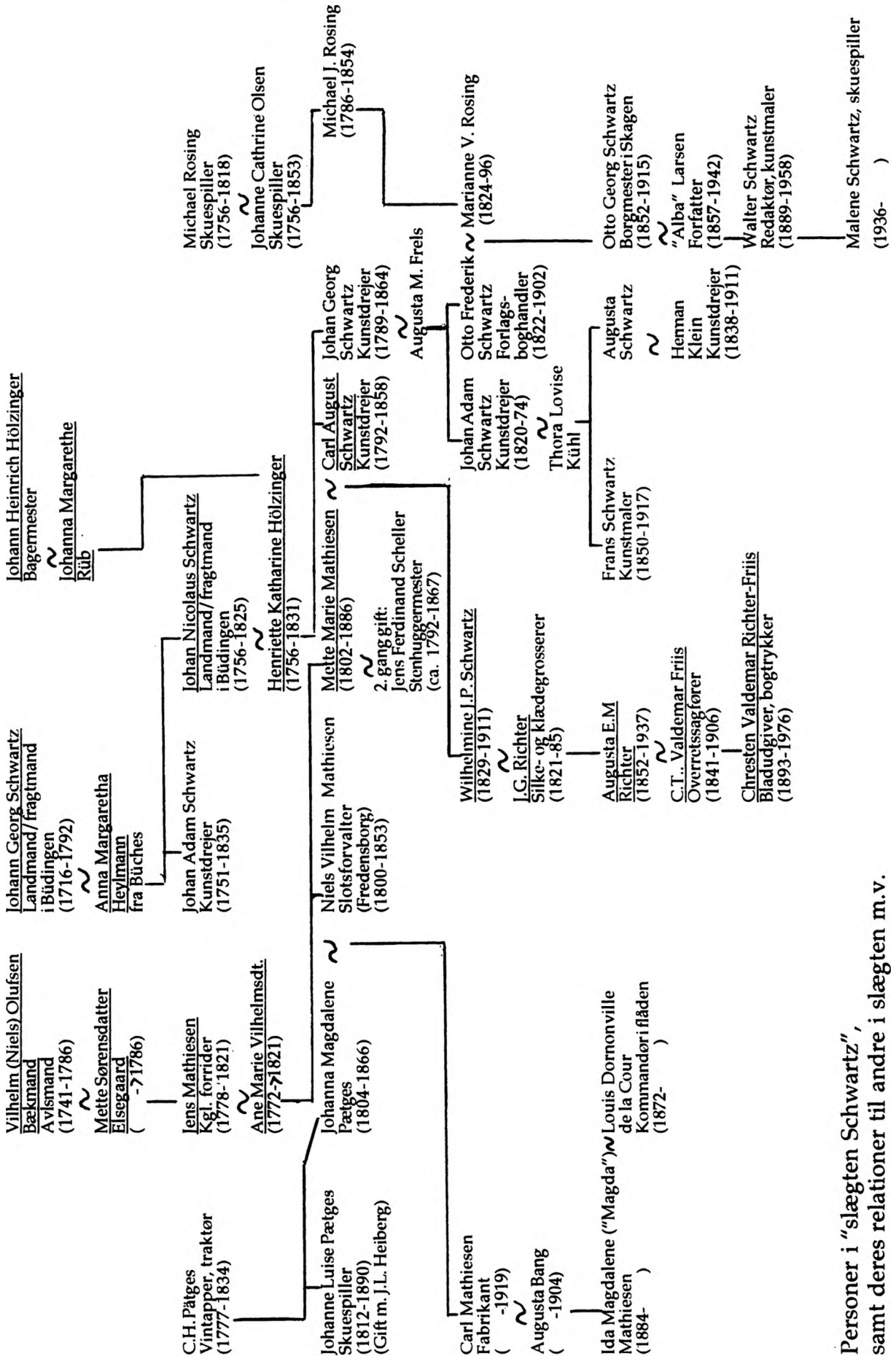
Kunstdrejernes domicil, ejendommen Sværtegade 3, blev bygget ca. 1730 og forhøjet med to etager til fem etager i alt ca. 1790. Den blev senere ændret, især i 1847 ved en modernisering, der også omfattede facaden og den elegante butik med tre store rundbuede vinduer og interiør i biedermeierstil. Midt i 1800-tallet lå kunstdrejervirksomheden i sidehuset og baghuset. Forhuset var en veritabel familiekoloni. Over butikken boede Frans' bedsteforældre *Johan Georg* og *Augusta Schwartz*, på 2. sal hans forældre *Johan Adam* og *Thora Schwartz*, og på 3. sal hans bedstemor på mødrene side *Louise Kühl*. Frans Schwartz havde fra drengeårene sit værelse på 3. sal, senere fik han mere plads, men måtte nok leje atelier ude i byen, indtil han i 1884 flyttede til sin egen villa i Valby. (15, 16, 17, 18, 19, 20)

Da svogeren *Herman Klein* døde i 1911, blev hans andel i ejendommen tilskødet Frans Schwartz, og han måtte i sine sidste år tage sig mere af kunstdrejernet. Efter hans død blev firmaet i 1918 et aktieselskab. Tiden var imidlertid det gamle firma imod, og i 1982 måtte det lukke efter 181 års virke. Men ejendommen med den smukke facade står endnu forbavsende velbevaret. Der er lyst fredning over bygningens facade og butikkens inventar. (5, 17, 19, 20)

Kildehenvisninger

1. Nyrop, C.: *Johan Adam Schwartz*. Månedsskrift for tekniske meddelelser. Udg.: Industriforeningen i København. Kbh. 1875.
2. Dansk Biografisk Leksikon, 1. 2. og 3. udg.

3. Hansen, Carl: Kunstdrejerforeningen i København 1841-91.
 4. Bast, Jørgen: Schwartzerne i Sværtegade. Kbh. 1951.
 5. Omkring Frans Schwartz. Ellis Wolffs registrant. 1918.
 6. Pedersen, Orla: Frans Schwartz - maleren og mennesket. Fyns kunstmuseum 1990.
 7. Schwartz, Walter: Man havde tid til at blive voksen. Udateret.
 8. Kraks blå Bog 1912 og 1959.
 9. Duurloo, Ulrik: Sværtegade 3, København K. Berlingske Tidendes kronik 9/1-1979.
 10. Schiødt, E.: Frans Schwartz. En kunstnerbolig i Valby. Industriforeningen i København, 1891.
 11. Nekrologer: Ulrik Duurloo. Berlingske Tidende 17/12 og 18/12-1991.
 12. Mosaikken under "Stærekassen". Hvem Hvad Hvor 1940.
 13. Poulsen, K.L.: Rosing og Rosingsminde. 1984.
 14. Schwartz, Walter: Kwims, et tidsbillede fra firserne. 1950.
 15. Wolff, Ellis: Enkelte, mest tørre tal om Frans Schwartz. Udateret.
 16. København før og nu - og aldrig. Bd. 4, s. 123 og 125 (Sværtegade 3).
 17. Sværtegade 3. I: Et københavnsk bybillede. Statens humanistiske Forskningsråd. Udateret.
 18. Hvor det gamle København overlever. Berlingske Tidende 28/12-1981.
 19. Sværtegade 3. I: Historiske huse i det gamle København. Nationalmuseet 1972.
 20. "181 år gammelt firma er fredet" (Berlingske Tidende 23/8-1984) og "Kunstdrejerne i Sværtegade har drejet nøglen om" (Berlingske Tidende 10/6-1982).
-

Personer i "slægten Schwartz", samt deres relationer til andre i slægten m.v.

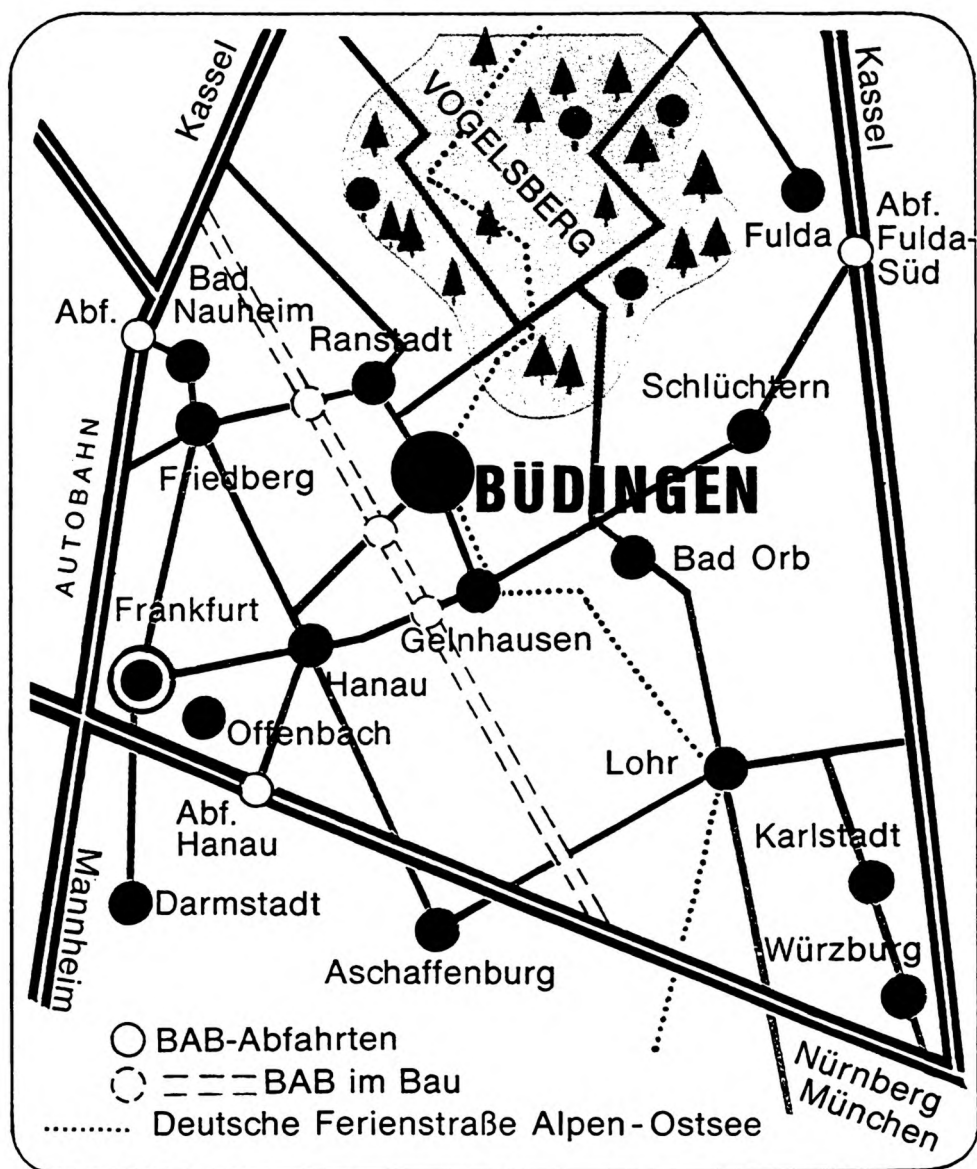

Fig. 1: Den første af kunstdrejerne Schwartz kom 1778 fra den tyske middelalderby Büdingen til København, en nevø fulgte efter i 1805, og dennes bror, tipoldefar Carl August Schwartz, i 1813.

Fig. 2: Tipoldefar, kunstdrejeren Carl August Schwartz (1792-1858).

Fig. 3: Tipoldemor, Mette Marie Schwartz, f. Mathiesen (1802-1886), malet af A.H. Hunæus.

Sværtegade 1-9

Sværtegade 3

Matr.nr. 170

Grundareal: 765 m²

Bebygget areal: 480 -

Friareal: 285 -

Fredning: 1949 (klasse B)

Fig. 4: Den fredede butiksfacade med de rundbuede vinduer i kunstdrejernes ejendom i Sværtegade 3. Over butikken boede flere generationer af familien Schwartz, i sidehuset og baghuset var værkstederne.

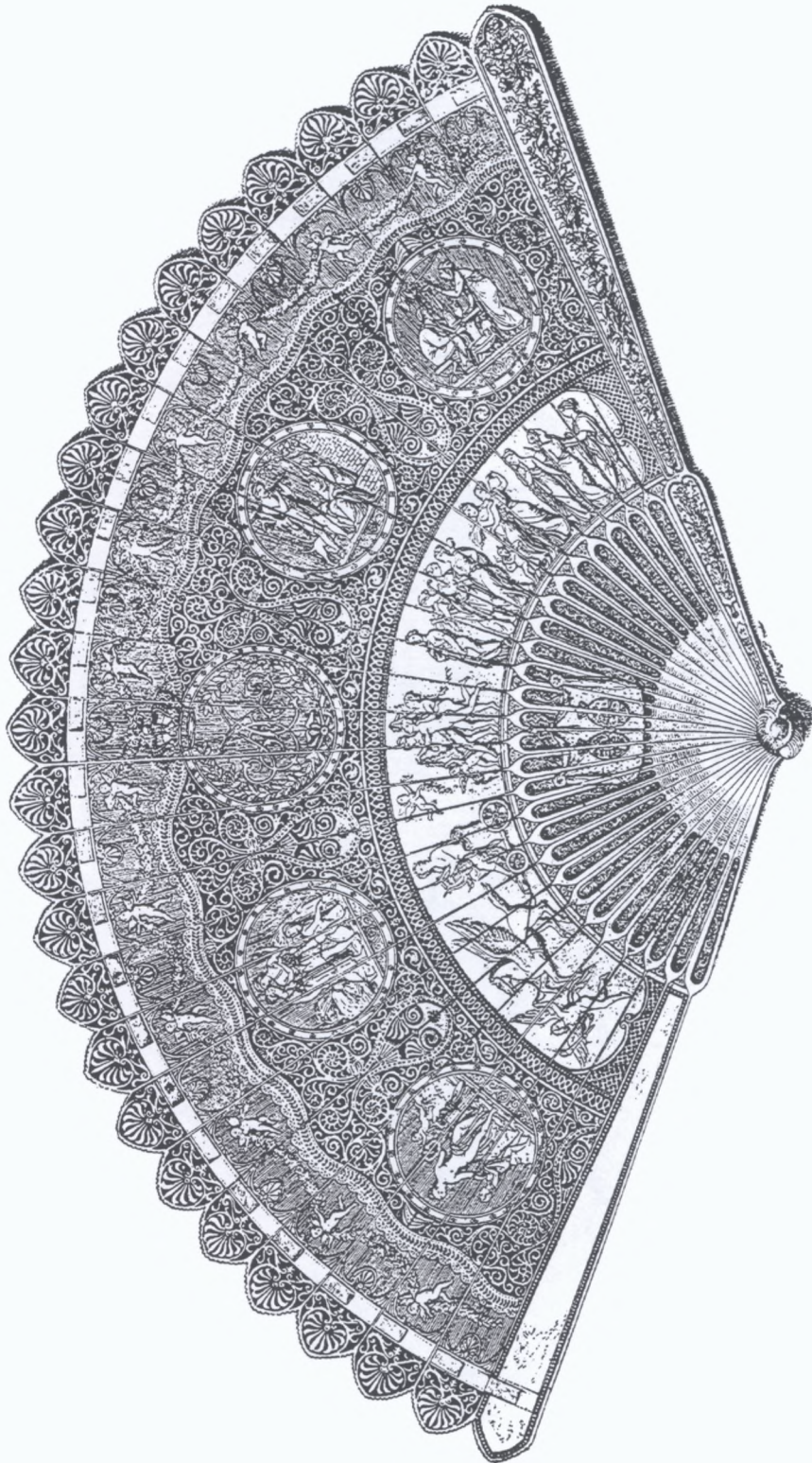
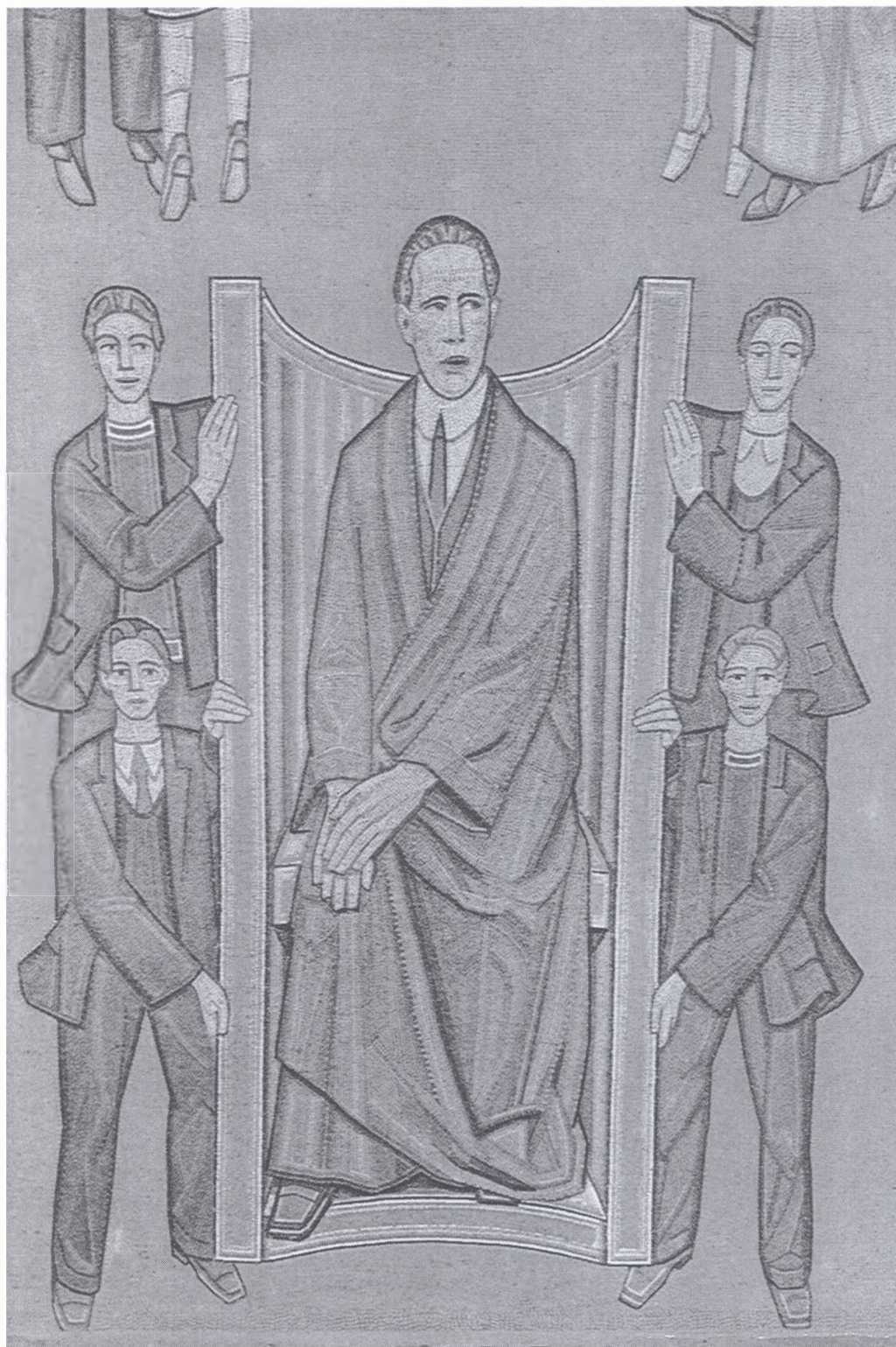

Fig. 5: Elfenbenstviften, som kunstdrejerne i Sværtegade kreerede som brudegave til Chr. 9.'s datter Alexandra, da hun i 1863 ægtede Prinsen af Wales, den senere Edward 7.

Fig. 6 og 7: Eksempler på motiver i mosaikken i portrummet mellem Stærekassen og Det Kgl. Teater, udført af Ejnar Nielsen og skænket af Frans Schwartz' legat. Herover H.C. Andersen gruppen, på næste side Niels Bohr gruppen.

3

Oldeforældrene
Johan Gustav Richter
og
Wilhelmine
f. Schwartz

En slægtshistorisk beretning
om
oldefars virksomhed,
familien på "Calunda" i Frederiksberg Allé,
samt maleri-skandalen:
Oldemor på volden storebededagsaften

Tillæg:
Oldeforældrenes søskende

Indhold

JOHAN GUSTAV RICHTER (1821-85) OG WILHELMINE, f. SCHWARTZ (1829-1911) - 3
Silke- og klædehandlen på hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade

“CALUNDA” - 5

Oldeforældrenes hjem på Frederiksberg Allé - Stuerne - Haven - Livet på “Calunda”

“PÅ KØBENHAVNS VOLD - AFTENEN FØR STORE BEDEDAG” - 11

Hunæus' motiv - De portrætterede på volden - Oldefar vil undgå skandale, han køber maleriet - Epilog: “Apollo-revuen” 1935

TILLÆG - 15

Oldeforældrenes søskende

Kildehenvisninger - 18

Illustrationer - 20

.....

Johan Gustav Richter (1821-85) og Wilhelmine, f. Schwartz (1829-1911)

*Silke- og klædehandlen
på hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade*

Johan Gustav Richter (fig. 1, s. 20), søn af bødkermeisterparret *Peter og Johanne Elisabeth Richter*, blev født den 30. august 1821. Af deres elleve børn var Johan Gustav den næstældste. (1)

I 1850 overtog han *Philipsens* velrenommerede silke- og klædehandel på hjørnet af Pilestræde og Kronprinsensgade - Pilestræde 35 (matr. nr 85, gadenummeret dengang). I 1863/64 ændredes adressen til Kronprinsensgade 16. (2, 3, 4, 5)

Richter importerede selv, og hans forretning var meget kendt i datidens København, specielt for franske silkestoffer og damask dækketøj, med leverancer til det velstillede bourgeoisie. Hans speciale, fransk silke, gjorde ham til en "rig mand" efter datidens målestok. I slutningen af 60'erne blev han sat i skat af en årsindtægt på 3.500 rdl., i slutningen af 70'erne af 20.000 kr. Til sammenligning kan nævnes, at en faglært arbejders årsløn i 1879 var ca. 800 kr., en ufaglærts ca. 300 kr. (6, 7, 8)

Engang blev en dug til 18 personer fremstillet til enkedronning *Caroline Amalie* (enke efter Chr. 8.). Da hun alligevel ikke ville have dugen, da den var for lille, beholdt Richter den selv til den store spisestue på *Calunda* (se senere). (6)

I 1882 - tre år før Richters død - fik forretningen ny ejer, der kaldte sit firma *Joh. G. Richters Eftf.* I 1888 skiftede virksomheden igen ejer, idet den blev overtaget af *Chr. Eriksen* og Richters svigersøn, *Alexius Omøe*. Forretningen ændrede karakter, idet den i det væsentlige gik over til at forhandle brudeudstyr. Omøe udtrådte i 1898, og efter en tid med en anden kompagnon fortsatte Eriksen alene under eget navn. (2, 3, 9)

Ejendommen, der endnu findes, blev opført 1796 af tømremester *And. Hallander*. Faginddelingen var oprindeligt fem fag mod Pilestræde og fem fag mod Kronprinsensgade, foruden det skrå hjørnefag. Kort tid efter opførtes de to nordligste fag i Pilestræde. (10)

Richters genbo (på hjørnet af Pilestræde og Sværtegade) var "Berlingske, den politiske og Avertissements-Tidendes Contoir" med et herskabeligt forhus ud mod Pilestræde, i hvis stueetage Berlingske havde kontorer. Ved siden af Berlingske lå i 80'erne Köhlers restaurant "for damer og herrer". Abonnementprisen for "middagen", til hvilken man kunne vælge mellem 4-5 forskellige retter, var 3 kr. ugentlig! (11)

På hjørnet, på den anden side af Kronprinsensgade, havde fra 1846 den ansete papir-, kunst-, bog- og galanterihandel *H.J. Bing & Søn* til huse. Det var en efter datidens forhold meget moderne butik, der vakte så stor opmærksomhed, at endog *Chr. 8.* aflagde den et besøg. Sønnen *M.H. Bing* var en virkelysten mand, der sammen med sin bror *J.H. Bing* og modellerer *Fr. V. Grøndahl* oprettede porcelænsfabrikken *Bing & Grøndahl* i 1853. (11)

I ejendommen på det fjerde hjørne, Pilestræde 40 (matr. nr. 121), havde forlagsboghandler *Otto Frederik Schwartz* (oldemors fætter) domicil. (3, 12, 13)

Johan Gustav Richter blev den 6. juni 1851 gift med *Wilhelmine Jensine Philippine Schwartz* (fig. 2, s. 21). Hun blev født den 25. juni 1829 og døbt den 15. juli i Den tysk-reformerte Kirke. Blandt fadderne var onklen *Niels Vilhelm Mathiesen* og forældrene, kunstdrejer *Carl August Schwartz* og *Mette Marie*, f. Mathiesen. *Wilhelmine* var den fjerde ud af en børneflokk på ti. Hun blev født, da familien endnu boede i Adelgade, men fra hun var ca. fem år til hun blev gift, boede familien i Østergade 58 (i dag nr. 42), lige om hjørnet, hvor Pilestræde munder ud i Østergade. Barndommen synes ikke at have været lutter idyl, for engang mellem hendes elvte og sekstende år flyttede hendes far hjemmefra, og husvennen *Jens Ferdinand Scheller*, der ejede ejendommen, trådte gradvis i faderens sted. (1, 3, 14, 15)

Det er ikke så mærkeligt, at *Wilhelmine* og Johan Gustav lærte hinanden at kende. Hans forretning var så at sige omgivet af Schwartz-slægten. Som nævnt boede *Wilhelmine* om hjørnet i Østergade. Hendes fætter *Otto Frederik Schwartz* boede skråt over for forretningen, og få skridt ned ad Sværtegade lå onklen *Johan Georg Schwartz'* store kunstdrejervirksomhed *J.G. Schwartz & Søn*. (3)

I 1856, måske før, bosatte Johan Gustav og *Wilhelmine* sig privat i Pilestræde 41 (matr. nr. 82), i den del af gaden der ligger mellem Kronprinsensgade og Klareboderne. De boede vel omkring ti år på 3. sal i det smukke ildebrandshus, som står endnu. For at skaffe plads til de mange børn skal de også have lejet en af de andre etager, 2. eller 4. etage. (3, 6, 16, 17)

Ægteparret fik elleve børn, heraf de ni inden udflytningen til "Calunda" på Frederiksberg: *Augusta* (farmor, 1852), *Henriette* (1854), *Camilla* (1855), *Julie* (1857), *Vilhelmine* (1859), *Johan* (1860), *Thora* (1862), *Dagmar* (1864), *Nathalie* ("Talle", 1866), *Marie* (1867) og *Frederik Valdemar* (1869). Af de to sønner døde *Frederik Valdemar* som spæd og Johan kun 21 år gammel af tuberkulose. Også den ene af døtrene - *Vilhelmine* - døde som ung af tuberkulose. (1, 32)

I 1866 købte oldefar Richter villaejendommen "Calunda" i Frederiksberg Allé. Familien flyttede fra Pilestræde og boede på "Calunda" til 1900. Herom og om livet derude fortælles i de følgende kapitler. (18, 20)

Hunæus' store maleri "På Københavns vold aftenen før Store Bededag" kom i familien Richters eje ca. 1866, hvorefter det prydede havestuen i "Calunda". Oldemor er en af billedets forgrundsfigurer. Uden at oldefar vidste det, havde *Hunæus* malet hende arm i arm med udhaleren "*Brille-Philipson*", hvad der foranledigede, at oldefar købte billedet. I et senere kapitel berettes mere udførligt herom samt om maleriets motiv og de kendte københavnere, der promenerer på volden.

Johan Gustav Richter døde den 10. januar 1885 og blev begravet på Frederiks-

berg Kirkegård (3. afd., II). På dette tidspunkt var tre af børnene døde, som nævnt ovenfor, og to døtre, Julie og Camilla, var blevet gift i 1878 og 80. Augusta (farmor) og Henriette blev gift samme år, som deres far døde, henholdsvis den 6. juni og 22. oktober. Således var der ved udgangen af oldefars dødsår kun fire døtre tilbage på "Calunda". Thora blev gift i 1891, Nathalie i 1898, mens Dagmar og Marie forblev ugifte. (1, 16, 20, 21)

Efter salget af "Calunda" i 1900 flyttede oldemor med døtrene Dagmar og Marie til en stor lejlighed på Gl. Kongevej 123, 2. sal. Derfra flyttede de ca. 1905 til en lejlighed på Odinsvej (i dag = Asgårdsvej), en lille blind sidevej til Frederiksberg Allé, skråt over for "Calunda". Flytningen fandt sted af hensyn til datteren Marie, der havde dårlige nerver og ikke kunne tåle støj. (3, 6)

Maries sygdom ødelagde tilværelsen for oldemor og datteren Dagmar i mange år. Oldemors traditionsrige familiesammenkomster hver fjortende dag - om søndagen - blev efterhånden ikke mere til noget, og de fælles juleaftensfester holdt ligeledes op. Oldemors seneste år var ensomme og triste. En tidligere lærerinde på skolen på Calunda, "Tante Emma", kom dog jævnligt og læste højt for hende. (6)

Da oldemor lå i sengen på Odinsvej med en lille hjerneblødning, sagde hendes læge, *dr. Sørensen*, at Hunæus' landskendte Store Bededags maleri egentlig burde skænkes til Statens Museum for Kunst. Datteren Henriette, der besøgte sin mor umiddelbart efter, forstod, at hendes mor sympatiserede med denne tanke. Derfor omgik man oldefars testamentariske klausulering vedr. billedets forbliven i familien til evig tid. (6)

Oldemor boede ofte om sommeren i Gentofte, flere gange i et hus ned til søen. Hun døde i Gentofte i 1911 (23/6), da hun havde lejet sommerbolig på en af vejene mellem Gentoftegade og Bernstorffsvej. (6)

"Calunda"

*Oldeforældrenes hjem
på Frederiksberg Allé*

Som nævnt i forrige kapitel flyttede familien Richter til Frederiksberg i 1866. De købte villaejendommen "Calunda" (Frederiksberg Allé 68, dengang 42) af grosserer *H.C. Hellesen*. Skødet af 11. december 1866 blev tinglyst den 19. samme måned. (18)

"Calunda" blev bygget ca. 1854, efter at *P. Eegholm* havde foretaget en udstykning af et vænge på ca. 7 tdr. land mellem Frederiksberg Allé og Gl. Kongevej, ved hvilken lejlighed Nyvej (dengang Christiansholmsvej) blev

anlagt (fig. 3, s. 22). Den vestligste parcel blev købt af kunstfyrværkeren *Amici*. Han anlagde *Amicisvej* op til sit hus og frasolgte to parceller ud mod *Frederiksberg Allé*, på hver side af den smalle *Amicisvej*. De andre parceller mellem *Nyvej* og *Amicisvej* blev købt af konsul *Ipsen* og justitsråd *Mühlensteth*, der solgte dem videre efter yderligere udstykning eller lod dem bebygge med villaer. (19, 23, 24)

Ud mod *Frederiksberg Allé*, mellem *Nyvej* og *Amicisvej*, lå nr. 64 på hjørnet af *Nyvej*, nr. 66 - en villa i stil med en gammel legetøjsfæstning - og nr. 68 "*Calunda*". Derefter den ene af de af *Amici* solgte grunde på hjørnet af *Amicisvej*. (19)

I begyndelsen af 1860'erne var der endnu kun opført få villaer og landsteder på *Frederiksberg Allé* på strækningen fra *Vesterbrogade* til *Frederiksberg Runddel*. Men her lå også flere forlystelsessteder, bl.a. det meget populære "*Alhambra*", som imidlertid måtte lukke allerede i 1869. Desuden oppe ved *Runddelen* "*Alleenberg*" og "*Sommerlyst*". (25, 27)

Selv om der blev bygget mere og mere, var der dog stadig landligt derude, da familien *Richter* flyttede ind i "*Calunda*". Den første sporvognsline her i landet - hestetrukken - med rute mellem *Trommesalen* og *Frederiksberg Runddel*, blev startet i 1863. *Frederiksborgenserne* var slet ikke glade for den. De betragtede vognene som urostiftere, fordi konduktøren blæste i et horn, når sporvognen kørte forbi bestemte steder. Og så godt kendte man hinanden, at man straks vejrede en forlovelse derude, når en hidtil ukendt herre viste sit ansigt hyppigt i sporvognen. (25, 26, 27, 28)

Familien *Richter* flyttede fra *Pilestræde* til oktober flyttedag 1866, men man måtte leje en bolig i *Gentofte*, mens håndværkerne indrettede og istandgjorde den ny erhvervede ejendom på *Frederiksberg*. (6, 20)

"*Calunda*" (fig. 4, s. 23) var en stor og rummelig herskabsvilla bygget i en periode, hvor den "frie historicisme" inden for arkitekturen mere eller mindre var ved at afløse klassicismen. Grundplanen var nærmest kvadratisk, i stueetagen og på 1. sal var der højt til loftet, hvilket umiddelbart ses af de høje, foroven afrundede vinduespartier, der prægede facaden. Der var høj kælderetage og relativt fladt valmtag. (6, 29)

I facaden mod syd (*Frederiksberg Allé*) var fem fag vinduer, heraf tre fag i en risalit. I stueetagen, midt for risalitten, var der fløjdøre fra havestuen ud til en repos, hvorfra der førte to løbs jerntrapper ned til haven langs husfronten (denne trappekonstruktion blev af en senere ejer erstattet af en trappe, der førte direkte ned i haven, vinkelret på huset). Mod øst var tilbygget en lukket veranda, og mod vest fandtes indkørselsporten, der førte forbi hovedindgangen og videre til gårdspladsen med staldbygningen bag ejendommen. (6, 29)

I 1869 fik oldefar tilladelse til at opmure en kvist på ejendommens nordside ind mod haven. Det var et stort hus, ca. 180 kvadratmeter i stueetagen, det

samme på 1. sal, og nu kom kvisten til, dvs. i alt omkring 400 kvadratmeter. Desuden har resten af loftsetagen været udnyttet, i hvert fald delvis, højden var tilstrækkelig hertil (30)

Stuerne

Husets indretning var i nogen grad klassicistisk præget. Der var f.eks. malerier over fløjdørene, som havde tre fyldninger. Foruden dørene var også væggenes træpaneler og vinduerne velproportionerede, og i opholdsstuerne var der relativt enkle gipsgesimser ved overgangen fra væg til loft. (6, 29)

Idet der henvises til skitsen (fig. 5, s. 24) af rumfordelingen i Calundas stueetage, beskrives nedenfor, hvordan rummene var møblerede. (6, 29)

Fra den mørke vestibule kom man gennem en bred paneldør ind i den store *havestue* (ca. 10 x 10 alen) med pompejansk røde vægge og hvidlakerede fløjdøre med udskæringer og guldforsiringer, flankerede af pilastre med forgyldte udsmykninger (fig. 6, s. 25). Fløjdørene førte ind til dagligstuen og oldeforældrenes soveværelse samt ud til terrassen i det trefags vinduesparti. Over dørene var dørstykker med oliemalerier i nyrokoko-rammer, et motiv fra Kalundborg (heraf navnet "Calunda") og et motiv fra Bornholm (Løvehovederne).

Fra loftet funkede krystallerne i prismelysekronen. På begge sider af hoveddøren store spejle og herunder pendantvaser på konsollernes brede marmorplader. Midt på gulvet et rundt nøddetræsbord med medaljonstole. Ved en væg et bogskab med indlagt ibenholt. Blandt malerierne dominerede det store billede af Hunæus "På Københavns vold - aftenen før Store Bededag" med oldemor i forgrunden. Til venstre for døren ind til soveværelset stod flyglet, og herover hang en kopi af *Nicolai Abildgaards* maleri "Ossian synger for oldingen". Til højre for døren en porcelænskamin og et par malerier, det ene "Skibe under Gibraltar" af skibsportrætmaleren *Jacob Petersen*. På terrassen udenfor var blomsterfyldte vaseagtige krukker (fig. 7, s. 26).

Efter oldefars død blev dagligstuen kaldt "*bedstemors dagligstue*", for hun opholdt sig meget ofte der, ved sit mahogni-sybord henne ved vinduet, for hvilket datteren Dagmar hver aften lukkede de indvendige træskodder. Over fløjdørene ind til havestuen og spisestuen var malerier med fuglemotiver, udført af dekorationsmaleren *Schorn*. Han skal have pjanket gevaldigt med oldemor, mens han stod på stigen og malede. På en konsol under et spejl, begge købt på auktionen efter *grevinde Danners* død i 1874, stod en jubilæumsgave til tipoldefar, bødkermesteren Peter Richter: En bødker af porcelæn med en tønne af smukt poleret træ med messingring om. På en chifonniere af mahogni et taffelur flankeret af to figurer: Goethe og Schiller. En af Calunda-døtrene troede som lille, at det var hendes mors brødre!

En fransk dør førte ud til verandaen, "*oldefars spillestue*", hvor loftet var dekoreret med spillekort af Schorn. Oldefar var ivrig kortspiller, men verandaen kunne kun bruges om sommeren - den kunne ikke varmes op.

Over fløjddørene i *spisestuen*, såvel som på dens langside, hang relieffer fra frisen "*Alexandertoget*" af *Thorvaldsen*. Men derudover var de drapfarvede vægge dekoreret med løvrige guirlander, fra hvilke der hang lange, spinkle ranker med drueklaser. Både buffeten og piedestalen stammede fra bødtermesterens hjem i Strandgade. Der var plads nok til at dække op til 20-24 personer, hvilket også kunne gøres nødigt, når man tænker på familiens størrelse i det daglige, hvor man var mindst 12-13 til bords. da alle børnene boede hjemme. I et fast hjørneskab gemtes diverse lækkerier, bl.a. ved juletid "*de kendte brune pebernødder*", som blev hentet frem, når børn og børnebørn kom på besøg. Endvidere et stort væg-ur med billedskæreri. Også fra spisestuen var der en fransk dør, eller rettere en usynlig paneldør med en glaskugle som håndtag, ud til verandaen.

I *oldefars værelse* stod et højt skab fremstillet specielt til opbevaring af hans komplette samling af "*Illustreret Tidende*", som han abonnerede på.

Fra indkørslen førte en trappe op til fløjddøren ind til *vestibulen*, som var uden dagslys, så når damerne skulle sætte håret henne ved vægspejlet, måtte de nøjes med lyset fra en petroleumslampe. En trappe til højre førte op til 1. sal og loftsetagen samt til kælderen. Efter *oldefars* død, måske noget før, var førstesalen, eller en del heraf, lejet ud. I loftsetagen var der *skolestue* foruden børnenes værelser.

I køkkenet stod et kæmpestort komfur med røghætte over. I den høje kælder var der engang oversvømmelse i en sådan grad, at døtrene kunne ro rundt i vaskebaljer dernede. Fra kælderen var der en reserveudgang til gårdspladsen. De halvvoksne børn kunne få nøgle hertil, når de havde fået *oldefars* tilladelse til at være længe ude om aftenen.

Haven

I den langstrakte have bag huset var der mod øst et åbent lysthus, mod vest nøddehegn og bagest i haven drivhus og endnu et åbent lysthus. På græsplænen blev der spillet krocket på livet løs. Især i 90'erne, når de gifte døtre med familie kom på besøg hos deres mor, tog mændene - "*onklerne*" - sig et parti krocket. Så kom tante Dagmar ned i haven, gennem den lille låge ved stalden, med en bakke med sjusser til onklerne. Hun stilede hen imod et tvedelt frugttræ, hvor bakken kunne anbringes bekvemt mellem de to stammer. Herfra forsynede onklerne sig under deres "*sportsudøvelse*".

Fra "*krocketbanen*" førte en lang og bred espaliengang i hele havens længde ned til det åbne lysthus for enden af haven.

Igennem indkørselsporten kom man til gårdspladsen og *staldbygningen*, som nok også, foruden at være stald, har rummet boliger for kusken og karlen. På gårdspladsens østside var en retirade. Staldbygningen findes endnu i dag i gården bag udlejningsejendommen i Frederiksberg Allé 68.

Livet på "Calunda"

(Kilde 6)

Der var på "Calunda" ansat en kusk, en karl og en kokkepige. Meget af det huslige arbejde blev besørget af døtrene, der havde en uges rengøring efter tur. En af karlene, der arbejdede hos oldeforældrene ca. 1870, tog til Afrika med en ven, der blev taget til fange dernede og ædt af menneskeædere! Han selv slap med skrækken og vendte tilbage til "Calunda".

Johan Gustav Richter havde to passioner - kortspil og ridning. En gang om ugen spillede han kort på Skydebanen, og om søndagen red han med sin søn Johan, ofte også med venner, der boede i nærheden.

Richters havde eget køretøj, og de havde seletøj med sølvbeslag til kørehestene, men det blev kun sjældent brugt, fordi det vakte for megen opsigt. Det kostede ca. 450 rdl. om året at holde vogn og heste, så efter oldefars død blev det hele solgt, og kusken fik stilling hos de nye ejere.

Oldefar gik hver dag til og fra sin forretning i Pilestræde, og når han forfrossen kom hjem på kolde vinterdage, stod han og varmede sine kolde hænder ved kakkelovnen i spisestuen. Han var ikke meget for at køre i karet med kusk, for han ville - nok i modsætning til oldemor - helst leve så ubemærket som muligt!

Om aftenen sad oldefar i sofahjørnet i dagligstuen og læste med bogen anbragt på en pude på maven. Wilhelmine og hendes døtre sad rundt om i stuerne med deres sytøj. Klokkeren halv ti så han på sit ur og sagde: "Så går vi i seng"! Der var streng hustugt. Alt gik som efter en snor, og når faderen læste, skulle alle være stille.

Oldemor var den centrale skikkelse i det daglige liv på "Calunda". Familien og tjenestefolkene udgjorde i mange år femten personer. En af oldefars forretningsforbindelser var en dag på besøg. Mens han sad i dagligstuen, gik døren op til spisestuen, hvor der var dækket til middag. "De skal have sel-skab", sagde han, "så nu vil jeg ikke opholde Dem mere". "Åh nej", svarede oldefar, "det er kun min kone og børnene, der er dækket til"!

Oldemor var musikalsk, og hun spillede og sang, skønt hun vist ikke havde fået megen undervisning. Hun var en smuk og statelig dame, og det er nævnt, at hun var "Københavns mest velklædte dame". Nok en overdrivelse, men let adgang til dejlige stoffer har hun jo haft i oldefars forretning. Efter oldefars død og efter at flere af de otte døtre var blevet gift, samlede oldemor hver

anden søndag børn, svigerbørn og børnebørn til middag, ligesom hun også holdt juleaften for familien.

En gang om året blev kokkepigen *Ane* sendt med alle børnene til tandlæge *Thorlaksen* for at få tænderne efterset. De knugede sig ængsteligt til *Ane* i venteværelset og spurgte, om det ville gøre ondt. "Nej, vist ikke, vist ikke", svarede hun beroligende. Men når de så sad i tandlægestolen og stillede *Thorlaksen* det samme spørgsmål, svarede han: "Ja, gu' gør det ondt"!

Ane tog også engang imellem børnene med ind til Richters forretning i Pilestræde. Han lukkede så sin pult op og fremdrog et kræmmerhus med bolsjer til hver af dem.

Så var der sommerudflugten til Dyrehavsbakken. Landaueren blev fyldt med alle ungerne, og af sted kørte *Ane* med dem til Klampenborg. Hvert af børnene fik *ti øre* til at more sig for, og det strakte til!

Det fortælles om kokkepigen *Ane*, at hun havde så stor en mave, at børnene kunne danse på den.

I mange år havde man en shetlandsk hund, der bl.a. gik byærinder med børnene. Så bar den kurven i munden. Der var stor sorg på "*Calunda*", da den en morgen lå død i porten. Den havde spist rottegift.

Der var så koldt om vinteren oppe i loftsetagen, hvor døtrene skulle vaske sig om morgenen, at de ofte måtte spørge hinanden: "*Hvem skal slå hul på isen i kanden i dag?*"

Af døtrene var især *Augusta* (farmor), *Dagmar* og *Thora* musikalske, og *Thora* havde desuden skuespillertalent, som hun bl.a. fik lejlighed til at vise i rollen som *Trine Rar* i *Aprilsnarrene* ved en opførelse på Den kgl. Skydebane i 1887. Ved *Thoras* konfirmation i 1878 knækkede vognstangen, da hestene blev sky på vej til kirken. Men karlen *Anders* fik hurtigt sat arbejdsvognens stang på herskabsvognen, så han kunne hente familien ved kirken efter konfirmationen.

Om søndagen sneg de unge mænd sig omkring "*Calunda*" for at få sig en flirt med døtrene. Men når oldefar viste sig på havetrappen, krøb de på alle fire langs hækken for ikke at blive set.

Alt tøj til døtrene kom jo fra Richters forretning. Engang fik alle døtrene kjoler af et grønnet stof, hvorefter naboerne omtalte dem fra "*Calunda*" som "*den grønternede familie*".

Hvert forår kom hattedamen. Så hentede man på loftet den store kasse med hattene fra sidste sommer. De blev forandrede og krammede, og så gik de

fleste af dem en sæson til.

På "Calunda" var indrettet en skolestue, hvor undervisningen af børnene fandt sted. Der var ansat en lærerinde "*Tante Emma*" og desuden en ung teolog i religion. Han havde det vist ikke for let mellem de frisende pigebørn. Danseundervisningen foregik på tur i de forskellige hjem. Deres lærer var den tidligere solodanser på Det kgl. Teater *Ferd. Hoppe*, et meget betegnende navn for en balletdanser! Selv om han vist var omkring de 60 år, dansede han, så skøderne fløj om ham. En af de unge mænd, der deltog i undervisningen, sagde selverkendende om sine egne præstationer: "*Jeg danser som en dragkiste under et jordskælv!*"

I flere år kom børn, svigerbørn og børnebørn som nævnt til juleaftensfest på "Calunda". Efter middagen samledes familien i dagligstuen og ventede på det spændende øjeblik, da fløjdørene til havestuen blev åbne. Derinde - midt på gulvet - stod juletræet, seks alen højt. Lysekronen blev hvert år taget ned for at skaffe plads til det store træ. Julestadsen var hjemmelavet - kræmmerhuse af glanspapir i mange farver, kniplingsagtige blomster af broget papir, flettede hjerter og net til godter. Og så glimmer og lys i de gamle holdere med stang og kugle forneden, så de balancerede på grenene. Gaverne lå under træet. Oldemor sad ved flyglet og spillede de gamle julesange.

Oldemor solgte "Calunda" i 1900 til *Petrea Malling*, enke efter en kreaturkommissionær. Hun, der vist havde gået i skole på "Calunda", elskede den gamle ejendom i Frederiksberg Allé. Købesummen var 65.000 kr., hvilket ikke var nogen god pris.

"Calunda" blev nedrevet i 1913. (18)

"På Københavns vold - aftenen før Store Bededag"

(Kilder 33-46)

*Hunæus' motiv -
de portrætterede på volden*

Meget er skrevet om Hunæus' store, populære maleri (118 x 165 cm), hvor kendte københavnere promenerer på volden storebededagsaften. Nedenfor fortælles lidt om maleren og maleriet, om de afbillede personer og om, hvordan maleriet kom i oldeforældrene Richters eje.

Andreas Herman Hunæus blev født i 1814. Han var døvstum og blev oprindelig uddannet som skrædder på Døvstummeinstituttet. Derefter kom han i malerlære og på Akademiet. Han udstillede på Charlottenborg 1833-66

(30 gange med 135 arbejder). Han blev hurtigt en søgt portrætmaler og har malet en lang række af sin samtids kendte personligheder. Hans navn er dog først og fremmest knyttet til billedet "*Københavns vold - aftenen før Store Bededag*" (1862). Her kom hans egenskaber som genremaler til udfoldelse gennem den sikre gengivelse af Københavns borgertyper, som han stillede sammen til et underholdende folkelivsbillede.

Hunæus skal en tid have haft atelier på kvisten over familien Richters lejlighed på 3. sal i Pilestræde 41. Han mødte ofte oldemor på trappen, og en dag gjorde han hende med fagter forståeligt, at han beundrede hendes fine romerske næse, og at han gerne ville have lov til at male et portrætstudie af hende. Han fik tilladelsen, da også oldefar var indforstået. Men de vidste ikke, at Hunæus herefter anvendte hendes person i forgrunden af maleriet om storebededagsaften!

Det var dengang tradition, at man gik tur på Københavns volde storebededagsaften, mens kirkeklokkerne ringede helligdagen ind mellem kl. 6 og 7. Når familierne kom hjem, blev der drukket te med varme hveder til. Mange kendte københavnere sås den aften på volden, og alle vidste i den dengang lille by, hvem det var.

Scenen på Hunæus' maleri er *Østervold*. På illustrationen (fig. 8, s. 27) refererer numrene til omtalen af personer og bygninger i det følgende.

I baggrunden skimtes Nyboders lave huse i Hjertensfrydgade og Delfingade (1) samt kastelsmøllen (2). Til højre ligger den til dels eksisterende husrække i Østervoldgade mellem Stokhusgade og Nyboder (3). Dybt under voldstien (nu i Østre Anlæg) ligger i dag banegraven, hvor S-togene farer forbi.

Vi er i krinolinetiden. Denne mode er i 1862 nået til det stadium i sin udvikling, hvor krinolinen er oval. Den helt runde krinoline gav kvinden noget vuggende og gyngende, den ovale gjorde hendes fremtræden ligefrem majestætisk sejlene. Det var en dyr mode. Der gik 16 m stof til en kjole. Krinolinstellet bestod af lette stålfjedre eller de endnu lettere hvalbarder, som var sidste mode. Hvalbarder importeredes fra Norge, og kunstdrejerne Schwartz i Sværtegade var blandt de store producenter af krinolinstel.

Billedets centrale figur er *oldemor* (4), som fremskrider i sin krinoline, løftende op i nederdelen, så et stykke af den ene ankel og det hvide alpakaunderskørt blottes. Hun er på billedet 33 år, men ser ud til at være ældre på grund af hendes lidt matroneagtige holdning. Hun bærer overstykke med zobelbesætning. Hun går på billedet arm i arm med den jødiske handelsagent *M.J. Philipson* (5), kaldet "*Brille-Philipson*". Han var ungkarl og var en ret kendt strøgherre og udhaler. Det var derfor dristigt af Hunæus at male ham arm i arm med den meget respektable Wilhelmine Richter, der kun kendte ham af omtale.

De to herrer forrest er forfatteren *Meir Aron Goldschmidt* (6) med de lyse benklæder og grosserer, generalagent for Det magdeburgske Brandforsikringselskab *W.O. Funder* (7) med den mørke cylinderhat. Sidstnævnte holder sin lorgnet op til højre øje for at betragte parret, der kommer dem i møde. (Herren med den mørke cylinderhat er i tidens løb blevet nævnt som værende forfatteren *Chr. Winther*)

I baggrunden, til højre for træet til højre, ses forfatteren *Christian Winther* (8), der holder stokken op til hagen. Han bærer gulbrun overfrakke og paryk under cylinderhatten. Hjemme satte han parykken på et skabilkenhoved og gik med rød tyrkisk fez - ligesom monarken Frederik 7. *Chr. Winther* ledsages af sin kone *Julie* (9). (Personen er også blevet nævnt som værende forfatteren *Poul Chiewitz*)

Foran træet til højre ses en herre med hatten i hånden og paraplyen under armen. Det er enten den kendte pædagog, lærer ved Døvstummeinstituttet, professor *Georg Rung* (10) eller kgl. hofforgylder *Damborg* (muligvis digteren *H.P. Holst*). Damen, som herren hilser på, skal være modehandlerinde *E.D. Juul* (11)

Til venstre i billedet (i baggrunden) ses *Arveprins Ferdinand* (12) i uniform. Han tager hilsende til kasketten. Den svære dame med den store hvide kyse er hans gemalinde *Arveprinsesse Caroline* (13). Rygtet gik, at arveprinsessen måtte betale sin gemal en rigsdaler for at vise sig med hende på volden. Det blev i øvrigt prinseparrets sidste storebededagsaften. Året efter førte man arveprinsens bære til Roskilde Domkirke.

Lænet op til træet til venstre står bagerlaugets oldermand, den joviale bagermester *Chr. Juby* (14) med kasketlignende hue på hovedet. Han havde en kendt og søgt butik i Læderstræde. Han har haft en travl dag. Der skulle bages mange hveder til aftenteen.

Til højre for bagermesteren ses danserinde ved Det kgl. Teater, jomfru *Laura (Lauritze?) Juel* (15) med overstykke efter sidste forårsmode - det såkaldte overkast. Den svungne linie i hatteskyggen fortsætter i krinolinens bagudglidende fylde.

Den lidt sygeligt udseende herre med "skorstensrøret" yderst til højre menes at være et selvportræt af *Hunæus* (16).

Den lille pige i forgrunden til højre er *Hunæus'* 10-årige datter (17). Hun bærer muffe og mamelukker. Flere lag skørter giver brus i hendes kjole. Hendes barnepige (18) til højre bærer nationaldragt. Kysen kunne tyde på, at hun er fra hedebo-kanten. Drengen med kræmmerhuset midt i billedet er *Hunæus'* søn (19). Han falbyder violer. Han bærer blusekjole, lange benklæder og *Garibaldi*-hue ligesom de to drenge yderst til venstre (20). Den italienske frihedshelt *Garibaldi* var i vælten efter det berømte "de 1000's" tog til Sicilien i 1860.

*Oldefar vil undgå skandale -
han køber maleriet*

Maleriet var udstillet på Charlottenborg i 1862, hvor det dog ikke fandt nogen køber. Da Hunæus døde i 1866, solgtes maleriet ved auktionen efter ham for 100 rdl. til musik- og malerihandler *Julius Cohen* på Amagertorv, hvor det blev udstillet i vinduet. Efter nogen tids forløb kom en af oldefars bekendte ind i hans forretning i Pilestræde og fortalte om maleriet, der nu vakte megen opsigt. Han spurgte, om oldefar vidste, at hans ægtefælle på billedet spadserede med agent Philipson under armen!!

Oldefar forlangte først maleriet konfiskeret, men enedes dog med Cohen om at købe det, således at det ikke kom på andre hænder. Ifølge familietraditionen skal oldefar have givet 800 rdl. for det - en meget høj pris. Det fortælles, at oldefar sagde til familien, at han "kun" havde givet 400 rdl. Han ville ikke være ved, at Cohen havde udnyttet situationen og skruet prisen op.

I oldeforældrenes hjem "Calunda" fik maleriet sin plads på havestuens pompejansk røde bagvæg - hæderspladsen. Oldefar bestemte, som før nævnt, at maleriet aldrig måtte komme ud af familiens eje.

Da oldemor døde i 1911, blev der trukket lod mellem døtrene om de efterladte kostbare malerier og møbler. *Henriette* fik Hunæus' maleri. Hun vidste, at det på det seneste havde været oldemors ønske, at maleriet, som siden oldefars død var blevet meget kendt og usædvanlig populært, skulle sikres i offentligt eje. Derfor skænkede hun anonymt billedet til Statens Museum for Kunst, der har udlånt det til Københavns Bymuseum, hvor familieklenodiet har fået en værdig plads.

Epilog: "Apollo-revuen 1935"

Maleriet genopstod i "Apollo-revuen" 1935. En nøje kopi af Hunæus' billede dannede bagtæppe til en sketch, hvor *Marguerite Viby* og *Carl Alstrup* sang visen "Store Bededags kvæld", skrevet af *Mogens Dam* til *Irving Berlins* melodi "Easter Parade". Her blot til slut nogle linier fra visen:

*"Se, nu er vi her,
aftenstunden er nær!
I dit stive puds
du så nydelig er. Er det sandt, min ven?
Tror du, jeg bli'r den smukkeste på volden?
Giv dig blot tilfreds,
du fordunkler enhver!
Åh, alle folk vil måbe
ad hat og shawl og kåbe,
når du går tur på volden Store Bededags kvæld.*

*Borgermænd og koner
og høje rangspersoner
går aftentur på volden Store Bededags kvæld."*

.....

Tillæg: Oldeforældrenes søskende

Johan Gustav Richters søskende

1.

Peter (1820-58) overtog ledelsen af bødkerværkstedet i Strandgade, da hans far *Peter Richter* døde i 1846. Han var gift, men havde ingen børn. Peter døde kun 38 år gammel efter længere tids svagelighed. (3, 32, 47)

2.

Frederik Erhard (1823-52) var urtekræmmer i Vimmelskaflet. Han var ugift og døde kun 28 år gammel. (3, 32, 47)

3.

Julie (eller Juline) Marie Cecilie (1825-99(?)) var gift med bagermester *Bentzen* i Store Heddinge. De fik tre børn. (32, 47)

4.

Hanne Regine (1828-80) ægtede 1853 cancellist i Finansministeriet *Johannes Joseph Bergmann Treschow*. I 1855 boede de i Strandgade i ejendommen, der ejedes af Hannes mor, bødkermesterenken. De fik tre børn. To sønner døde tidligt, henholdsvis spæd og 12 år gammel (spanskgrøntforgiftning).

Treschow døde i 1857, da deres tredje barn - datteren *Emmy* - kun var et par år. Hun blev gift i 1883 i Norge med cand. phil. *Carl Krafft*, der var velhavende, men han satte formuen til ved spekulation.

Emmy og *Carl* fik otte børn, bl.a. *Leif Krafft* (1897), der var meget slægtshistorisk interesseret. Hans enorme Richter-arkiv findes vist i dag i det norske rigsarkiv. Han overtog sin mors lejlighed i Sorgenfrigatan i Oslo og lod alt forblive urørt fra sin mors tid - gardiner, petroleumslamper, malerier, plysmøbler m.v.

En af *Emmys* og *Carls* døtre *Johanne (Augusta) Krafft* (1886-1915) blev viet i Kristiania til *Bernt (Arne) Lyng* (f. 1884), professor i botanik. En datter, gift med en professor i lavarter, siges at eje portrætmalerierne af mine tipoldeforældre, bødkermesterparret Richter på Christianshavn. (3, 6, 32, 47, 48, 49)

5.

Camilla Emilie (1829-57) blev 1856 gift i København med den norske dyrlæge *Halfdan Nielsen-Sæther* (1826-1908), en af stifterne af "Foreningen til Dyrenes Beskyttelse" i Norge. *Camilla* døde samme år, som hendes datter *Camilla* (gift med *A.C. Bentz*, 11 børn) blev født. Dyrlægen giftede sig i 1868 med sin afdøde ægtefælles søster *Nathalia* (se nedenfor). (6, 32, 47, 50)

6.

Emma Rosaline (1831-99) skal have haft dårlige nerver. Ugift. (32, 47)

7.

Valdemar Amandus (1834-35). (32, 47)

8

Nathalia Waltine (1835-1900) ægtede 1868 sin svoger Halfdan Nielsen-Sæther (se ovenfor). De fik en søn og tre døtre. (6, 32, 47, 50)

9

Valdemar Amandus (1837-53) døde af climatfeber på Sct. Domingo. (32, 47)

10

Victoria (Ellevine Theresia) (1839-1921) ægtede 1877 *Hans (Vandal) Tolderlund* (1836-1928), hvis første ægtefælle var død i 1874. Tolderlund etablerede sig som købmand i Næstved i 1862, men overtog i 1871 en større forretning i Præstø, hvor han havde tømmerhandel, skibsrederi, korn- og frøhandel m.v. Under stormfloden i 1872, hvor vandet steg 10-11 fod ved Præstø, led han store tab, men med sit betydelige forretningstalent klarede han også det. Tolderlund var medlem af byråd og flere bestyrelser og kommissioner, landstingsmand for højre (1894-1910) og direktør for Sydsjællands Låne- og Sparebank (1871-1900). I 1877 anlagde han et bayersk- og hvidtøl-bryggeri, som han solgte i 1900. I 1901 blev han etatsråd.

Victoria var en geskæftig dame, meget etatsrådinde, og hun var kendt for sin påholdenhed. Når familiens unge var på besøg om sommeren, turde de ikke spise sig mætte. "Tante Vic" holdt et vågent øje med, hvor meget de spiste.

Tolderlund havde to børn i sit første ægteskab. Sønnen *Albert* overtog tømmerhandlen, og datteren *Emmy* blev gift med proprietær *P.N. Toft* på Strårup ved Kolding. Hans Tolderlund boede efter Victorias død på Strårup. De havde haft en gård ved Præstø fjord - og samtidig en lejlighed i St. Kongensgade ved Esplanaden. (6, 32, 47, 51, 52, 53, 54)

Wilhelmine Schwartz' søskende

1.

Carl (Georg Ferdinand) Schwartz (1825-1915) var lærer ved Statens Navigationsskole i København fra 1845 til 1896 og var skolens bestyrer fra 1856. Han vedblev med at undervise til 1905, hvor han blev udnævnt til tit. professor (ridder 1865, dannebrogsmænd 1895). Carl Schwartz udfoldede en betydelig virksomhed som nautisk forfatter og skrev adskillige lærebøger og håndbøger til brug ved navigationsundervisningen. I krigsåret 1849 gjorde han tjeneste som styrmand i linieskibet Skjold. Carl boede i 1852 i Østergade 58, i 1855 i Norgesgade. (3, 13, 55, 56, 57, 58)

Han var gift to gange og fik i alt 16 børn! En datter - *Marie* - ægtede 1882 *Carl (David) Neergaard* (1858-), der også blev lærer ved og bestyrer af Navigationsskolen (konstitueret navigationsdirektør 1921). - Marie fik beskadiget et øje, da hun kiggede igennem et nøglehul uden at vide, at der i samme øjeblik blev stukket en strikkepind igennem fra den anden side af døren! (6, 58, 59, 60)

En af Carl Schwartz' sønner, *Hans Valerius* (1856-1915), emigrerede i 1878 til Australien. Båden var fire måneder undervejs. Af de 482 passagerer om bord døde 36 og seks blev født, inden båden nåede frem. Hans efterslægt lever stadig i Australien, en del i U.K. (6, 59).

Oldemor og hendes bror Carl var skiftevis uvenner og gode venner. Han lånte ofte penge af hende. Som ældre var han en bulderbasse, som familiens børn var bange for. (6)

Carl var ven med komponisten *C.F.E. Horneman*, der skrev en komposition til ham med følgende spøgefulde tekst på titelbladet: "Guttaperchaskibets undergang, stort tonemaleri for concertflygel, komponeret og Carl Schwartz, ven og modstander i alt muligt, på forlangende "dediceret" af C.F.E. Horneman 1886". (61)

2.

Vilhelm Frederik Schwartz (1826-78), bogbindermester, var gift med *Anine Emilie Olsen*. De fik tolv børn, hvoraf her kun skal omtales *Thora (Marie Christine)* (1854-94), deres andet barn. (60)

Thora Schwartz (fig. 9, s. 28) blev en kendt og fejret skuespillerinde i 70'erne og 80'erne. Hun

havde fået instruktion af *J.L. Phister*, der så et Pernille-ernne i hende, men hun foretrak en hurtigere karriere på Casino og debuterede som 17-årig som Batli i "Fandens overmand". I de følgende år opnåede hun stor popularitet i operetter og farcer her, bl.a. i "Capriciosa" og "Lucifers minister". Efter nogle års optræden i Stockholm, derefter i operetter på Dagmartheatret og revy på Nørrebros Teater, kom hun igen til Casino i folkekomedier som "Pigernes Jens" og marinstykket "Gutter om bord". Sidstnævnte blev afslutningen på hendes teaterliv. Hun døde kun 40 år gammel efter et langt sygeleje. (13, 60, 62, 63, 66, 67, 70)

Thora blev i 1877 gift med bagermester, senere direktør for Casino *Carl Nielsen*, og kaldte sig herefter *Thora Schwartz-Nielsen*. Han var søn af "franskbageeren" *J.E. Nielsen* med butik på hjørnet af Antonistræde og Pilestræde og kendt for pragtfulde kraftboller, hvorfor hans tykke kone fik tilnavnet "kraftbollen". (13, 62, 64)

En tobakshandler, der fremstillede pibehoveder skåret med kendte personers ansigtstræk, anvendte også Thora Schwartz' glade, smilende ansigt til et af sine pibehoveder. (62)

Thora var næsten altid i pengeforlegenhed. Hyppigt svævede hun ind i onklen Løsekrauts bagerforretning på Amagertorv (se efterfølgende) og slog armene om ham. Det kunne den gamle ikke stå for - så raslede pengesedlerne ud af tegnebogen! (6)

En anekdote om Thora Schwartz beretter, at hun engang holdt gilde, men da gæsterne tog afsked, var deres overtøj væk: Thora havde pantsat det! Som *Robert Neiiendam* sagde: "Der knytter sig mange anekdoter til hendes fikse person". (6, 62, 68, 69)

3.

Henriette (Juliane Marie) Schwartz (1828-1915(?)) blev gift med bagermester *Peter Diderich Løsekraut* (1821-91), der havde en stor forretning på Amagertorv 6. De boede selv privat på 2. sal i den gamle borgmestergård, opført 1616. I dag er stueetagen domicil for Royal Copenhagens forretning. (3, 59, 60)

4.

Julie (Magdalene Eleonore) Schwartz (1831-1916) var også gift med en bagermester: *Hans (Søren Peter) Langkilde (Christensen)* (1813-67) med en bagergård i Stengade 34 i Helsingør (der er stadig bagerbutik). Langkildes første ægtefælle døde 32 år gammel i 1852. Året efter giftede han sig med Julie. De havde bolig på 1. sal i bagergården, og da Julie blev enke, sad hun meget ved sit gadespejl, fulgte færdslen i Stengade og vinkede til familie og venner. (6, 59, 60, 65)

Oldemors fem yngste søskende, født 1833 til 1839, vides der kun lidt om (6, 60):

5.

Adolf (Friederich Nicolaus) Schwartz (1833-54).

6.

Thora (Johanne Amalie) Schwartz (1834-62).

7.

Niels (Heinrich August) Schwartz (1836-95).

8.

August (Jens Emil) Schwartz (1837-). August emigrerede til New Zealand i 1866. Hans ægtefælle var tysk, født i Lübeck 1850. De fik 10 børn.

9.

Harald (Sophus) Schwartz (1839-1871 eller 1881).

Kildehenvisninger

1. Slægtstavle, Schwartz, udarbejdet af Erik Løsekrant.
2. Danmarks hovedstad, København, 1. del. Dansk Handel og Industri Forlag, Odense-København 1919.
3. Vejvisere, København.
4. Fischer, J. & Th. Hauch-Fausbøll: Familien Philipsen i Pilestræde. Kbh. 1920. (S. 60)
5. Favorit-håndbog, udgivet i anledning af S. Friedlænders Eftf. A/S' 150 års jubilæum 1988.
6. Oplysninger fra Henry Nexøe-Larsen. 1972-78.
7. Skattelister, Stadsarkivet, Frederiksberg Kommune.
8. Steensberg, Axel: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. Bd. 2, 1964. (S. 560-561)
9. Annoncer, "Joh. G. Richters Eftf." i Politiken 1/10-1884.
10. Historiske huse i det gamle København. Nationalmuseet 1972.
11. Linvald, Steffen: Historien om en gade. Pilestrædes historie. Det berlingske Bogtrykkeri 1966.
12. Bast, Jørgen: Schwartzerne i Sværtegade. Kbh. 1951.
13. Dansk Biografisk Leksikon, 1, 2. og 3. udg.
14. Døbte i Den tysk-reformerte Kirke. 1829.
15. Folketællinger 1840, 1845 og 1850 (Østergade 58, i dag 42).
Folketælling 1850 (Pilestræde 85, i dag 35).
Folketælling 1860 (Pilestræde 82, i dag 41).
16. Bryllupssange (Julie, Thora) og sølvbryllupssange (Nathalie, Camilla).
17. Philip, Kjeld: Dengang i Pilestræde. Kbh. 1985.
18. Før og Nu. Hist.-topografisk tidsskrift udgivet og redigeret af F. Zachariae. Kbh. 1924.
19. Lebech, Mogens: Frederiksbergs ældste villakvarter. I: Frederiksberg gennem tiderne VI, 1956, (S. 18-20, 39-40, 69)
20. Mandtalslister, Stadsarkivet, Frederiksberg Kommune.
21. Houmøller, Sven: På vandring i den stille have. 1959.
22. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
23. Henriques, W.: Frederiksbergske tilstande. 1866. Optryk 1949. (S. 19 og 27)
24. Broholm, S.: Med matrikulen gennem det gamle Frederiksberg. I: Frederiksberg gennem tiderne II, 1948. (S. 50 ff.)
25. Linvald, Steffen: Frederiksberg, den gamle by ved slotsbakkens fod. Kbh. 1964.
26. Frederiksbergs historie. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 4, s. 925.
27. Haugbøll, Charles: Veje og gader på Frederiksberg. 1973.
28. Bokkenheuser, Knud: Den gamle herre fortæller. Kbh. 1916.
29. Diverse fotografier af "Calunda".
30. Byggesag 52/1869. Bygningsinspektoratet, Frederiksberg Kommune.
31. Viser i anledning af Wilhelmine Richters 80-års fødselsdag 25/6-1909.
32. Leif Treschow Kraffts skrivelse af 29/3-1963 med bilag "En slekt Richter".
33. Andreas Herman Hunæus. Ældre dansk malerkunst. Katalog, Statens Museum for Kunst. Samt udstillingsarbejder, adresser (Kunstakademiets Bibliotek).
34. Christensen, Carl C.: Store Bededags 250-års jubilæum. Historiske meddelelser om København. 1938. 3. rk., bd. 2, s. 30-43.
35. Store Bededags aften på Volden. Henry Nexøe-Larsens beretning. Afskrift ved V. Richter-Friis. Samt diverse breve fra Henry Nexøe-Larsen (1972-78).
36. St. Bededags aften på Volden. Red.: Harry Kaae. Politikens søndagstillæg "Magasinet", 11/5-1957.
37. Københavns vold aftenen før Store Bededag. Maleri af Andreas Herman Hunæus 1862. Afskrift af opslag på Københavns Bymuseum. 1963.
38. Byporte og voldenes poesi. Artikel af Henry Nexøe-Larsen om storebededagsaften på volden. Lytterbladet, 3. årgang, nr. 50, 10/3 (år?).
39. Vogel-Jørgensen, T.: De gode gamle dage, 1800-1900. Berlingske Forlag 1941.

40. Slæb og pop i vore oldeforældres tid. Informations kronik 1/2-1963.
 41. København før og nu: "Kræver kendt malers billede beslåglagt". Udgivet i forbindelse med udstillingen "København før og nu. 1967.
 42. Åmund, Jane: Folk og fæ på volden i 1862. Berlingske Tidende 21/4-1989.
 43. Noder og tekst til "Aften på Volden". Apollo-revyen 1935.
 44. "Skandale på Volden". Illustreret Tidende nr. 5, 1992, s. 18-19.
 45. Østervold. København før og nu - og aldrig. Bd. 10 (1990), s. 186-193.
 46. Diverse vedr. maleriet "Københavns vold - aftenen før Store Bededag".
 47. Ove Treschow-Kühls Richter-slægtsmateriale udarbejdet på grundlag af Leif Treschow Kraffts materiale efter dennes død. Modt. 30/5-1975.
 48. Korrespondance med Ove Treschow-Kühl 1975.
 49. Norsk Biografisk Leksikon 1923-83: Bernt Arne Lyngø.
 50. Norsk Biografisk Leksikon 1923-83: Halfdan Nielsen-Sæther.
 51. Kraks blå Bog 1928: H.V. Tolderlund.
 52. Elberling, V.: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år. Schultz 1949.
 53. H.V. Tolderlunds egen beretning om stormfloden 1872. Modt. fra Elsie Björklund, Præstø lokalhist. Arkiv, 1990.
 54. Diverse fotokopieret materiale om P.N. Toft og Strårup, modt. fra Eli Fischer-Nielsen 1990.
 55. Carl G.F. Schwartz. Dansk Søfartstidende, 5/8-1915, s. 197-198.
 56. Carl G.F. Schwartz. Illustreret Tidende, 37. bd., 1895/96, nr. 5, s. 75-76.
 57. Prof. Carl G.F. Schwartz. Berlingske Tidende 31/7-1915.
 58. Kraks blå Bog . 1912: C.G.F. Schwartz. 1928: Carl D. Neergaard.
 59. Schwartz-slægtsmateriale modtaget fra Eva Henriksen, Melvillevej 18, 2900 Hellerup i 1989. Især bilag C og F.
 60. Slægtstavle Schwartz, udarbejdet af Erik Løsekræut.
 61. Noder. C.F.E. Horneman: Guttaperchaskibets undergang. 1886.
 62. Christensen, C.C.: Fra Grønnegadekvarteret. 1922. (S. 10 og 43)
 63. Muusmann, Carl: Firsernes glade København. 1974. (S. 210-222)
 64. Bokkenheuser, Knud: Den gamle herre fortæller. Kbh. 1916.
 65. Langkilde, J.V.: Stamtavle over familien Langkilde. 1946.
 66. Neiiendam, Robert: Casino. 1948. (S. 40-58)
 67. Neiiendam, Robert: Da to teatre forsvandt. Københavner-Jul 1962. (S. 9-14)
 68. Det gode grin. Weendavisen 13-19/12-1991.
 69. Bokkenheuser, Knud: Da man var ung - mindernes bog. Kbh. 1926.
 70. Københavns Auktioner, auktion 826 (maj 1979). katalog nr. 882: Casino-plakater.
-

Fig. 1: Johan Gustav Richter (1821-85) som ca. 50-årig (t.v.) og ca. 60-årig (t.h.), dvs. få år før han døde. Forneden et mærkat fra hans forretnings lager af silke og klæde.

Fig. 2: Wilhelmine Richter, f. Schwartz (1829-1911). Antagelig i sørgedragt efter sin mands død, dvs. 1885.

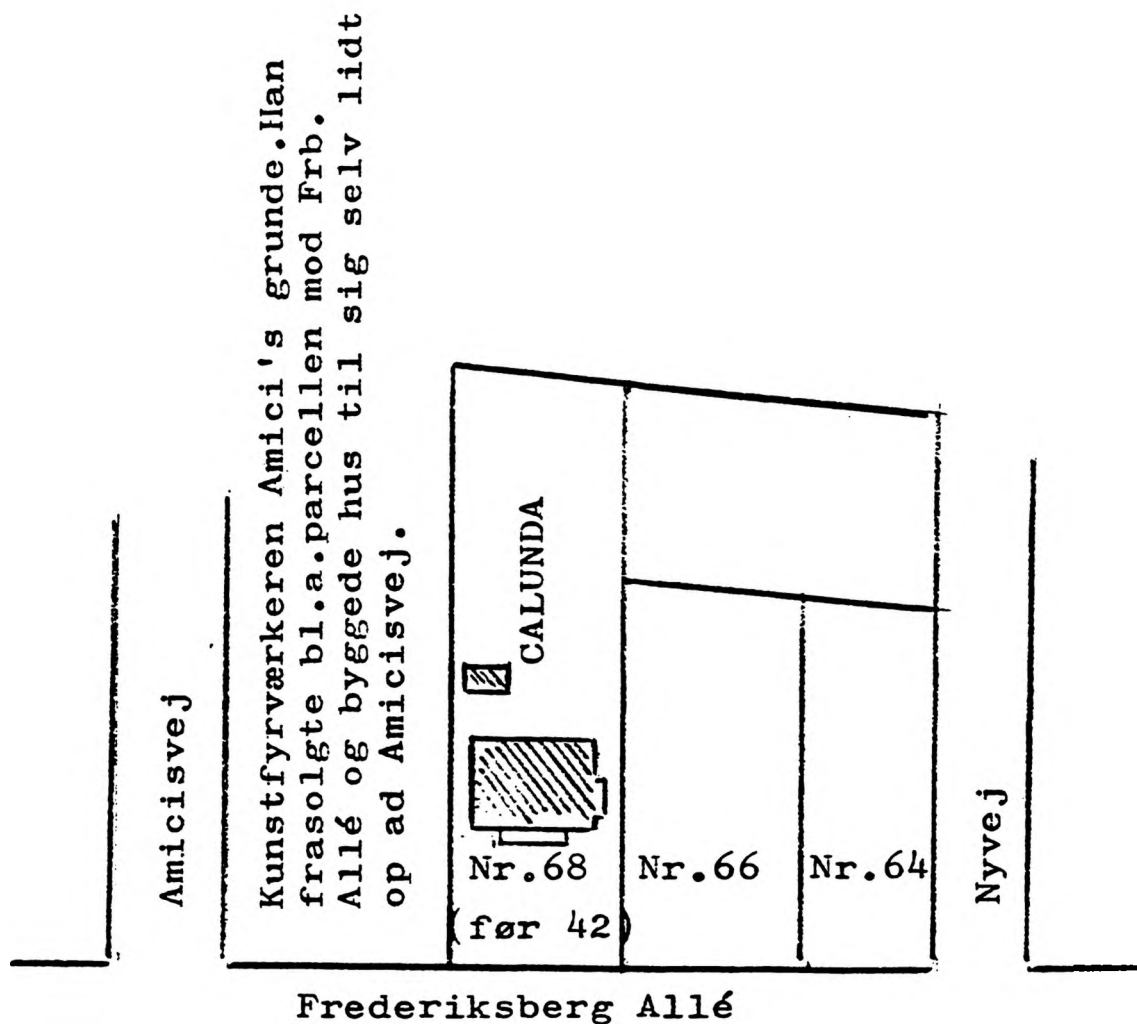

Fig. 3: Frederiksberg Allé mellem Nyvej og Amicisvej efter udstykningen midt i 1800-tallet. Den oprindelige udstykningsplan med omtrent lige store lange, smalle parceller, der strakte sig helt til Gammel Kongevej, blev ændret ved anlæggelsen af Nyvej, idet der blev etableret en række grunde på hver side af denne.

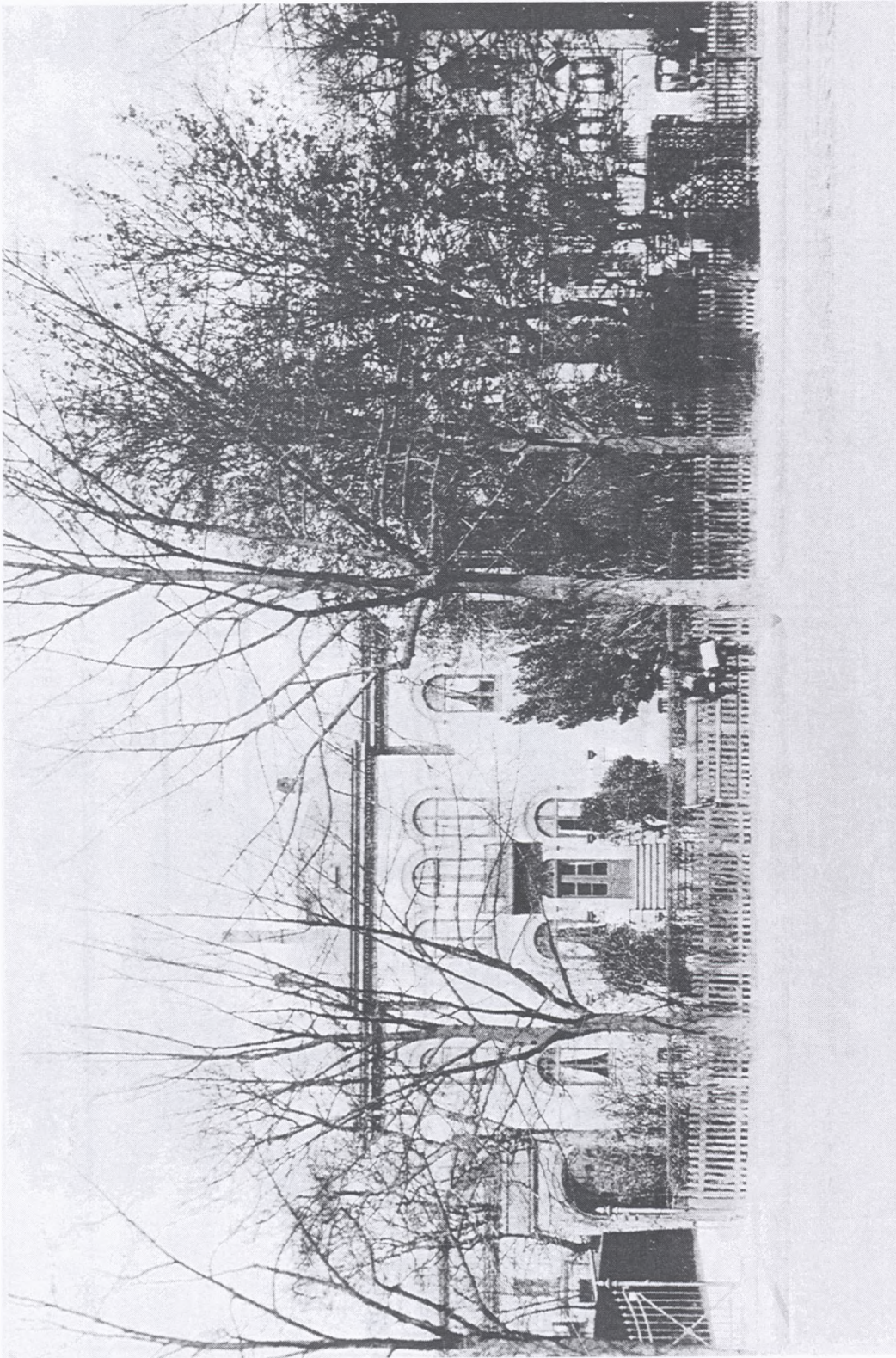

Fig. 4: "Calunda", bygget ca. 1854, set fra Frederiksberg Allé i begyndelsen af vort århundrede. Familien Richter boede her fra 1866, til oldemor solgte ejendommen i 1900. "Calunda" blev nedrevet 1913 og gav plads til en høj beboelsesejendom. Men staldbygningen er bevaret i gården bagved.

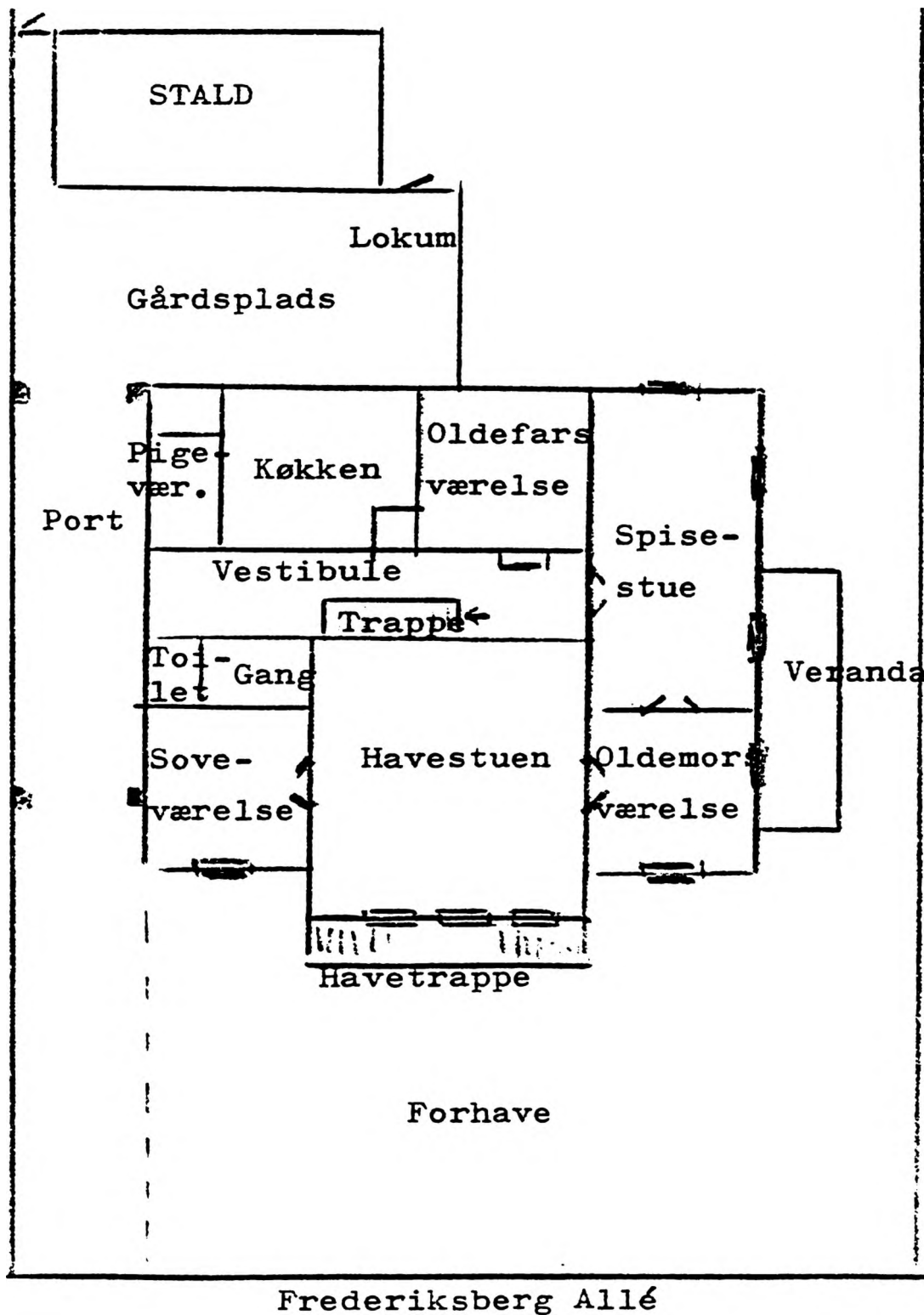

Fig. 5: Skitse af rumfordelingen i Calundas stueetage.

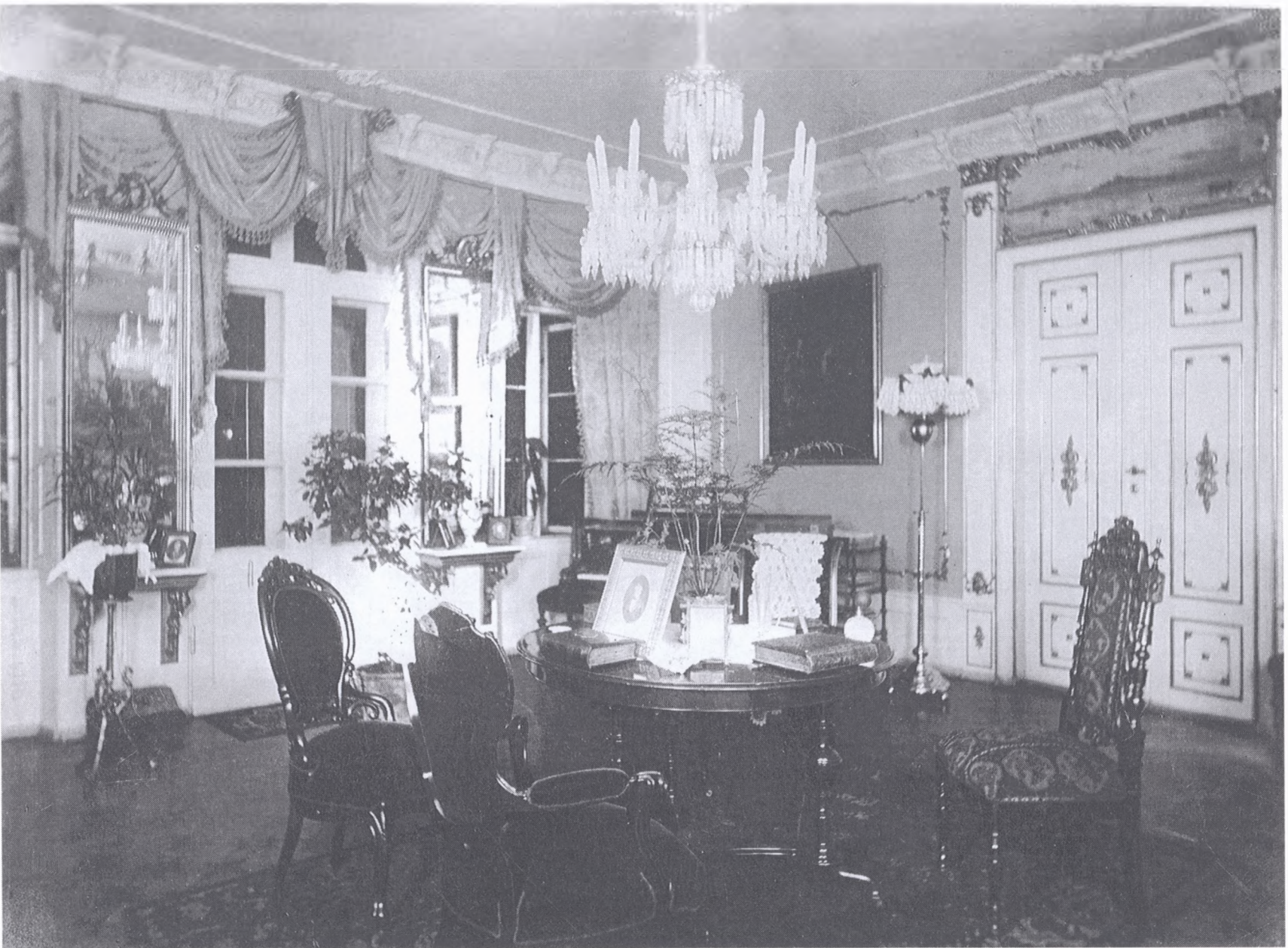

Fig. 6: Havestuen på "Calunda".

Fig. 7: Oldeforældrenes otte døtre på terrassen ud for havestuen. Fra venstre nederst: Thora og Dagmar. Midt: Julie, Nathalie og Henriette. Øverst: Marie, Camilla og Augusta (min farmor).

Fig. 8: Genremaleren A.H. Hurnæus' store, kendte maleri fra 1862: "Københavnns vold - aftenen før Store Bededag" med oldemor (nr. 4).

Fig. 9: Skuespillerinden Thora Schwartz (1854-94) i en Casino-forestilling i 1880'erne. Efter i 1877 at have ægtet direktøren for Casino, Carl Nielsen, kaldte hun sig Schwartz-Nielsen.

4

Slægten
Friis

En gren af
den østjyske præsteslægt Friis
gennem 300 år

En slægtshistorisk beretning
om
oldefar, præsten Christen Begtrup Friis'
aner og deres familie

Indhold

OVERSIGT - 4

Sognepræster i syv slægtled

OM "SLÆGTEN FRIIS" - 5

NIELS CHRISTENSEN FRIIS - 7

Tip-7-oldefar (1560/70-1621).

Ridefoged på Århusgård, købmand og rådmand i Århus.

Godset Århusgård - Borgerskab som købmand - Rådmandens ægteskaber - Bindingsværksgården genopført i "Den gamle By" - Gravstenen i Domkirken

CHRISTEN NIELSEN FRIIS - 11

Tip-6-oldefar (ca. 1604-1664).

Præst ved Vor Frue Kirke i Århus, provst for Ning Herred, gift med Karen Clemensdatter.

Universitetet i København - Fra hører til første præsteembede - Rådmand Clemen Smagbiers datter - Præst i Vor Frue; forgængerens løb fra sit løfte! - Fæle rygter om bispinden og hendes svigersøn! - Magister efter studier i udlandet - Plyndring og brandskat - Provst og hospitalsforstander - Provstens svoger kidnappes - Til bryllupsfest - Hjemmet på Store Torv - Biblen og epitafiet i Vor Frue

NIELS CHRISTENSEN FRIIS - 21

Tip-5-oldefar (1637-1714).

Præst i Skorup og Tvillum, provst for Gjern Herred, gift med Ingeborg Nielsdatter Ferslew.

Latinskolen i Sorø - Præst som 24-årig; ægtede forgængerens datter - Svigerfar udplyndret to gange, og præstegården brændte to gange - Blicher blev inspireret - Også en god landmand - Præstetraditionen fortsatte - Forsæde i Den gejstlige Ret - "Hr. Frijs veltede i sin Alderdom" - Skorup-præsterne beslægtede i 186 år - Ferslew-slægten

NIELS NIELSEN FRIIS - 29

Tip-4-oldefar (ca. 1664-1703).

Præst i Mørke og Hvilsager på Djursland, gift med Birgitte Sørensdatter Sommer.

På Rosenkrantzernes gods - Et ganske godt præstekald - Uheldssvangre år straks i det nye århundrede - Tiden efter Niels' død - Birgittes aner på fædrene side (slægten Sommer) - og på mødrene side (slægten Basballe)

METTE NIELSDATTER FRIIS - 35

Tip-3-oldemor (ca. 1697-1779).

Præstedatteren fra Mørke, gift med guldsmeden Børge Jacobsen Lemmich fra Aalborg.

Den norske guldsmed Lemmich fra Sogn - Lemmich-guldsmedene i Aalborg - Præstedatteren og guldsmeden - Fra Aalborg til Ebeltoft - Mette tilbage til sin fødeegn - Navnet "Friis" videreføres

NIELS BØRGESEN FRIIS - 39

Tip-2-oldefar (1731-1809).

Dejn i Skødstrup/Elsted, senere i Tved (Mols), gift med Ane Pedersdatter.

Læreri år på Skaføgård - Skoleholderen i Egå forvist - "Forsynet styrede": Niels blev dejn - Bedre degneembede på Mols - "Paven på Mols" - Enkesædet "Leegaards Minde"

PEDER FRIIS - 43

Tipoldefar (1767-1856).

Præst i Holme og Tranbjerg ved Århus, gift med Ane Boye.

Tjente til studierne som dejn - Ægtede præstens niece i Beder Præstegård - Præst i nabosognene - Dygtig landmand - "De hed alle sammen Friis" - 50-års embedsjubilæum - Dansede ved sit diamantbryllup - "Henslumrede blidt og roligt" - Skindød flere gange! - Anes enkestand - Portrætmalerierne

Illustrationer - 49

Kildehenvisninger: De til hvert kapitel anvendte kilder er anført i slutningen af kapitlet.

.....

TIP-7: Niels Christensen Friis
(ca. 1560/70-1621)
Ridefoged/Århusgård, handelsmand og rådmænd/Århus

TIP-6: Christen Nielsen Friis
(ca. 1604-64)
Spr.: Rårup og Vor Frue/Århus

Anne~Jørgen Nielsen
Nielsen (1605-50)
Spr.: Årslev/Hørning.
Gift 2°

Poul Nielsen Friis
(ca. 1614-70)
Spr.: Lom (Gudbrandsdalen) (N)

Knud Chr.sen
Friis
(ca. 1631-82)
Spr.: Nordby (Samsø)

Karen~Henrik
Chr.sen Blichfeldt (1631-1703). Spr.: Vor Frue, Århus

TIP-5: Niels
Chr.sen Friis
(1637-1714)
Spr.: Skorup/
Tvilum

Christen
Chr.sen Friis
(ca. 1643-95)
Spr.: Boddum/
Ydby

Jens Chr.sen
Friis
(1646-1702)
Spr.: Feldballe/
Nødager

Sidsel~Arild
Jørgensen Bentzen (1639-81)
Spr.: Tyrsted-
Uth. Gift 2°

Ole Chr.sen
Friis
(ca. 1648-98)
Spr.: Hundslund

Niels Jørgensen
Friis
(ca. 1631-76)
Spr.: Sdr. Omme-
Houen

Anne~Søren
Jensen Winther
(1644-82)
Spr.: Årslev/Hørning. Gift 2°

Bendt Poulsen
Friis
(ca. 1644-97)
Spr.: Lom (Gudbrandsdalen)

Maren~Brede
Larsen Hammer
(ca. 1632-96)
Spr.: Kristiania
og Froen (N)

Anne~Erik
Hansen Knopf
(1650-89)
Spr.: Rørby

Christen
Knudsen Friis
(1675-1723)
Spr.: Ry

TIP-4: Niels
Nielsen Friis
(ca. 1664-1703)
Spr.: Mørke/
Hvilsager

Christen Niel-
sen Friis
(1665-1700)
Spr.: Karby-H-
R.

Karen~Jacob
Jensen Müller
(ca. 1665-1730)
Spr.: Dover/
Veng

Karen~Jens
Larsen Spliid
(1670-1750)
Spr.: Skorup/
Tvilum

Arild Nielsen
Friis
(1686-1758)
Spr.: Spentrup/
Gassum

Christen
Chr.sen Friis
(1671-1737)
Spr.: Alsted/
Bjergby

Margrethe~Ole
Albertsen Sado-
lin (1663-1731)
Spr.: Viborg
Sortebrødre K.

Knud Arild
Chr.sen Friis
(1684-1763)
Spr.: Glostrup
og Søby-G

Søren Chr.sen
Friis
(1689-1722)
Pers. kapellan:
Åby

Lauritz
Olufsen Friis
(ca. 1682-1725)
Spr.: Alrø

Catharina~Arnol-
dus Montagne de
Fine (ca. 1668-
1719)
Spr.: Lom (N)

Anne~Wittekind
Madsen Huus
(ca. 1662-1703)
Spr.: Gloppen
(N)

TIP-3: Mette
Nielsdt. Friis
(ca. 1697-1779)
~Børge J. Lem-
mich /Guldsmed

Ingeborg~
Thomas Andersen
Høyer
(1688-1747)
Spr.: Tjele-V

Ingeborg~Hans
Pedersen Brøch-
ner (1720-80)
Spr.: Spentrup/
Gassum

Anne~Hans
Lauritsen Las-
sen (1709-57)
Spr.: Alrø og
Ulfborg-R

Karen~Samuel
Jensen Gavers-
lund
(1707-44)
Spr.: Grundfør-
s

Sidsel~Otto
Lauritsen Las-
sen (1706-49)
Spr.: Sneibjerg-
T. Gift 2°

Anna~Jacob
Pedersen Timmer-
mann (1713-79)
Spr.: Hobro

Mette~Frederik
Chr. S. Worsøe
(1720-91)
Spr.: Vejlbj-H

Appelone~Jens
Henriksen Mor-
sing (1709-74)
Spr.: Estvad-R

Marie~Johan
Henrik Zahrt-
mann (1723-82)
Spr.: Tisted/
Binderup

[Empty box]

TIP-2: Niels Børgesen Friis
(1731-1809)
Sogneedegn: Skjødstrup/Elsted
og Tved (Mols)

TIP-1: Peder Friis
(1767-1856)
Spr.: Holme/Tranbjerg

OLDEFAR:
Christen Begtrup Friis
(1808-98) Spr.: Nyker og
Tværsted-U-B og Skjølby-G

Johanne Margrethe~
Mouritz Trap Friis
(1737-1808)
Spr.: Marslev-B

Knud Arild Friis
(1759-1811)
Spr.: Skellerup/
Ellinge

Christiane~Johan
Christian Ortman
(1775-1859)
Spr.: Magleby (Langel.)

NOTER:

1. Oversigten indeholder sønner, der var præst, og døtre, der ægtede en præst, men døtrenes børn er udeladt. - Undertagelse: TIP-3 (Mette Nielsdt. Friis) og dennes søn - sogneedegnen (TIP-2).
2. Adskillige døtres børn blev i øvrigt også præst/gift m. præst, og døtrenes ægtefæller var hyppigt præste-sønner.
3. Ses bort fra den norske linie (t.h.), er halvdelen af embederne i Århus stift, 80 & i Jylland.

Kilde: Friis-Petersen, H.: Stam-tavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.

Om "Slægten Friis"

Navnet "Friis" føres af adskillige adelige og borgerlige slægter, som ikke synes at have tilknytning til hinanden. Der er en del teorier om navnets oprindelse. En slægt kan f.eks. være kommen fra Frisland og har taget navn derfra, eller stamfaderen til en slægt kan have været i tjeneste hos en godsejer Friis og der fået navnet Friis hæftet på sig.

Blandt de borgerlige slægter er enkelte præsteslægter, i hvilke sønnerne ofte blev præster og døtrene gift med præster gennem flere generationer. Et eksempel herpå er den i det følgende omhandlede Friis-slægt fra Århus.

I 1946 publicerede personalhistorikeren *H. Friis-Petersen* "Stamtavle over familien Friis fra Århus". Det er ikke en komplet efterslægtstavle, idet den med få undtagelser kun medtager efterkommere, der nedstammer fra sønner.

Stamfaderen er rådmanden *Niels Christensen Friis* fra Århus (ca. 1560/70-1621). Blandt hans efterkommere gennem ca. 300 år indeholder stamtavlen henved et halvt hundrede sognepræster (ref. oversigten s. 4). Hvis døtrenes efterkommere også havde været medtaget, ville antallet af præster have været betydeligt større.

I min beretning har jeg på grundlag af kildestudier samlet mere uddybende biografisk materiale end hos *Friis-Petersen* om mine aner i Friis-slægten fra tipoldeforældrene tilbage til tip-7-oldefar, ovenfor nævnte rådmand. Anelinien er i oversigten markeret med dobbelt linieføring. - I beretning 5 fortælles om oldeforældrene *Friis*.

Persongalleriet i det følgende omfatter således kun et lille udsnit af *Friis-Petersens*, nemlig mine aner i Friis-slægten, men herudover omtales aner i andre slægter, som udgør en naturlig del af beretningen, dvs. de mandlige aners ægtefæller og disses aner, bl.a. i slægterne *Smagbier*, *Ferslew*, *Sommer*, *Basballe* og *Hasle*.

Som det vil fremgå, består rækken af *Friis*-aner ikke af lutter præster. Således fik tip-4-oldeforældrene ingen sønner, men to døtre, hvoraf den ene, min tip-3-oldemor, giftede sig med en guldsmed. Men deres børn blev døbt med efternavnet "Friis", og tip-2-oldefar blev degn, hvorefter præsterækken fortsatte i endnu to generationer.

H. Richter-Friis

Niels Christensen Friis

Tip-7-oldefar (ca. 1560/70-1621).

Ridefoged på Århusgård, købmand og rådmand i Århus.

.....

Niels Christensen Friis blev født ca. 1560/70, sandsynligvis i Århus, og han er muligvis barnebarn af den *Niels Friis*, der ca. 1537 var rådmand i Århus. Fra 1603, måske før, var Niels Christensen Friis ridefoged på Århusgård. (2,23)

Godset Århusgård

I katolsk tid lå en stor bispegård nord for Århus Domkirke. Efter reformationen i 1536 inddrog kronen bispegården og alt det gods, og det var ikke lidt, som havde tilhørt den katolske bispestol, og en kongelig lensmand flyttede ind i bispegården, der herefter fik navnet Århusgård. Fra omkring 1580 foretrak lensmanden at bo på Havreballegård (hvor Marselisborg ligger i dag), hvorefter den gamle bispegård blev brugt til kornpakhus. Men godset, som omfattede en mængde fæstegårde, blev stadig kaldt Århusgård. Senere - i 1661 - blev Århusgård under landets store pengevanskeligheder efter flere krige overtaget af en af kronens kreditorer, *Gabriel Marselis*, fra et rigt handelshus i Amsterdam - deraf navnet Marselisborg. (2,3,4,5,6,7)

Den magtfulde *Carl Bryske* var lensmand på Århusgård 1602-13, dvs. på den tid Niels var ridefoged der. Bryske, der bl.a. ejede Margård på Fyn og Katholm på Djursland, overlod administrationen af det store gods til Niels. Som lensmandens stedfortræder førte han godsregnskaberne, holdt tilsyn med bygningerne - også kirkerne - og han skulle sammen med ladefogeden lede hovedgårdens drift. Desuden holdt han opsyn med fæstebønderne, opkrævede skatter og afgifter og udtog folk til soldatertjeneste. (4,8,9,25)

Borgerskab som købmand

Niels var uden tvivl godt aflønnet, men alligevel løste han i 1603 borgerskab som købmand i Århus: "Torsdagen den 24. Marts gjorde Niels Friis, Ridefoged udi Aaarhusgaards Len, sin Borgereed og vedlagde 6 Daler til Borgerskab strax til Byens Kæmner...". Det formodes, at han som handelsmand supplerede sine indtægter væsentligt. Selve Århus havde kun 3-4000 indbyggere, men byens købmænd hjemsøgte markederne i andre byer, og der var skabt forbindelse til handelspladserne i Tyskland, Holland og Norge. I 1606 fik Niels på livstid tildelt kronens og kirkens del af korntiendet i Astrup Sogn (sydvest for Århus), og i 1608, ligeledes på livstid, fæstede han et engareal på Holmstrup mark i Hasle Herred (nordvest for byen), hvoraf han årligt inden Sankt Hans skulle svare afgift til lensmanden. Niels fungerede også som sagfører, bl.a. i 1608 for en enke, som førte en proces for kongens og rigets råd. (2,4,8,10,11)

Rådmandens ægteskaber

Det var den velhavende købmandsstand, der besatte rådmands- og borgmesterembederne i Århus. Niels Christensen Friis blev rådmand i 1608, et embede han beklædte til sin død. Samme år eller året før han blev rådmand, ægtede han *Karen Knudsdatter*, søster til hospitalsforstanderen i Århus, *Jørgen Knudsen*. Det skal ikke lægges hende til last, at broderen ca. 1615 blev afsat fra sit embede, dels fordi han egenmægtigt havde afhændet nogle af hospitalets jorder og ejendomme uden kongens tilladelse, dels fordi han behandlede fattiglemmerne dårligt. I lensmandens indberetning til kancelliet nævnes i øvrigt, at Jørgen Knudsen bl.a. solgte en gård i Århus til sin svoger Niels for et hundrede daler. Om det har været et fordelagtigt køb for Niels, forlyder der ikke noget om (2, 4, 12)

Niels var gift tre gange. I det første ægteskab fødtes ca. 1604 sønnen *Christen Nielsen Friis* (tip-6-oldefar), som næste kapitel omhandler. Hans mor, hvis navn desværre ikke kendes, døde enten ved fødslen eller i årene umiddelbart efter. Som nævnt ægtede Niels i 1607 eller 1608 *Karen Knudsdatter*, med hvem han fik en datter i 1609 og en søn i 1614. Datteren blev gift med en sognepræst i Årslev-Hørning (sydøst for Randers) og efter dennes død med efterfølgeren, og sønnen fik et norsk embede som sognepræst i Lom i Gudbrandsdalen. Af deres børn blev to sønner præster og to døtre gift med præster. (2, 13)

For såvel *Karen Knudsdatter* som *Niels Christensen Friis* var det deres andet ægteskab. Hun havde i 1598 ægtet rådmand *Poul Pedersen Skriver*, en stor-købmand, der bl.a. handlede på Island. Ved hans død i 1607, arvede hun hans store gård ved Borgporten i Århus. Da hun kort tid efter giftede sig med Niels, fulgte gården med ind i dette ægteskab. (2, 9, 14)

Bindingsværksgården genopført i "Den gamle By"

Den middelalderlige Borgport med tårn og stormklokke lå på Skrivers tid endnu tilbage som en rest af byens vestlige befæstning med vold og grav nord og syd for. Graven var for længst fyldt op med kogødning og alskens affald, en nem udvej for borgerne til at skille sig af med det. (9, 15)

Skriver fik tilladelse til at bygge sin gård nord for Borgporten, langs den nuværende Badstuestræde, dvs. på den opfyldte grav. I 1593 stod den statelige renæssancegård færdig til indflytning. Over porten anbragte *Poul Pedersen Skriver* stolt en indskrift med signaturen "*Powel Pirsen*" og en sild - man handlede vel med Island! Det var en anselig svalegård i bindingsværk af kraftigt egetømmer. Den var 22 fag lang i to stokværk, med rig ornamentering af de profilerede konsoller mellem etagerne. (9, 15, 16, 17)

Den tidstypiske gård forfaldt mod slutningen af 1800-årene. Den blev nedrevet i 1915, men da den trods alt var en af de bedst bevarede århusianske bindingsværksgårde fra det 16. århundrede, blev den genopført i "Den gamle By" (fig. 1, s. 49). Her kaldes den *Marcus Bech's Gård* efter en driftig købmand, som var dens ejer i 1800-tallet. Han tjente godt på at leje stampemøllerne ved Marselisborg og fabrikere kradsuld af gamle, uldne klude, indsamlede i Jylland. Det var den første danske virksomhed af den art. (14, 15, 17, 18, 19, 20, 21)

Tidsskriftet "Hver 8. Dag" refererede i 1915: "En pragtbygningens dage er talte i Århus. Med nedrivningen af Marcus Bechs gård forsvinder det sidste minde i gaderne om det 16. århundredes bygningskunst i Århus. Et forfaldent minde er det unægteligt, men det har oprindeligt været betragtet som et pragtværk af bygningskunst. Mod gårdsiden finder man endnu - som for øvrigt i mange århusianske gårde - de oprindelige svalegeange med trappe fra gårdspladsen. Det forlyder, at Nationalmuseet har sikret sig den gamle facade mod Badstuegade og agter at opføre den andet steds". (26)

Gravstenen i Domkirken

Karen Knudsdatter døde i 1615, året efter sønnens fødsel, og blev begravet i Århus Domkirke. Den ukuelige Niels giftede sig derefter med *Sidsel ...*, som levede et par år længere end han. (2)

I juni 1621 døde Niels og blev begravet i domkirken med Karen ved sin side. Deres imponante gravsten (ca. 2,5 x 1,6 m) findes endnu i kirkens gulv, i nordre sideskibs vestligste fag (den var oprindeligt i midtskibsgangen). På den ornamenterede figursten er ægteparret vendt lidt mod hinanden. Niels, med fint bøjet overskæg og langt hageskæg, holder en rulle (eller handske) i venstre hånd, Karen en bog i de foldede hænder foran brystet. Det er nu vanskeligt at se, da stenens relief bærer præg af stærkt slid, der har fjernet de finere detaljer (fig. 2, s. 50). (2, 22, 24)

Efter Sidsels død i 1623/24 solgte Niels' børn den store gård ved Borgporten. De arvede bl.a. også en gård i Studsgade. Den solgte de først i 1637. (2)

Kildehenvisninger

1. Brev fra H. Friis, Århus, 11/2-1961.
2. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
3. Trap: Danmark, 4. udg., bd. 7, s. 50, 65-66, 68.
4. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 19, s. 162, 223, 269, 272-273.
5. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. (vedr. Gabriel Marselis).
6. Større Danske Landbrug. Kbh. 1930-37. Bd. 5: Hasle herred (s. 448: Marselisborg).
7. Haugsted, E.: Familien Marselis' komme til Danmark. Århus Stifts årbog 1915, s. 170.
8. Hvidtfeldt, J.: Håndbog for danske lokalhistorikere. 1952-56.
9. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 298-305 (samt 233, 397).
10. Århus borgerskabsprotokol (notat: Registrator Hofman-Bang til Valdemar Richter-Friis).

11. Secher, V.A.: Meddelelser om slægten Secher (Siker), 2. udg., Kbh. 1939.
 12. Buur, Chr.: En fundats for Århus Hospital fra begyndelsen af det syttende århundrede. Århus Stifts årbog 1934, s. 110-122.
 13. Blichfeldt-Petersen, A. & C.J.T. Thomsen: Rådmand Clemens Jensen Smagbier og hans efterkommere. Århus Stifts årbog 1944, s. 22.
 14. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 19, s. 142, 162.
 15. Haugsted, E.: En redegørelse for de af Århus Museum foretagne undersøgelser i grunden under Marcus Bechs gård ved Borgporten. Århus Stifts årbog 1917, s. 82-94.
 16. Haugsted, E.: Lidt om bomærker. Århus Stifts årbog 1921, s. 150.
 17. Beckett, Francis et al.: Århus - byens historie og udvikling gennem 1000 år. Kbh. 1905. S. 23, 194-196, 326-328.
 18. Trap: Danmark, 4. udg., bd. 7, s. 53-54.
 19. "Den gamle By". Vejledning 1984 (revideret 1987).
 20. Trap: Danmark, 5. udg., bd. 19, s. 27, 54, 136.
 21. Århus - dengang og nu. Århus 1972. S. 92-93.
 22. Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet. Århus Amt 16.2, s. 782-783, 956.
 23. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 355.
 24. Schytte, K.: Kortfattet beskrivelse af Århus Domkirke. 1835. S. 49.
 25. Dansk Biografisk Lexikon, 1. udg. (vedr. Carl Bryske).
 26. En pragtbyggnings dage er talte i Århus. Hver 8. Dag. 1915.
-

Christen Nielsen Friis

Tip-6-oldefar (ca. 1604-1664).

Præst ved Vor Frue Kirke i Århus, provst for Ning Herred,

gift med *Karen Clemensdatter*

.....

Christen Nielsen Friis blev født i Århus ca. 1604, og det må antages, at hans mor døde, inden han blev fire år, for hans far, rådmanden *Niels Christensen Friis* indgik sit andet ægteskab med *Karen Knudsdatter* i 1607/08. Christens far var uden tvivl en holden mand, men hans økonomiske status er nok blevet højnet en kende i hans andet ægteskab med Christens stedmoder. Som nævnt i forrige kapitel ejede hun efter sin første ægtefælles død den store bindingsværksgård ved Borgporten, hvor Christen voksede op. (1, 2, 3)

Da Christen var ca. elleve år, døde stedmoderen, hvorpå hans far giftede sig for tredje gang. Men da hans far døde nogle år senere (1621), blev der udpeget en værge for den 17-18-årige Christen og måske også for hans to mindre halvsøskende fra hans fars andet ægteskab. Opgaven blev betroet en agtet købmand, *Rasmus Pedersen Thestrup*, som i øvrigt blev stamfader til en slægt, der senere gjorde sig gældende i Århus. Thestrup var belæst og samlede efterhånden et "bibliotek" på ca. 500 bøger - det var mange dengang! I sin dagbog skrev han: "Tvende Ting haver jeg af min Ungdom altid eftertragtet, som haver været Bøger og Ejendom, og det haver den gode Gud rigelig og rundelig begavet og velsignet mig med". De fleste af bøgerne blev imidlertid desværre ødelagt ved svenskernes og polakkernes hærgen under 1600-tallets krige. (1, 2, 4, 5, 6, 7, 47)

Universitetet i København

Den litterært interesserede handelsmand har nok medvirket til, at Christen valgte at studere teologi. Også Thestrups egne sønner, som var nogle år ældre, gik den vej og blev sognepræster på Fyn. (2, 5, 8)

Christen dimitterede i 1622 fra Århus Katedralskole, hvor der især blev terpet latin og græsk, sågar også hebraisk. I de øverste lektier (klasser) læstes Cicero, Ovid, Horats, Plutarch m.v. på originalsprogene. Eleverne havde pligt til at sørge for korsangen i kirkerne, anden og fjerde lektie i Vor Frue Kirke, tredje og femte i Domkirken. Om søndagen sang også mesterlektien i Domkirken. Med et testimonium fra skolens rektor blev Christen optaget på Københavns Universitet og studerede der i to år. (1, 9)

Universitetet lå som nu ved Frue Plads, men bestod dengang hovedsagelig af en bygning med to auditorier, opført 1601, en del professorboliger samt ud mod Nørregade de ældre kommunitetsbygninger, hvor fattige studerende kunne bispises. En samtidig fortæller om det gamle, forfaldne kommunitet: "...man kan næppe gå på gulvet for vand og urenlighed, der er ond lugt og

stank, og alting ser ilde ud". Studenterkollegier - bortset fra Valkendorfs til 16 studenter - eksisterede ikke, før Regensen stod færdig i 1623 med fribolig for 100 studerende. Muligvis flyttede Christen ind der. (1, 10, 11)

Christen forlod Universitetet med en baccalaureat, som gav ham ret til at bestride en stilling som hører (dvs. lærer) ved en af de større latinskoler, hvilket kunne være begyndelsen til en løbebane som embedsmand, og som for øvrigt også var en betingelse for, at man senere kunne tage magistergraden. (1, 10, 12)

Fra hører til første præsteembede

Hjemme igen i Århus blev Christen som tyveårig hører for femte lektietrin på sin gamle skole. Hver klasse havde sin egen hører, der skulle være ugift. Han underviste i alle fag, og lønnen bestod i tiende og afgifter fra gårde, som i tidens løb var skænket til skolen. Femte lektiehøreren var tillige kordegn i Domkirken. (1, 9, 13, 14)

Han tjente nu sine første penge, og det er muligt, at han i de følgende år frekventerede Universitetet i København for at supplere sin teologiske viden. I hvert fald ophørte skolegangen i næsten to år fra slutningen af 1627, da Århus under den danske deltagelse i Trediveårskrigen blev besat af den habsburgske kejsers tropper under ledelse af *Wallenstein*. Soldaterne har formentlig været indkvarteret på skolen. De blev i byen indtil pinsen 1629, da fredstraktaten mellem kejseren og *Chr. 4.* blev underskrevet i Lübeck. Kejsertiden var frygtelig for Århus. Der blev plyndret af den høst, som netop var kommen i hus, gårde og kirker blev ødelagt, og store kontributioner måtte udlægges af borgmestre og råd for at tilfredsstille besættelsesmagten. (1, 9, 15)

Ca. 1630 avancerede Christen til rektor på Horsens Latinskole, en af de mindre latinskoler, hvor lærerpersonalet kun bestod af rektor (skolemesteren) og et par hørere. I lighed med Århus bar Horsens præg af plyndringerne og udskrivningerne under krigen. (1, 16, 17, 18)

Tilknytningen til Latinskolen i Horsens blev kortvarig, idet Christen snart blev beskikket til sit første præstekald i Rårup, ca. 10 km sydøst for Horsens. Det kan tænkes, at han i nogen tid har passet begge embeder, da efterfølgeren som rektor på Latinskolen først tiltrådte i 1632. Christen var den sjette præst i Rårup efter reformationen, men den første som man har nogen viden om. De forrige er stort set kun kendt som *Hr. Otto*, *Hr. Morten* m.v. Den romanske kirke lå malerisk på en bakke midt i Rårup Sogn, men dengang uden tårn, det blev først bygget meget senere. Den unge landsbypræst havde i Rårup gode muligheder for at afprøve sine evner som prædikant og sjælesørger, men et større embede ventede forude. (1, 8, 17, 19)

Rådmand Clemen Smagbiers datter

Omkring den tid da Christen blev rektor i Horsens og præst i Rårup, dvs. ca. 1630, ægtede han den 20-årige *Karen Clemensdatter*, der var ud af en af de kendte borgerlige familier i Århus. (1, 20)

Karen var datter af *Clemen Jensen Smagbier*, rådmand i mindst 18 år til sin død i 1626. Han var borgmester i 1623, såkaldt "fastelavnsborgmester", et begreb indført ved købstadsordningen i 1619. Rådsmedlemmerne fungerede nemlig efter tur fra det ene års fastelavn til det næste års. Borgmesterhvervet var et borgerligt tillidshverv, som nok gav magt og indflydelse, men næppe nogen indtjening af betydning. At være borgmester eller rådmand var tidskrævende, hvorfor disse hverv tildeltes de rige købmandsslægter. Det var dem, der styrede byens sager, så meget mere som det var dem, der ejede den halve by. De rige slægters kapital stod stort set i fast ejendom. (1, 20, 21)

Clemen Smagbiers første hustru døde 1597 og efterlod sig fem børn. Han giftede sig året efter med *Anne Olufsdatter* (ca. 1578-1650), der fødte to døtre, Christens ægtefælle *Karen* ca. 1610 og *Maren* ca. 1614. Clemen Smagbier ejede adskillige ejendomme i Meilgade i Århus, og Anne, der levede 24 år længere end Clemen, boede til sin død i denne gade. (1, 20)

I Horsens og Rårup fik Karen og Christen fem af deres i alt elleve børn, hvoraf kun ni er kendte. Af de fem var tre sønner, en blev sognepræst i Nordby på Samsø, en døde ca. 27 år gammel og den tredje, *Niels Christensen Friis*, blev sognepræst i Skorup-Tvilum. Om sidstnævnte, tip-5-oldefar, fortælles i næste kapitel. En datter ægtede sin fars efterfølger som præst i Vor Frue Kirke i Århus (ref. oversigten s. 4), den anden datter en århusiansk købmand og rådmand af slægten Basballe. (1, 20)

Præst i Vor Frue; forgængerens løb fra sit løfte

I Rårup blev Christen også provst for Bjerre Herred, men i 1641 fik han chancen for at overtage et bedre aflagt embede i Århus som sognepræst i Vor Frue Kirke. På den tid havde byen omkring 4-5000 indbyggere. En pastor *Bundtz* var tiltrådt et par år før med skriftligt løfte om at ville ægte den afdøde præsts enke. Det løb han fra, idet han stillede en skadeserstatning i udsigt, men den blev aldrig betalt! Til trods herfor blev *Bundtz* i stedet præst ved Domkirken i 1641. At det kunne lade sig gøre, skyldtes nok, at hans kommende svigerfar var biskoppen i Århus Stift, dr. *Morten Madsen*. Men immervæk, embedet ved Vor Frue stod nu åbent for Christen. (1, 8, 21, 22, 23, 24)

Fæle rygter om bispinden og hendes svigersøn!

Bundtz blev impliceret i en skandale, som optog sindene i Århus i flere år. Han blev gift med bispens datter, men få måneder senere døde bispen.

Herefter opstod der rygter om, at Bundtz og hans svigermor, bispinden, stod i forhold til hinanden, og at de endda havde fået et barn, som hun skulle have ombragt. Deres fjender, og dem havde de en del af, pustede til ilden, især Domkirkens klokker, som bispen havde afsat, og lensmanden på Århusgård, som var varm på bispedatteren og nu ville hævne sig på Bundtz, (22, 23, 25, 26)

På grund af Torstenssonkrigen (1643-45) blev sagen først taget op på Viborg Landsting i slutningen af 1646, og alt imens havde Bundtz været suspenderet. En vidtløftig vidneafhøring fandt sted. Også Christen blev afhørt, men han kunne kun fortælle, at han i 1641 havde været til fæsteøl (trolovelsesfest) i Gammelby. Om aftenen efter måltidet sad han sammen med mange godtfolk, da bispinden gik til sit kammer, hvor hendes lille datter lå og sov. Straks derefter gik Bundtz op til hende og forblev der natten over. Han var ikke den eneste, der havde bemærket det, vidnede Christen. Lignende hændelser blev berettet af de øvrige vidner, hvoraf nogle yderligere hævdede at have gjort belastende iagttagelser, der forbandt bispinden med barnemordet. (22, 23, 25, 27, 28)

Viborg Landsting dømte Bundtz og bispinden skyldige, og han fradømtes sit embede. Men ved en herredagsdom i 1649 - seks år efter hændelsen - frikendtes de, nok fordi nogle vidner nu ændrede forklaring, og hovedvidnet var forsvundet. Bundtz fik en slags oprejsning ved at blive kannik og teologisk lektor i Norge. (22, 23, 25, 26)

Magister efter studier i udlandet

Det var magistraten (borgmester og råd), der i 1641 indstillede Christen til embedet som sognepræst ved Vor Frue Kirke og samtidig til kannik ved Domkapitlet i Århus. I august 1642 kunne lensmanden på befaling fra Chr. 4. meddele magistraten, at det var "Kongens Villie, at den skulle kalde M. Christen Friis til Vor Frue Kirke". Han tiltrådte sit kald, men samtidig brændte han efter at udvide sin horisont ved at studere teologi på et eller flere af de berømte europæiske universiteter sydpå. Domkapitlet turde ikke give sit tilsagn hertil, så Christen sendte en anmodning direkte til Chr. 4. og fik tilladelsen mod at skaffe en anden dygtig præst til kirken, mens han var væk. Studierne på denne rejse har uden tvivl bevirket, at Christen i 1647 kunne kreeres til magister ved Københavns Universitet. (1, 2, 29, 30, 31, 47)

I årene 1643-48 fik ægteparret fire børn til, heraf tre drenge. Børnene i præstegården blev undervist hjemme af huslærere, teologer som ventede på at få tildelt deres første kald. Drengene blev derefter uddannet på Latinskolen og Universitetet, hvorefter alle tre blev sognepræster, henholdsvis i Boddum-Ydby i Thy, Feldballe-Nødager på Djursland og Hundslund nord for Horsens Fjord. Datteren blev gift med en sognepræst i Tyrsted-Uth syd for Horsens. Det fremgår heraf, at det ikke er ganske uberettiget, at slægten ofte kaldes en præsteslægt. Af Christens og Karens ni kendte børn blev i alt fem sønner

sognepræster og to døtre gift med sognepræster. (1)

Plyndring og brandskat

Under krigen 1643-45 gjorde svenskerne, anført af feltherren *Torstensson*, sig til herre over hele Jylland i januar 1644. Det blev en ny rædselsperiode for Århus, indtil svenskerne drog bort igen i begyndelsen af 1645. (15, 21, 32)

Trods kejsertroppernes hærgen i 1620'rne havde århundredet indtil nu været en opgangstid for byen. Men svenskernes plyndring og udpresning under *Torstensson*-krigen satte en stopper for væksten. *Christens* før omtalte værge, den velhavende *Rasmus Thestrup*, måtte f.eks. indkvartere en svensk ritmester med 27 soldater og 31 heste. *Thestrup* fortæller: "Han holdt et saadant Hus hos mig, at jeg næppe forvinder det her i Verden"...."Jeg kom til agters baade paa min Ejendom, Husleje, Gæld og Formue næsten for 4 Tusinde Dalers Værdi". Alle *Thestrups* ejendomme såvel som de fleste andre i byen havde fået en ilde medfart. (15, 21, 47)

Svenskerne udskrev en stor brandskat, som byens rådmænd måtte skaffe til veje. For at få nok måtte man bl.a. bryde seglet på den før nævnte afdøde biskops bo og tage, hvad der var af sølv og kostbart indbo, for at kunne udrede beløbet. Ikke nok med det. Efter den kostbare krig udskrev Rigsrådet ekstraskatter, men det holdt hårdt at få pengene ind. Bønderne var f.eks. så forarmede, at præsterne måtte give afkald på en del af deres tiende. (15, 21, 32)

Provst og hospitalsforstander

Præsten ved *Vor Frue* var næsten altid provst i *Ning Herred*, og dette embede overtog *Christen* da også. Desuden var han indtil 1647 forstander for *Århus Hospital*, opstået af middelalderens firfløjede sortebrødrekloster, der var sammenbygget med *Vor Frue*, dengang kaldet *Sct. Nicolai Kirke*. Bygningskomplekset med kirke og kloster hører i øvrigt i dag til landets fineste kulturminde. (33, 34, 35)

Hospitalsforstanderen skulle være "en gudfrygtig, from, forstandig og trofast Mand", som skulle have orden i sine regnskaber. Ret så store krav at skulle honorere! Indtægterne til driften af hospitalet bestod hovedsagelig i naturalier, som var pålignet beboerne i de omkringliggende herreder. Hospitalet var faktisk det eneste tilflugtssted for fattige og syge i *Århus*. (33)

Det var såre almindeligt, at folk faldt i søvn under præsternes uendelig lange prædikener. Derfor beordrede *Chr. 4.* i 1646, at hvert sogn skulle ansætte en mand, der skulle gå rundt i kirken under gudstjenesterne med en lang kæp og slå dem, der sov, oven i hovedet! Kongens befaling blev udført, hvilket bl.a. kan ses af *Domkirkens* regnskaber. I *Vor Frue Sogn* er stokken sikkert også blevet bragt i anvendelse. (21, 47)

Provstens svoger kidnappes

Byen havde fred i henved 13 år, men så blev den i 1657 igen besat af svenske tropper under Karl Gustav Krigen - og derefter af de polske hjælpetropper, der skal have "gjort rent Bord efter sig som en Græshoppesværn". Byen blev sågar i juli 1659 bombarderet af en svensk flåde, der lagde sig for anker ud for havnen. Nogle af byens gejstlige og borgere forhandlede med flådechefen og fik ham til at love at holde inde med skydningen imod at betale ham 1111 rigsdaler: De 1000 for 1000 skud, de 111 skulle være "een discretion". Deputationen blev holdt som gidsler, indtil beløbet var skaffet frem. (15, 21, 36)

En afdeling svenskere, som gik i land om aftenen, bortførte Christens svoger, *Anders Lüdichsen*, gift med *Maren Clemensdatter*. Han var ikke kun borgmester, som rigsdagsmand repræsenterede han Århus ved kroningen af Fr. 3. i 1648 og ved arvehyldningen i 1660. Anders stod (efter hvad der fortælles!) i natdragt og lænede sig imod den underste halvদoor til sin gård i Meilgade, da svenskerne halede ham ud af den øverste døråbning og sejlede ham ud til flåden for at få en løsesum, hvad der også lykkedes! (37, 50)

Svoger Anders døde fem år senere, og Maren arvede hans betydelige formue, der især omfattede ejendomme og jorder. Den stenrige enke administrerede formuen klogt, men skænkede også rundhåndet bort til slægt og andre til sin død i 1690. Ægteskabet var barnløst, og efter en lang og sej arvestrid blev boets formue delt i 29 lodder til søskendes efterslægt, hvoraf nogle tilfaldt Friis'erne. Et stort epitafium over Anders Lüdichsen og Maren Clemensdatter findes i Århus Domkirke. (6, 37, 40)

Efter fredsslutningen i Roskilde i 1660 var forholdene i byen meget ringe. Skibene var ødelagt, og talrige huse var brændt, bl.a. den da 15-årige *Ole Rømer's* hjem. Katedralskolen havde været indrettet til hestestald - skillevægge var revet ned, gulve brækket op og inventar fjernet. Også Vor Frue Kirke var medtaget og gennemgik en større reparation efter fredsslutningen. Handlen var gået i stå, fordi landmændene havde været mindst lige så plagede som borgerne i byen. Den økonomiske tilbagegang, som skyldtes først Torstenssonkrigen, derefter Karl Gustav Krigen, vendte først igen i 1700-tallet. (13, 15, 21, 24, 38)

Til bryllupsfest

Som provst plejede Christen ikke kun omgang med sognepræsterne i sit provsti, Ning Herred, hvor han skulle føre tilsyn med skoler, kirker og præstegårde. Således er han i 1661 til stort bryllup i Skjoldelev præstegård i Sabro Herred, nordvest for Århus, hvor præstens datter blev viet til en præst fra Ø. Lisbjerg Herred, nord for byen. Christen "flottede sig" med tre rigsdaler til brudeparret, som foruden rede penge og sølvtøj også fik naturalier. Til at mætte de mange gæster blev bl.a. slaget 14 lam, 20 gæs, 20 kalkunske høns, 40

små høns og to svin. Hertil ti tønder øl - og to lokale spillemænd sørgede for musikken. (39)

Hjemmet på Store Torv

Christen og Karen ejede bl.a. en stor gård på Store Torv på den nuværende adresse Store Torv 4, dvs. hvor Hotel Royal i dag er placeret. I 1660 boede flere af Christens og Karens børn endnu hjemme, og familien havde tre tjenestefolk. Også efter at Karen blev enke, boede hun til sin død i gården på Store Torv. I skøde- og panteprotokollerne for 1683-93 kaldes ejendommen "Karen Clemmets Datters Gaard". Af protokollerne fremgår i øvrigt også, at hun i Rosengade ejede "6 Boeder med en stoer Hauge inden fore". Boderne var små huse, som blev lejet ud til håndværkere, daglejere m.v. (1, 4, 12, 40, 41)

Christen ejede også en tid Aldrup Mølle i Blegind Sogn, ca. 12 km sydvest for Århus. Vandmøllen fik kraft fra Århus Å, der danner afløb fra Solbjerg Sø og snor sig gennem et småkuperet terræn op til Brabrand Sø og videre ud i Århus Bugt. (42)

Biblen og epitafiet i Vor Frue

På Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot er udstillet et smukt eksemplar af Chr. 4.'s bibel i folioformat fra 1633. Bindet i mørkt helskind er rigt ornamenteret med forgyldning og arabesker. Bogen er beskyttet af et svært træbind med spænder på støbte messingbeslag. Det interessante ved netop dette eksemplar af Chr. 4.'s bibel er, at det i 1652 blev skænket til Vor Frue Kirke i Århus af storkøbmanden *Christen Jensen Basballe* (1611-87), svigerfar til en af Christen Nielsen Friis' døtre. Det var altså Christens bibel i kirken, og hans navn findes da også i forsatsbladets latinske påskrift: "M: Christiano Nicolaj Frisio Aarhusiensi". (43)

I 1664 døde Christen i en alder af ca. 60 år. Enken - Karen Clemensdatter - bestilte et portrætmaleri hos *Hans Olufsen Schütte*, den betydeligste af de malere, der i anden halvdel af 1600-tallet virkede uden for København. Det forestiller ægteparret knælende med foldede hænder. Christen i præstedragt har gråt hår og skæg, Karen bærer hvidt hovedlin under sort baret, hvidt kravestykke og forklæde (fig. 3, s. 51). (1, 24, 46)

Selv om vi jo ikke ved, hvor vellignende portræterne er, skal alligevel citeres, hvad historikeren *Rasmus Berg* udleder af maleriet:

"Præstens Skikkelse er bred og værdig; hans Ansigt fortæller om en selvbevidst Mand, der var lærdere end de fleste af hans Kaldsfæller; han har et energisk Drag om Munden, og hans Øjne er dybe og aandfulde. Der er noget overlegent, næsten bydende, i hans Væsen, og man ser på ham, at han har været en af de Præster, der var virkelig Hyrde for Menigheden".... "Hustruens Skikkelse er ikke mindre karakteristisk. Hendes bløde, udviskede Træk

fortæller om den brave, ikke meget begavede Kvinde, som har været helt ud Hustru og Moder, og, som det sømmede sig en ret og from Præstekvinde, sin Mand lydig og underdanig i alle Ting. Der er noget stilfærdigt, ærbart i hendes brede Matroneskikkelse; man kan næsten se på hende, hvor stille hun har gaaet og puslet i Hjemmet om Mand og Børn og ordnet og styret alt inden for Husets fire Vægge". (34, 44)

Det store portrætmaleri blev indesluttet i en marmoreret sandstensramme i tidens stil. På et sort skriftfelt med gylden kursiv forneden i epitafierammen fortælles på latin:

"Christen Nielsen Friis, tidligere rektor ved Horsens Skole, dernæst præst ved Rårup Kirke i Bjerre Herred og provst for samme herred, senere værge for "denne hellige, kirkelige bygning", kannik ved kapitlet (ved Århus Domkirke), provst for Ning Herred, magister i artium og filosofi"....."en meget attråværdig ægtemand, fader til 11 børn. Den dybtsørgende ægtefælle Karen Clemensdatter satte dette minde". (24)

I Friis-våbnet i epitafiet findes *en sort trane*: Symbol for årvågenhed! (24)

Epitafiet, der anses for at være det smukkeste i Vor Frue Kirke, blev restaureret i 1960'erne og er placeret på sideskibets østre endevæg. En ligsten over Christens og Karens grav, oprindeligt inde i kirken, findes nu i anlægget på Frue Kirkeplads. (24, 43, 45)

Karen Clemensdatter døde først i 1685, 21 år efter Christen. Hun blev ca. 75 år gammel. (1, 20)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 298-305, 477-478. Bd. 2 (1911), s. 48, 54.
3. Haugsted, E.: En redegørelse for de af Århus Museum foretagne undersøgelser i grunden under Marcus Bechs gård ved Borgporten. Århus Stifts årbog 1917, s. 82-94.
4. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 19, s. 163, 187, 287.
5. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (vedr. Thestrup).
6. Thestrup, A.: Eligerede borgere i Århus 1740-1837. Århus 1964. S. 82, 111.
7. Resens Atlas: Århus Stift. Ved Helge Søgaard 1967. Vedr. Rasmus Thestrup s. 30-31.
8. Wiberg, S.V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehistorie. 1870-73.
9. Jørgensen, C.E.: Århus Katedralskoles historie 1605-1752. Århus Stifts årbog 1951, s. 43-46.
10. Steensberg, A.: Dagligliv i Danmark 1620-1720. Kbh. 1969. S. 113-132.
11. København før og nu - og aldrig. Kbh. 1987-91. Bd. 4, s. 256, 443-446.
12. Hvidtfeldt, J.: Håndbog for danske lokalhistorikere. 1952-56.
13. Blichfeldt-Petersen, A. & C.J.T. Thomsen: Ole Rømers herkomst og hans barndomsår i Århus. Århus Stifts årbog 1944, s. 9.
14. Rasmussen, Poul: Århus Domkapitels jordebøger. I: 1600-1663. Kbh. 1972. S. 179.

15. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 407-409. Bd. 2 (1911), s. 95-97, 135-137.
16. Fabricius, O.: Horsens kjøbstads beskrivelse og historie. 1879. Kapitel 13: Den lærde skole, s. 138-139, 149.
17. Bendz, C.F.W.: Bidrag til Horsens lærde skoles historie. Horsens 1848. S. 12, 38-39, 48-49.
18. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 20, s. 424, 458.
19. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 21, s. 984.
20. Blichfeldt-Petersen, A. & C.J.T. Thomsen: Rådmand Clemen Jensen Smagbier og hans efterkommere. Århus Stifts årbog 1943, s. 104-105; 1944, s. 23, 48, 60.
21. Beckett, Francis et al.: Århus - byens historie og udvikling gennem 1000 år. Kbh. 1905. S. 19, 37-40, 191-192, 215, 243, 254, 298.
22. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (Vedr.: Christen Nielsen Bundtz, Erik Grubbe, Morten Madsen, Hans Hansen Skonning).
23. Dansk Biografisk Lexikon. 1. udg. (Vedr. : Bundtz).
24. Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet. Århus Amt: 16.3. S. 1071, 1190, 1204-1206, 1228-1229.
25. Kong Christian den Fjerdes egenhændige breve 1641-1644. Udg. af Bricka og Fredericia 1883-85. Affotograferet og genoptrykt 1969. S. 405-407.
26. Schmidt-Phiseldeck, K.: Et bidrag til bogtrykkerkunstens historie i Århus. Århus Stifts årbog 1927. S. 35-37.
27. Kjær, Severin: Erik Grubbe til Tjele og hans tre døtre. Kbh. 1904. S. 30-110.
28. Danmark i fest og glæde. Kbh. 1935. Bd. 1, s. 172-173.
29. Secher, V.A.: Meddelelser om slægten Secher (Siker). 2. udg., Kbh. 1939. S. 52-53.
30. Hertel, Chr. Vest: Forsøg til en antiquarisk-historisk beskrivelse over Århus dom- og cathedral-kirke. Haderslev og Aalborg 1809-10. Bd. 2, s. 500-501.
31. Rørdam, H.F.: Magistre creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra reformationen til 1660. Pers. hist. Tidsskrift IV (1883), s. 62.
32. Politikens Danmarkshistorie. Bd. 7 (1964).
33. Petersen, Cornelia: Sygepleje og sygehuse i Århus gennem tiderne. I: Festskrift i anledning af 50-års dagen for Kommunehospitalets beståen. Århus 1943. S. 1-8.
34. Berg, R.: Frue Kirke i Århus. Århus 1904. Bl.a. s. 39, 43.
35. Vor Frue Kirke. Udg. af menighedsrådet i 1970'erne.
36. Andersen, L.: Et overfald på Århus by og havn fra søsiden i svenskekrigen 1657-60. Århus Stifts årbog 1920. S. 60-66.
37. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 484-489.
38. Bøggild-Andersen, C.O.: Ole Rømer. Århus Stifts årbog 1947. S. 108.
39. Rørdam, H.F.: Livet i Skjoldlev Præstegård. Kirkehist. Samlinger, 3. rk., 4. bd., s. 133-134.
40. Thomsen, C.J.T.: Århus bys skøde- og panteprotokoller 1683-93. Århus Stifts årbog 1934, s. 26-27, 32; 1937, s. 96..
41. Engang "det bedste i Danmark". Århus - dengang og nu. Århus 1972. S. 40-41.
42. Heilskov, Chr.: Vandmøller i Skanderborg Amt. Århus Stifts årbog 1943, s. 26-27.
43. Inventarprotokol B 4265, Det Nationalhist. Museum, Frederiksborg Slot. Negativ nr. 10375 9/12. Korrespondance 1976.
44. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (Vedr.: Rasmus Berg).
45. HRF-notater vedr. Vor Frue Kirke. 1975.
46. Weilbachs Kunstnerleksikon 1947-52. Vedr.: Schütte.
47. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Århus. Bd. 2 (1845):
Nr. 100, 2. aug. 1642, brev om Mester Christen Friis's Vocation. Nr. 122, 17. maj 1646, om at sove under prædikenerne. Nr. 109 ff, Bundtz og bispinden. S. 307 ff, Thestrup (s. 318).
48. Klitgaard, C.: En samling jydsk testamenter fra o. 1681-1734. Pers. hist. Tidsskrift, 5. rk., 6. bd. (1909), s. 163 (vedr. huslærere).
49. Håndskrevne testamenter oplæste ved ligprædikener. Ms. nr. 58. Aalborg Katedralskoles bibliotek. Vedr. huslærere til Christen Nielsen Friis' børn, her Jens Christensen Friis.
50. Barfod, Fr.: De borgerlige rigsdagsmænd 1660. Kbh. 1925. Vedr.: Anders Lüdichsen.

Niels Christensen Friis

Tip-5-oldefar (1637-1714).

Præst i Skorup og Tvilum, provst for Gjern Herred,

gift med *Ingeborg Nielsdatter Ferslew*.

.....

Niels Christensen Friis blev født 1637 i Rårup, sydøst for Horsens, hvor hans far *Christen Nielsen Friis* var sognepræst. Da Niels var fire år, blev hans far sognepræst ved Vor Frue Kirke i Århus, og den allerede på det tidspunkt børnerige familie flyttede til Århus, hvor Niels fik sin opvækst. Her fødte hans mor *Karen Clemensdatter* i løbet af ret få år endnu flere børn - hun skal i alt have født elleve, men kun ni er kendte. Som nævnt i forrige kapitel gik fem af sønnerne i faderens fodspor og blev præster, mens to af døtrene blev gift med præster. (1, 2)

Latinskolen i Sorø

Niels, den tredje i den store børneflokk, skulle naturligvis også studere teologi. Han blev sikkert som sine søskende undervist af huslærere i hjemmet, inden han sammen med den et år yngre broder *Clemens* kom i Latinskolen i Sorø. Deres ældste broder og de tre yngre blev derimod alle studenter fra Århus Katedralskole. (1, 2, 23, 24)

Latinskolen i Sorø havde rødder tilbage til klostertskolen før Reformationen. Den udviklede sig til at blive en skole på højde med landets største (5-klassede) latinskoler og fik i 1623 en overbygning i adelskolen "Sorø Akademi", som i 1643 ophøjedes til universitet. Fra 1653 var "den lærde" *Holger Rosenkrantz'* søn *Jørgen* fra Rosenholm på Djursland forstander for skolen og Akademiet. Skolen havde fået ry for at være en af de bedste i landet. Op imod halvdelen af eleverne var præstesønner, så den havde faktisk karakter af præsteskole. Det har sikkert ikke været ubelejligt for Niels' og Clemens' far, at opholdet på skolen var gratis for borgerlige elever!

(3, 4, 16, 24, 25)

For at blive optaget på Latinskolen måtte der fra Kancelliet foreligge et kongeligt tilsagn, og ved overhøring sikrede man sig, at de vordende disciple besad et minimum af kundskaber. Niels fik tilsagn i maj 1653 og blev optaget i skolen året efter - og blev i øvrigt også indskrevet på Akademiet. (24, 25)

I det tidlige forår 1654 udbrød en særdeles ondartet byldepest i København. Den bredte sig i løbet af nogle måneder til provinsen - især købstæderne - og hærgede i Jylland om sommeren. Alene i København døde 9000 af byens 35000 indbyggere. I Sorø var smitterisikoen nok mindre, men epidemien ramte dog så tæt på som i Næstved, hvor bl.a. Niels' onkel, forstanderen for Herlufsholm *Christen Clemmensen*, hans ægtefælle og to sønner døde af pesten i eftersommeren. Epidemien ebbede ud i begyndelsen af 1655. (2, 5, 26)

I 1657 blev Niels student og derefter i juli indskrevet på Københavns Universitet. Måneden før havde Fr. 3. erklæret Sverige krig, en opportunistisk handling, der da også førte til den dramatiske belejring af København i vinteren 1658/59. Da Niels var i gang med de teologiske studier, må han vel sagtens som de øvrige studerende have deltaget i forsvaret af byen under stormangrebet i februar 1659. (24)

Præst som 24-årig; ægtede forgængerens datter

Præsten i Skorup i Gjern Herred i Midtjylland, *Niels Thomsen Ferslew*, døde i december 1660, og hans afløser skulle findes. Kaldsretten tilhørte lensmanden på Silkeborg, rigsråden *Mogens Høg*. Hans broder *Just Høg* havde indtil 1640 ledet skolen i Sorø, *Mogens Høg* selv havde gået på skolen, og hans ægtefælle var en halvkusine til *Jørgen Rosenkrantz*, der - som før nævnt - var skolens forstander fra 1653. (1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 24)

Det har muligvis været Niels' held, at den Sorø-orienterede *Mogens Høg* havde kaldsretten til embedet. Tre kandidater havde meldt sig, og de holdt prøveprædiken for lensmanden og sognets menighed. Den kun 24-årige Niels blev den foretrukne, måske fordi han var soraner, men eventuelt også fordi han var veltalende, som en kilde oplyser om ham. (6, 10)

Men en helt anden væsentlig faktor bør ikke glemmes. Den nyligt afdøde præst havde en datter *Ingeborg*, og hun og Niels fattede sympati for hinanden. Af praktiske grunde var det velset i menigheden, at den nye præst ægtede sin forgængers datter, så det unge pars beslutning om at gifte sig kan meget vel have været en udslagsgivende årsag til, at valget faldt på Niels. De giftede sig vist samme år, som han indtrådte i embedet, dvs. i 1661. Det vides ikke, hvor gammel *Ingeborg* da var, men hun kan nok højst have været omkring de tyve år, for af ægteparrets mange børn blev den yngste født i 1686 - 25 år efter brylluppet. (1, 6, 11)

Svigerfar udplyndret to gange, og præstegården brændte to gange!

Ingeborgs far, *Niels Thomsen Ferslew*, der havde været præst i Skorup siden 1629, havde døjet svære prøvelser. De dramatiske hændelser i hans liv fremgik af et symbolsk maleri, der var ophængt i Skorup Kirke. Her så man luer slå op omkring alterkalken på alteret, og nedenfor var malet følgende vers:

*“To Gange gik han ud for Brand,
og to Gang’ for sin Fjende,
men Gud gav dog den prøved’ Mand
Velsignels’ før hans Ende”.*

Under 1600-tallets krige mod svenskerne var Ingeborgs far to gange blevet udplyndret, først af de svenske soldater, dernæst af polakkerne, som nok var Danmarks forbundsfæller, der i 1658 hjalp med til at befri Jylland, men samtidig plyndrede endnu værre end svenskerne. (6, 10)

Hertil kom, at Ferslews præstegård i Skorup nedbrændte to gange, først ved et lynnedslag, og dernæst - inden gården var blevet helt genopført - da en skødesløs tjenestepige lagde høvlspåner under køllen, hvor malt til ølbrygningen blev tørret. En af gangene gik der også ild i kirken. (6, 10)

Blicher blev inspireret

Da *Steen Steensen Blicher* engang var inde i kirken i Skorup og så det ovenfor omtalte maleri, blev han klar over, at Ferslew måtte være den præst, som hans bedstefar havde fortalt om, da han var dreng. Præsten i hans bedstefars fortælling havde lidt nøjagtig samme skæbne som Ferslew. Blicher blev derved inspireret til at skrive novellen "Ferslew", som indgår i hans "Præstehistorier" fra 1829. (12)

I novellen brændte præstegården første gang et par år før Karl Gustav Krigen. Den blev genopført med støtte fra godset Frijsenborg, men mens Ferslew var bortrejst, kom svenskerne til Skorup og stjal alt af værdi og ødelagde vinduer, døre, kister og skabe. Nogle måneder senere "sprænger en Rytter af de polske Tropper frem imod ham", da han en aften sad uden for præstegården. Polakken ville have penge, og da han syntes, at han fik for lidt, "skød Umennesket Flinten af i Staldens Stråtag, og inden tvende Timer lå de trende Bygninger i Aske". Således blev familien Ferslew husvild for anden gang og måtte bo hos bønderne, til præstegården var bygget op. Novellen er yderligere krydret med detaljer, som udsprang af digterens fantasi, men kernen i novellen "to brande, to udplyndringer" svarer til, hvad der skete i Skorup i de år. (12)

Også en god landmand

Den lille Skorup Kirke stammer fra romansk tid med mure af granitkvadre. Altertavlen, med initialer og våben for lensmanden Mogens Høg og hans to ægtefæller, var skåret i 1655, dvs. seks år før Niels overtog embedet. Til hans embede hørte også kirken i Tvilum, oprindeligt en del af et augustinerkloster, der blev inddraget i 1537, da godset blev lagt ind under Silkeborg Slot. Det er en stor og hvælvet kirke i røde munkesten fra 1200-tallet, ensomt beliggende ved Gudenåen. (9)

Til den relativt nybyggede præstegård, som Niels flyttede ind i, hørte op imod 200 tønder land, men heraf var ca. halvdelen hede med en temmelig stor tørvemose. Jorderne i det naturskønne bakkeland, gennemskåret af tunneldale, var ret sandede. Den bedste jord lå et par km fra gården, hvad der gjorde

dyrkningen noget besværlig.. Ved den rette behandling kunne et fornuftigt udbytte dog opnås, og det hævdes, at Niels var en god landmand. Han skal have udvirket nogle mageskifter, hvorved han opnåede at få lagt en stor eng (Dus-eng) til sine jorder. (2, 9, 13, 14)

Præstetraditionen fortsatte

Niels og Ingeborg fik elleve børn, og slægtens præstetradition fortsatte, da ni af dem - fire sønner og fem døtre - blev voksne (et barn døde som spæd, et andet som ung). (1)

Den ældste søn, *Niels Nielsen Friis*, tip-4-oldefar, som blev præst i Mørke og Hvilsager på Djursland, fortælles der om i det følgende kapitel. Sønnen *Christen* fik præsteembede i Karby på Mors, og *Arild* i Spentrup, nord for Randers. Sønnen *Mathias* ved man kun lidt om. En datter, *Karen*, ægtede præsten i Dover og Veng nord for Skanderborg, en anden datter, også døbt *Karen*, blev gift med Niels' efterfølger i Skorup og Tvilum. To døtre, begge døbt *Anne*, den yngste født samme år som den ældste døde, ægtede rådmænd og borgmestre i Århus, mens den femte datter, *Apolone*, blev gift med ejeren af Østergård i Salling. Se også oversigten s. 4. (1)

Forsæde i Den gejstlige Ret

I 1692 blev Niels provst for Gjern Herred. Som provst havde han forsædet i Den gejstlige Ret i herredet. Flere pudsige tvistigheder blev afgjort her. (1)

Således da *Christen Degn* i 1693 havde indbudt til barnsøl i Gjern. Blandt gæsterne var *Gregers Degn* fra Skorup og *Jon Degn* fra Linå. Det gik livligt til og endte med slagsmål mellem Christen og Jon. Det var i øvrigt ikke ualmindeligt, at degne kom i klammeri, når de havde drukket tæt. De "halvstuderede røvere", som de blev kaldt, havde ofte et vildt studentliv bag sig. (19)

Niels indstævnedegnene til forhør, som blev refereret i justitsprotokollen. Christen Degn forklarede, at "Klammeriet er hannem ulovligt påført" og bad "hans hæderlige Provst allerydmygeligst om forladelse". Derefter anmodede han "hans høje Øvrighed" om "at se med barmhjertige Øjne til hannem fattige Mand, som sidder med en svag Hustru og otte smaa Børn...". Jon Degn huskede intet - han var fuld! Niels lod nåde gå for ret, og hans afgørelse fik biskoppens sanktion. (19)

I 1696 måtte Niels tage stilling til, om en skytte i Linå Kro havde truet en af gæsterne med sin bøsse. Flere vidner blev hørt, da retten blev sat i Tulstrup Kirke. Et af dem forklarede, at skytten satte bøssen fra sig og sagde til den pågældende gæst: "Gid Dieffuelen skyde dig - Gud ske lof, jeg har beder forstand"! Derefter var de gode venner "och drack skaaler med huerandre", så

mere var der ikke i den sag. (20)

En voldssag i 1701 mellem herredsfogeden og en regimentsskriver, begge sikkert stærkt påvirkede af brændevin, blev også behandlet ved Den gejstlige Ret, da en præst ved et tilfælde var indblandet. Sagen sluttede med forlig, men herredsfogeden var almindelig kendt for sin hidsighed og havde få år før forulempet Niels' Ingeborg: "... han var meget uhøflig imod en deel fruentimmer, baade vertinden saa och Præsten Hr. Niels frises hustru i skaarup...". (21)

"Hr. Frijs veltede i sin Alderdom..."

I sidstnævnte voldssag var præsten i Linå dommer i stedet for Niels. Muligvis har Niels allerede på det tidspunkt været plaget af en slem skade, som han pådrog sig, da han var i tresserne. En senere præst i Skorup fortalte:

"Hr. Frijs veltede i sin Alderdom og brød sit ene Laar i støcker som gjorde ham skrøbelig og sengeliggende i nogle Aar...". (10, 21)

I sådan et tilfælde var der stort set kun én udvej - at skaffe en kapellan, som fik løfte om at kunne efterfølge Niels i embedet, når han lukkede sine øjne. (1, 2)

Dette tilbud lokkede den 32-årige *Jens Larsen Spliid*, søn af en rådmand i Århus. Han var en belæst teolog, som havde studeret i Oxford og nu ville sikre sig et godt embede i det midtjyske. Spliid tiltrådte i 1702, og da han ægtede en af Niels' døtre, kunne han uden væsentlige økonomiske problemer overtage præstegården. (1, 2, 22)

Provsten - Niels Christensen Friis - med det vaklende helbred levede endnu nogle år, formentlig til 1714. I så fald nåede han i 1711 at blive "jubellærer", dvs. han havde været præst i 50 år. Ægtefællen Ingeborg levede længere. Det vides ikke, hvornår hun døde, men hun stod i hvert fald fadder til et barnebarn i Spentrup i 1716. (1, 2)

Skorup-præsterne beslægtede i 186 år

Præsteembedet i Skorup og Tvilum kan ikke forlades uden at omtale, at præsterne var beslægtede i 186 år! Det er ca. to femtedel af den tid, der er forløbet siden Reformationen i 1536.

Den første i præsterækken var *Niels Pedersen Vrager*, der havde kaldet fra 1602 til sin død i 1629. Han skal have haft en vis videnskabelig indsigt og skal også have været kunstnerisk kreativ. Vrager fik udgravet fiskedamme på præstegårdens jorder, i flere generationer kaldet "Præstens Damme". (6, 10)

Vragers datter *Ingeborg* ægtede den tidligere omtalte *Niels Thomsen Ferslew*, født ca 1596 i Randers, rektor der 1620-29 og præst i Skorup 1629-60, samt provst i Gjern Herred. (2, 11)

Niels Christensen Friis efterfulgte sin svigerfar Ferslew i 1661, og efter ham gik kaldet videre til hans svigersøn *Jens Larsen Spliid*, præst i Skorup fra 1702 til sin død i 1751. Spliids datter ægtede efterfølgeren *Christen Eskilsen Winding*, præst i Skorup til 1788. (1, 2, 6, 10, 16, 22)

Dvs. slægtskab mellem præsterne - og deres ægtefæller - fra 1602 til 1788!

Ferslew-slægten

Til slut ganske kort om Ferslew-slægten, hvorfra Niels' ægtefælle, Ingeborg, stammede. Hendes farfar var *Thomas Nielsen Ferslew*, præst 1601-23 i Lyngå og Skjød ved Hadsten, oldefaderen *Niels Nielsen Ferslew*, der døde 1577, var hospitalsforstander i Randers, og tipoldefaderen *Niels Ferslew*, der døde efter 1532, var byfoged i Randers. (11)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Blichfeldt-Petersen, A. & C.J.T. Thomsen: Rådmand Clemen Jensen Smagbier og hans efterkommere. Århus Stifts årbog 1943 og 1944.
3. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 8, s. 636-637.
4. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (vedr. Jørgen Rosenkrantz).
5. Københavns Universitet 1479-1979. Bd. 7: Det lægevidenskabelige Fakultet. Kbh. 1979. S. 37-38.
6. Wiberg, S.V.: Personalthistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehistorie. 1870-73. (Vedr.: Niels Thomsen Ferslew, død dec. 1661).
7. Dansk Biografisk Lexikon. 1. udg. (vedr. Mogens Høg, Just Høg).
8. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (vedr. Mogens Høg, Just Høg).
9. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 20, s. 520 (Silkeborg), s. 550-551 og 563-568 (Skorup og Tvilum).
10. Winding, C.E.: Optegnelser vedr. de første 8 præster i Skorup og Tvilum efter Reformationen. Afskrift fra Den gejstlige Herredsprotokol, Landsarkivet i Viborg. Den anvendte afskrift findes i præstegården i Skorup.
11. Levin, A.: Ferslew-slægten. Tavle III: Randers-linien.
12. Blicher, St.St.: Samlede noveller og skizzer. Kbh. 1893. 2. bd., s. 325: Præstehistorier (1829). Heri s. 334-338: Ferslew.
13. Hertz, T.: Efterretninger om geistlige embeder i kongeriget Danmark. Århus Stift. Odense 1864.
14. Møller, J.: Forsøg til en økonomisk-statistisk beskrivelse over Danmarks geistlige embeder. Århus Stift. 1841.
15. Thestrup, A.: Eligerede borgere i Århus 1740-1837. Århus 1964. (Vedr.: Spliid).
16. Academia Sorana. Kloster, Akademi, Skole. Udg. af Soransk Samfund. Kbh. 1962. S. 13, 25-28, 33, 38, 50, 52, 54, 142-143, 208.
17. Danmarks Adels Årbog 27 (1910), s. 394-399 (slægtskab Christine Rosenkrantz, gift Høg, og Jørgen Rosenkrantz).
18. Haugsted, E.: Silkeborg som bispeborg og krongods. Århus Stifts årsskrift 1919, s. 164-178.
19. Egeberg, Edv.: Linå Sogn i gamle dage. XVII: Degne og skoleholdere. Århus Stifts årsskrift 1930, s. 112-156.

20. Egeberg, Edv.: Linå Sogn i gamle dage. XVI: Linå Kro. Århus Stifts årsskrift 1928, s. 1-60 (især s. 16-24).
 21. Egeberg, Edv.: Linå Sogn i gamle dage. XIII: Domstolene. Århus Stifts årsskrift 1918, s. 1-50 (især s. 23 og 26).
 22. Treschow, G.: Danske jubellærere. 1753. Faksimileudg. 1980. S. 274.
 23. Klitgaard, C.: En samling jydsk testamenter fra o. 1681-1734. Pers. hist. Tidsskrift 5. rk., 6. bd. (1909), s. 163-181 (især s. 163).
 24. Glahn, Torben: Soraner-biografier 1584-1737. Udg. af Soransk Samfund 1978. S. IX-XII, 16-17, 33, 186.
 25. Sorø. Klostret, Skolen, Akademiet igennem tiderne. 1. bd.: Tiden før 1737. Kbh. 1924. S. 332, 351, 391, 451-453, 462, 474.
 26. Mansa, F.V.: Bidrag til folkesygdommenes og sundhedsplejens historie i Danmark. Kbh. 1873. S. 391, 400-402, 405.
-

Niels Nielsen Friis

Tip-4-oldefar (ca. 1664-1703).

Præst i Mørke og Hvilsager på Djursland,
gift med *Birgitte Sørensdatter Sommer*.

.....

Som nævnt i forrige kapitel fik præsteparret i Skorup, *Niels Christensen Friis og Ingeborg, f. Ferslew*, elleve børn. *Niels Nielsen Friis* var nummer to i den store børneflokk i præstegården. Han blev født ca. 1664, dvs. omkring den tid da hans farfar, provsten i Århus *Christen Nielsen Friis*, døde. Niels blev optaget som discipel i Århus Katedralskole og dimitteredes derfra i 1682. Det må formodes, at han derefter i nogle år har studeret teologi ved Universitetet i København. (1, 16, 17)

Ventende på et præstekald var han i nogen tid medhjælper hos biskoppen i Århus og fra ca. 1689 rektor på Latinskolen i Ebeltoft. Det lyder af mere, end det var. Det vides, at i året 1681 var der overhovedet ingen hører på skolen og kun 24 elever, som rektor selv underviste. Der er ikke grund til at tro, at elevtallet var større i 1689, tværtimod, det gik stadig tilbage for skolen, som da også blev nedlagt i 1739. (1, 9)

På Rosenkrantzernes gods

Tredive år gammel blev Niels beskikket til sognepræst for menighederne i Mørke og Hvilsager på sydsiden af Djursland ud mod Kalø Vig. De to sogne udgjorde ét pastorat indtil 1851. (12, 15)

Kirkerne ejedes siden 1500-tallet af slægten Rosenkrantz på herregårdene Rosenholm og Skaføgård. Rosenkrantzerne hørte til blandt Danmarks storgodsejere og indtog høje poster inden for statsstyrelsen. Deres tilliggender i sognene omkring Rosenholm var betydelige. Selv om Hornslet Kirke, vest for Mørke, var slægtens stamkirke, rig på dens epitafier og gravsten, havde de øvrige kirker på godset i høj grad slægtens bevågenhed. (11, 15, 18, 19, 20, 21)

I 1647 solgte rigsråden *Gunde Rosenkrantz* herregården Skaføgård, og dermed Hvilsager Kirke, men retten til at indstille præster til Mørke/Hvilsager kaldet delte ejerne af Rosenholm og Skaføgård ligeligt mellem sig i mange år fremover. Det var således dem, der godkendte menighedernes valg - eller måske snarere selv valgte Niels Nielsen Friis til embedet. (2, 11, 21)

Kirkerne i Mørke og Hvilsager er begge fra romansk tid, men Mørke Kirke har gotisk tårn og våbenhus, og Hvilsager Kirke blev ombygget i 1800-tallet, hvor tårnet forhøjedes og fik blytækket spir. Sognevejen mellem de to kirker er temmelig bakket og var på Niels' tid ofte ufarbar, og især om vinteren kunne de godt fem kilometer mellem Mørke Præstegård og annekskirken i Hvilsager

være meget besværlig at forcere i hestetrukken vogn. (11, 14)

Præster af slægten *Sommer* havde i to generationer bestridt kaldet, da Niels tiltrådte i 1694. På det tidspunkt var præsten *Søren Pedersen Sommer* formentlig svagelig og trængte derfor til en afløser. Han så med velvilje på, at hans datter *Birgitte Sørensdatter Sommer* (født 1672) og Niels ville indgå ægteskab. Det gamle ægtepar kunne så blive forsørget og blive i præstegården, som siden kunne gå i arv til svigersønnen. (5, 29, 33)

Denne enkle måde at ordne generationsskiftet på var som før nævnt almindeligt accepteret. Hyppigst var det nu i øvrigt præsteenken, der giftede sig med den unge præst. For ham kunne det være et *fait accompli* - embede eller ikke embede! (5, 7, 8, 15, 22)

Niels har nok været velbevandret udi teologien, for herregården Rosenholm indtog i 1600-tallet en særstilling i dansk kirkeliv. Rigsråden *Holger Rosenkrantz* (død 1642), med tilnavnet "*den lærde*", samlede mange unge teologer og præster på Rosenholm, hvor de blev påvirket af hans fromhed og præget af ånden der. (7, 19)

Et ganske godt præstekald

Præstegården i Mørke var blevet ombygget af *Søren Sommer* i 1682, men allerede i 1690 omtales den som "snæver og trang i sin kapacitet". Niels flyttede ind i 1694, og året efter var der bryllupsfest i præstegården (6/8-1695). Inden for de første par år fik *Birgitte* og *Niels* to døtre, *Ingeborg* og *Mette* (tip-3-oldemor) ca. 1696 og 97. Næste kapitel omhandler *Mette* - døbt *Mette Nielsdatter Friis*. Muligvis blev hun opkaldt efter sin mors søster *Mette*, gift med en byskriver i Grenå. (1, 4, 6, 10, 13, 15, 26)

Tre måneder før brylluppet døde *Birgittes* far, *Søren Sommer*, men hendes mor *Margrethe*, født *Basballe*, levede endnu nogle år og boede sandsynligvis til sin død (skifte 1707) i Mørke Præstegård. (5, 23, 29)

Embedet synes at have hørt til, om ikke de allerbedst lønnede, så dog den bedre del af landets præstekald, så *Niels* har nok været godt tilfreds med som sit første embede at få Mørke/Hvilsager. Foruden de sædvanlige indtægter - tiende m.v. - oppebar præsten fæsteafgiften i penge, korn og andre naturalier fra en anneksgård og en mensalgård, som *Rosenkrantz*erne på Rosenholm havde overdraget til embedet som gave. Jorden i Hvilsager Sogn var sandmuldet og mindre frugtbar, og der var en del hede og tørvejord. Syd på, ned mod Kalø Vig, var der derimod frugtbare, bakkede jorder. (4, 11, 12, 24)

Uheldssvangre år straks i det nye århundrede

Alt så endnu lyst og lovende ud for familien *Friis* i Mørke Præstegård, da

springet ind i det nye århundrede - det attende - blev festligholdt nytårsaften 1699. I det nye år indførtes i øvrigt "Den Gregorianske Kalender" i Danmark ved at udelade 11 dage fra den 18. februar til den 1. marts. Et år var efter den hidtidige "Julianske Kalender" ca. 11 minutter for langt, og det blev fra året 325, da kirkeforsamlingen i Nicæa holdtes, op til år 1700 til de 11 døgn, som der nu blev korrigeret for. (7, 25)

Men de første år af det nye århundrede blev dramatiske og yderst tragiske for familien Friis i Mørke Præstegård!

Den 18. maj 1702 nedbrændte præstegården totalt, og alle papirer - kirkebøger m.v. - brændte sammen med bygningerne. Ilden skal have bredt sig fra et nærliggende kedelhus til præstegården. (3, 4, 6)

Endnu mens en ny præstegård var under opførelse vest for den nedbrændte, døde Niels Nielsen Friis den 15. juni 1703. Han var kun 39 år, da han efterlod sig ægtefællen Birgitte og de to døtre på seks og syv år. Årsagen til Niels' tidlige død kendes ikke, det vides kun, at han døde i Århus, hvor han muligvis har søgt behandling for en sygdom. (1, 3, 6, 13, 22)

Det kan undre, at ægteparret ikke fik flere børn, i præstefamilierne var det jo såre almindeligt med en talrig børneflok. Men de efterlod sig altså ingen sønner, der kunne føre familienavnet Friis videre.

Tiden efter Niels' død

Ifølge skifteprotokollen fra 1703 beholdt enken Birgitte ikke sine døtre Ingeborg og Mette hjemme i Mørke. Ingeborg blev anbragt hos sine bedste-forældre i præstegården i Skorup og måske senere hos deres datter, som blev gift med provst Friis' efterfølger der. Mette kom til Århus hos sin fars kusine *Mette Blichfeldt*, gift med magister *Jørgen Rhodius*, rektor ved Århus Katedralskole 1701-28. Det vides ikke, hvor længe de to døtre var hos disse familier. Ingeborgs videre skæbne er ukendt, og Mette hører vi først igen til, da hun i 1718 gifter sig i Aalborg, hvilket der berettes om i næste kapitel. (1, 23, 32)

Til Mørke/Hvilsager Præstekald blev Birgittes bror, *Peder Sørensen Sommer*, ordineret to måneder efter hendes mands død. Hun selv giftede sig igen i 1705 med sognedegnen i Mørke, *Peder Thygesen Alling*. Det er nok muligt, at det er blevet betragtet som en mesalliance, at præsteenken giftede sig med degnen på det sted, hvor hendes far og første mand havde været præster, og hendes bror blev præst. I hvert fald er der ikke opsporet noget om hendes videre skæbne. Hendes anden mand blev begravet i Hvilsager i 1714, og hun selv levede endnu i 1733, men hun døde ikke i Mørke. Det anses for at være sandsynligt, at hendes og Niels' to døtre ikke kom tilbage til deres mors nye hjem, efter at hun havde giftet sig igen. (1, 5, 6, 10, 24, 33)

Lidt om Birgitte Sørensdatte Sommers aner*Birgittes aner på fædrene side (slægten Sommer)*

Præsteslægten *Sommer* kan føres tilbage til gårdejer *Peder Sommer* (1530 til efter 1565) i Krogsbæk Sogn, sydøst for Randers og få kilometer nordvest for herregården Rosenholm. Hans søn, *Peder Pedersen Sommer* (ca. 1560-1629), blev præst i Hornslet, og tre af dennes sønner blev præster, og en datter blev gift med en præst. (8, 24, 33)

En af Hornslet-præstens sønner fik samme navn som sin far, *Peder Pedersen Sommer* (1596-1680). Han, der var Birgittes bedstefar og min tip-6-oldefar, blev discipel på Rosenholm hos "Den lærde Rosenkrantz", som i 1614 sendte ham på studierejse til universitetet i Wittenberg. Kort tid efter at han vendte hjem fra udlandet, blev han præst for menighederne i Mørke og Hvilsager. Peder var i København i de bevægede dage i efteråret 1660, da enevælden indførtes. Sammen med de øvrige borgerlige og gejstlige deputerede underskrev han vedtagelsen af arvekongedømmet, efter at adelen havde bøjet sig. (4, 8, 24, 27, 33)

En anden søn blev dræbt ved Hvirring Kirke af polske hjælpetropper i 1659 under Karl Gustav Krigen. Det berettes, at han blev slæbt ud af kirken, blev bundet mellem polakkernes heste og tortureret til døde, hvorefter de lod ham ligge. Den tredje broder var skriftefader for *Kirstine Munk*, efter at hun af Chr. 4. var blevet forvist til Boller ved Horsens. (5, 8)

I Mørke/Hvilsager kaldet blev Peder i 1660'erne afløst af sin søn, *Søren Pedersen Sommer* (ca. 1631-1695). I 1694 blev embedet så overtaget af *Niels Nielsen Friis*, Sørensvigersøn. Efter dennes alt for tidlige død i 1703 videreførtes kaldet af Sørensvigersøn, *Peder Sørensen Sommer* (ca. 1675-1732), som var præst der til sin død. Igennem mere end 100 år - vel ca. 115 år - var der således slægtskab mellem præsterne i Mørke og Hvilsager. (4, 5, 8, 24, 29, 33)

Birgittes aner på mødrene side (slægten Basballe)

I *Basballe*-slægtens blomstringstid i 1600-tallet beklædte adskillige af dens medlemmer betydelige øvrighedsposter i Århus, bl.a. som borgmestre og rådmænd. Mange præster i Østjylland, også i Friis-slægten, var besvogrede med Basballeerne. (8, 28)

Slægten kan føres tilbage til *Jens Christensen*, gift med *Dorte Andersdatter*. Han fik borgerskab som handelsmand i Århus i 1611, var rådmand 1626-46 og borgmester i nogle år. Jens og Dortes ældste søn var *Christen Jensen* (ca. 1611-1687). (28, 30, 34)

Jens blev enkemand omkring den tid, hvor en anden anset og velhavende århusborger, *Peder Basballe*, døde. Jens ægtede enken *Kirsten Pedersdatter*,

som i sit første ægteskab havde fået datteren *Lisbeth Basballe*. Ved ægteskabet blev Jens ejer af halvdelen af Basballegården samt andre ejendomme i Århus. Efter tidens skik kaldtes han derefter *Jens Basballe* og sønnen *Christen Jensen Basballe*. (28, 30)

Christen, Jens Basballes søn af første ægteskab, ægtede *Lisbeth Basballe*, Kirstens datter af sit første ægteskab. Christen og *Lisbeth* var *Birgitte Sørensdatter Sommers* morforældre - og i øvrigt mine tip-6-oldeforældre. Christen fik borgerskab som købmand i Århus og blev rådmand. Det hævdes, at han i en menneskealder var byens rigeste mand. Ikke blot besad han store ejendomme og købmandsgårde, overalt i byen fandtes huse, haver og pladser, som ejedes af ham. (28, 30, 31)

Christen og *Lisbeth Basballe* fik otte børn, blandt dem var det syvende *Margrethe Basballe*, som blev gift med præsten i Mørke, *Birgittes* far, *Søren Pedersen Sommer*. (28)

Lisbeth Basballe døde i 1650'erne, hvorefter *Christen Basballe* ca. 1664 giftede sig anden gang med en ridefogeds datter, og de fik en søn. Christens nye ægtefælle var absolut ikke venlig stemt over for sine stedbørn, og de hadede hende og deres halvbror. Da den hovedrige *Christen Basballe* døde i 1687, brød det gensidige had ud i lys lue, endnu mens han lå lig. De kunne ikke blive enige om skiftets behandling, og en årelang og bitter strid begyndte. (8, 28, 30)

Det var den ældste søn af Christens første ægteskab, *Jens Christensen Basballe*, der førte sagen mod stedmoderen og hendes søn. Han, der var *Birgitte Sommers* onkel, blev født ca. 1637. Han var en dygtig handelsmand, men kendt for at være vindesyg og trættekær. Som rådmand 1667-95 og borgmester fra 1695 til sin død i 1708 var han egenmægtig og lå stadig i processer. I arvesagen mod sin stedmoder var han hævngherrig. (8, 28, 30)

Jens Basballe var gift to gange, anden gang 1668 med *Anne* (ca. 1640-1704), datter af mine tip-6-oldeforældre, provst *Christen Nielsen Friis* og *Karen Clemensdatter Smagbier*. (28, 30)

Jens og *Anne* fik en søn, *Christen Basballe den Yngre*, som arvede den mægtige formue. Han var borgmester 1710-40, uden tvivl dygtig, men med årene fik han flere og flere fjender. Han var pengeudlåner i den store stil og blev nærig i en sådan grad, at det var sygeligt.. I 1744 brændte Basballegården, og med magt blev han i sidste øjeblik båret ud af den brændende bygning igennem et baghus. Alt brændte, bl.a. smeltede 50.000 rigsdaler i guld og sølv. Efter branden blev han sløv og ligeglad med alt, og han døde 1747. (28, 30)

Også *Christen Basballe den Yngre* var gift to gange, anden gang 1717 med *Anne*, datter af mine tip-5-oldeforældre, provsten i Skorup *Niels Christensen Friis* og *Ingeborg Ferslew*. (28, 30)

Basballe-slægtens magt og rigdom var forbi, fire generationers samlede kolossale formue forsvandt på forbløffende kort tid. Kreditorerne flåede boet, og Basballernes gårde og huse blev til ruiner, fordi ingen ville bo i dem. (28, 30)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Barfod, F.: Danmarks Gejstlighed. Kbh. 1848.
3. Øster Lisbjerg provsti arkiv C 25F-2 (evt. G, se kilde 6), gejstlig justitsprotokol 1705-72, og C 25F-3 (evt. G, se kilde 6), gejstlig skifteprotokol 1703-46 folio 7B (ref. skr. 5/2-1980 fra arkitekt Jørgen Malling til advokat N. Schou, Præstegården, 8544 Mørke).
4. Kaldsbog for Mørke-Hvilsager Pastorat, påbegyndt 1848 (provst Knud Bang, Mørke).
5. Wiberg, S.V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehistorie. 1870-73.
6. Forslag til restaurering af avlsbygningerne ved Mørke Præstegård. Arkitekt Jørgen Malling, Århus, 1979.
7. Jørgensen, H.G.A.: Sognepræst og præstegård. Kbh. 1937. (Bl.a. s. 174-175, 184, 255).
8. Sommer, Otto: De sidste syv led af præsteslægten Sommer fra Præstholm, Gosmer Sogn. 1931.
9. Böttiger, L.J.: Æbeltoft og omegn (Mols) nærmest til ca. 1814. Århus 1893. S. 192, 198.
10. Valdemar Richter-Friis og registrator Hofman-Bang: Korrespondance 1930/31.
11. Møller, J.: Forsøg til en økonomisk-statistisk beskrivelse over Danmarks geistlige embeder. Århus Stift. 1841.
12. Hertz, T.: Efterretninger om geistlige embeder i kongeriget Danmark. Århus Stift. Odense 1864.
13. Pers. hist. Tidsskrift, 9. rk., 2/145, 3/111 (Bircherod).
14. Trap: Danmark. 4. udg. (Vedr. kirkerne).
15. Schou, N.: Mørke Kirke og om sognekaldet. 1975.
16. Blache, H.H.: Historiske efterretninger om Aarhus Cathedralskole i tidsrummet 1805 til 1836. Århus 1836/37.
17. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 1, s. 293-294. bd. 19, s. 81.
18. Dansk Biografisk Lexikon. 1. udg. (Vedr. Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm og Skaføgård).
19. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg. (Vedr. Rosenkrantzerne).
20. Større Danske Landbrug. Kbh. 1930-37. (Vedr. Rosenholm og Skaføgård).
21. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 18, s. 894-96, 1042-45.
22. Steensberg, A.: Dagligliv i Danmark 1620-1720. Kbh. 1969. S. 255, 586-590.
23. Blichfeldt-Petersen, A. & C.J.T. Thomsen: Rådmand Clemens Jensen Smagbier og hans efterkommere. Århus Stifts årbog 1943 og 1944.
24. Nedergaard, Paul: 100 danske Præsteslægter. Kbh. 1954.
25. Calender for årene fra 601 til 2200 efter Christi fødsel. Kbh. 1868. Genoptryk 1977.
26. Quistgaard, Erh.: Præstehustruer, der helt eller delvis mangler i Wibergs præstehistorie. Kbh. 1934.
27. Friis, H.: Danske studenter i Wittenberg 1560-1660. Pers. hist. Tidsskrift 1961, s. 137-.
28. Baumgarten, T.: Slægten Basballe. I: Århusslægten. Kbh. 1931.
29. Friis-Petersen, H.: Personalhistoriske bidrag til Århus Katedralskoles historie. 1941 + supplement 1948.
30. Hoffmeyer, J.: Blade af Århus bys historie. Bd. 1 (1904), s. 418-421, 437-438, 450-451.
31. Århus - dengang og nu. Århus 1972.
32. Baumgarten, T.: Århus familier i ældre tid. Århus Stifts årbog 1911. S. 50-69.
33. Oplysninger fra Otto Vilh. Sommer, Priorvej 2, 2000 Frederiksberg. Okt. 1992.
34. Thestrup, Anna: Eligerede borgere i Århus 1740-1837. Århus 1964.

Mette Nielsdatter Friis

Tip-3-oldemor (ca. 1697-1779).

Præstedatteren fra Mørke,

gift med guldsmeden *Børge Jacobsen Lemmich* fra Aalborg.

.....

I de første årtier af 1600-tallet var Aalborg en handelsby i rig udvikling. Fra denne tid stammer de store købmandsgårde Jens Bangs Stenhus, Jørgen Olufsens Gård m.v. Handlen med Norge var af væsentlig betydning - eksport af korn, import af tømmer og jern. Men besættelsen af den tyske kejsers tropper under Trediveårskrigen og svenskekrigene senere i århundredet tærede på byen. Desuden ramtes Aalborg af pest og i 1663 af en større brandkatastrofe. Det betød alt i alt, at indbyggertallet faldt til ca. 4000 fra 6000 under højkonjunktoren, men Aalborg var stadig landets største provinsby. Byens gode beliggenhed var baggrunden for, at handlen ikke gik så mærkbart tilbage, men den stagnerede langt ind i 1700-tallet. (1,5)

Den norske guldsmed Lemmich fra Sogn

Der var stadig mange formuende og handelsfolk, der tjente godt, såvel i Aalborg som i byens opland. Vel fristet af de lovende muligheder for salg af guld- og sølvgenstande kom guldsmeden *Børge Lemmich* (ca. 1650-1694) til Aalborg fra Sogn, distriktet omkring Norges længste fjord, Sognefjorden, der strækker sig fra vestkysten ind mod Jotunheimen. Han fik borgerskab i Aalborg i 1677 og blev oldermand for guldsmedelavet i 1688. En del kirkesølv og bordsølv fra hans værksted er stadig bevaret. Lemmich blev begravet i Vor Frue Kirke i Aalborg, og enken giftede sig derefter med en anden af byens guldsmede, *Hans Clausen*. (1, 2, 3, 4, 7)

Omkring den tid var der også guldsmede med navnet Lemmich i et par andre jyske købstæder: *Christen* (ca. 1636-1718), måske først i Aalborg, derefter i Randers og Mariager, og *Ludvig*, der omtales i Thisted i 1685, da hans ægtefælle måtte bøde seks mark for at have "ituslået ruder". Men om der var en eller anden slægtsforbindelse mellem Christen, Ludvig og Børge Lemmich, det vides ikke, men er sandsynligt. (1, 2)

Lemmich-guldsmedene i Aalborg

I første halvdel af 1700-tallet var der i Aalborg ikke mindre end fire guldsmede med navnet Lemmich. Der må have været en form for slægtskab mellem dem, men forholdet er desværre til dels uopklaret. Følgende vides om de fire:

Mathias Børgesen Lemmich (ca. 1681-1734), som var Børge Lemmichs søn. Han fik borgerskab i 1713. (1, 2)

Steffen Ludvigsen Lemmich (ca. 1677-1745), hvis eventuelle slægtskab med dynastiet Lemmich ikke er påvist, men en forbindelse til ovenfor nævnte Ludvig i Thisted forekommer sandsynlig. Han fik borgerskab i 1699 og blev oldermand for guldsmedelavet i 1704. (1,2)

Ludvig Stephan Lemmich, der omtales i begyndelsen af 1700-tallet. Her forekommer navnet "Ludvig" igen. (1,2)

Børge Jacobsen Lemmich (ca. 1695-1760), min tip-3-oldefar, som menes at tilhøre den norske slægt. Det er endnu ikke lykkedes at kortlægge slægtskabet, men det må formodes, at han er søn af en "Jacob Lemmich", som altså ikke er opsporet. Det bemærkes, at han har fornavnet "Børge" i lighed med den norske indvandrer. (1,2)

Præstedatteren og guldsmeden

Børge Jacobsen Lemmich etablerede sig som guldsmed i Aalborg i 1715, og tre år senere - 16. juni 1718 - giftede han sig med præstedatteren fra Mørke, min tip-3-oldemor, den 21-årige *Mette Nielsdatter Friis*. Det vides ikke, hvad hun har taget sig til, siden hendes far, sognepræsten *Niels Nielsen Friis*, døde i 1703, og hun som seksårig flyttede ind til sin fars kusine i Århus. (1,6,7,11,16)

Fra Aalborg til Ebeltoft

Det antages, at der ikke har været tilstrækkeligt med opgaver i Aalborg til alle fire Lemmich-guldsmede samt tre andre, som fik borgerskab i 1720'erne. Muligvis har Mette længtes tilbage til Djursland. I hvert fald besluttede ægteparret sig til at rykke teltpælene op. Han etablerede sig i 1731 i Ebeltoft, hvor byens eneste guldsmed, *Thomas Jensen*, var flyttet til Århus året før. Det kunne måske åbne mulighed for et bedre levebrød for Børge end i Aalborg. (1,6,7,8,9,10)

I Aalborg havde Mette og Børge i årene 1719 til 24 fået en søn og tre døtre, men sønnen og en af døtrene døde allerede i fødselsåret. Efter flytningen til Ebeltoft fik de deres femte barn i 1731, min tip-2-oldefar *Niels Børgesen Friis*. (6)

Det gik ikke så godt for guldsmeden i Ebeltoft, hvilket nok skyldtes, at byen under Den Store Nordiske Krig mistede mange af sine skibe, hvorved indtjeningen på søhandel mindskedes. Denne handel, Ebeltofts vigtigste erhverv, blomstrede mod slutningen af 1600-tallet, da byen ejede ca. 30 store skibe, drev handel med Norge, havde købmands- og pakhuse og byggede skibe. Alene under krigen 1709-20 mistedes ti skibe, og i 1732-35 var der kun tolv tilbage. (5,12)

Mette tilbage til sin fødeegn

Sønnen Niels skrev senere om sin mor og far: "... af Mangel på Næring maatte mine Forældre flytte på Landet, hvor de for det meste omvankede i en Dyrtid, da de endelig kom til Daustrup på Schaffegaards Gods". (8, 10)

Hermed vendte Mette tilbage til sin fødeegn. Daustrup (= Dagstrup) ligger kun tre kilometer nordøst for Mørke, hvor hun trådte sine barnesko. Det er sandsynligt, at *Thomas Nicolai Behr*, som købte Skaføgård i 1710, har villet sikre præstedatteren fra Mørke og hendes familie forsørgelse ved at tilbyde dem en gård i fæste. Mettes herkomst var ikke glemt - såvel hendes far, morfar som oldefar havde været præster i Mørke og Hvilsager, hvis kirker tilhørte godserne Rosenholm og Skaføgård. (13, 14, 15)

Navnet "Friis" videreføres

Thomas Nicolai Behr gik sågar et skridt videre i sin støtte til Mette og hendes familie. Han tog deres søn Niels til sig på Skaføgård, hvorom berettes i næste kapitel om Niels Børgesen Friis. (8, 9, 10)

Det kan undre, at Niels bevarede sin mors efternavn og ikke fik sin fars. Det har nok været i Mettes - og familiens - tanker, at præsteslægten "Friis" igennem flere generationer ikke burde ophøre, blot fordi mandslinien var blevet brudt. Fortsættelsen af præsteslægten i endnu et par generationer blev da også en realitet.

Såvel den tidligere guldsmed som Mette døde, mens de opholdt sig hos deres søn Niels. Børge Jacobsen Lemmich døde i 1760 i Egå, hvor sønnen da var skoleholder, og Mette Nielsdatter Friis i 1779 i Tved på Mols, hvor sønnen nu var blevet sognedegn. (6)

Kildehenvisninger

1. Bøje, Chr. A.: Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870. Bd. 2: Købstæderne. Kbh. 1982.
2. Juell, Ragnar: Slægten Lemmich. Oslo (Cammarmayer). Uden årstal.
3. Seddelkartotek, personer med navnet Lemmich, Lemmich, Lemmiche m.v. Lokalhist. Arkiv for Aalborg Kommune.
4. Klitgaard, C.: Gravskrifter fra den gamle Vor Frue Kirke i Aalborg og fra dennes nedlagte kirkegård. Pers. hist. Tidsskrift, 6. rk., 6. bd. (1915). S. 239.
5. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 16, s. 897 og bd. 18, s. 694.
6. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
7. Korrespondance mellem Valdemar Richter-Friis og registrator Hofman-Bang/ arkivar Nygaard. 1930/31.
8. Slægtskrønike fra Niels Børgesen Friis til C.B. Friis. Modt. fra Erik Maglekilde-Petersen 1985.
9. Slægtsregister skrevet af Christen Begtrup Friis 1874.
10. Slægtsoplysninger, afskrift i Th. Hauch-Fausbølls arkiv (i Slægtshist. Arkiv Forening). Modt. fra Carl Gustav Buus 1985.

11. Vielser i Vor Frue Kirke i Aalborg, juni 1718. Modt. med skr. 22/9-1992 fra Lokalhist. Arkiv for Aalborg Kommune.
 12. Bøttiger, L.J.: Æbeltoft og omegn (Mols) nærmest til ca. 1814. Århus 1893. S. 86-89.
 13. Barfod, F.: Danmarks Gejstlighed. Kbh. 1848.
 14. Større Danske Landbrug. Kbh. 1930-37. (Vedr.: Skaføgård).
 15. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 18, s. 894-96.
 16. Baumgarten, T.: Århus-familier i ældre tid. Århus Stifts årbog 1911, s. 50-69 .
-

Niels Børgesen Friis

Tip-2-oldefar (1731-1809).

Degn i Skødstrup/Elsted, senere i Tved (Mols),

gift med *Ane Pedersdatter*.

.....

Som det fremgår af forrige kapitel endte guldsmeden *Børge Jacobsen Lemmich* og hans ægtefælle *Mette Nielsdatter Friis* om ikke i fattigdom, så i hvert fald i meget små kår. Deres søn, *Niels Børgesen Friis*, skrev herom:

“Derfor tog den ældste Hr. Thomas Behr af Barmhiertighed mig til Schafføgaard, og for den Mands Skyld, hvis Navn ieg bære, lod han mig opføde og tillige holdt mig i Skoele og til Lærdom med Skrivning og Regning”. (1, 2)

Lærerige år på Skaføgård

Niels refererede her uden tvivl til sin morfar, præsten *Niels Nielsen Friis* i Mørke og Hvilsager, sogne der var knyttet til Rosenlund og Skaføgård. Tungtvejende for Thomas Behr har nok været præstetraditionen i Friis-slægten. Guldsmedens søn, der beholdt sin mors efternavn, burde have en chance.

Efter at Rosenkrantzerne i 1647 havde solgt Skaføgård, havde denne haft flere ejere. Den sidste adelige ejer var enken *Mette Bille*, som kæmpede med svære økonomiske problemer. Hun solgte i 1710, og dermed rykkede de første borgerlige godsejere ind - den første var *Thomas Nicolai Behr*. Han fik godset til at svare sig og nåede at blive velstående, inden han døde i 1749. Det var ham, der tog sig af den lille Niels, fra han var ca. fem år gammel. (3, 4, 5)

Som trettenårig holdt Niels op med at gå i skole, for nu skulle han ud og tjene. Først hjalp han forskellige præster og degne med at undervise børn, dog afbrudt et par år, hvor han var apotekerdreng på Løveapoteket i Randers, hvad han ikke brød sig om. Han ville hellere undervise, og i et års tid gik han til hånde i såvel kirken som skolen i Hvilsager, hvor skolemesteren var svagelig. (1, 2, 4)

I 1752 fik Niels en stilling på herregården Vosnæsgård, som han selv skrev: “... for at tiene det højvelbaarne Herskab, som Fruens Tiener,...”. Herskabet var amtmanden for Kalø Amt, *Christian Gersdorff*, som havde arvet flere store godser omkring Kalø Vig: Vosnæsgård, Rolsøgård, Isgård og Kvelstrup. Vosnæsgård, ca. 5 km syd for Rosenholm, havde tidligere været i Rosenkrantzernes eje. Det kan nu ikke have været mange måneder, at Niels var “Fruens Tjener”, for fru på Vosnæsgård, *Antoinette Gersdorff*, døde i oktober 1752, kun 35 år gammel. (4, 5, 8, 18, 20)

Skoleholderen i Egå forvist

Efter fire år hos Gersdorff på Vosnæsgård tilsmilede lykken den nu 25-årige Niels. Med hans egne ord: "Guds Forsyn styrede for mig, at ieg blev kaldt til Skoleholder i Egaae, hvilket embede ieg betiente i 9 Aar ...". Nu øjnede Niels en mulighed for en dag at få et degneembede, hvad nogle års arbejde som skoleholder ofte kunne føre til. Landsbyen Egå, straks nord for Risskov ved Århus, havde vel 4-500 indbyggere på det tidspunkt. (1, 2, 4, 6)

At embedet i Egå blev ledigt havde sin helt specielle forhistorie. Ved slutningen af 1755 klagede en del af forældrene til børn i Egå Skole til biskoppen i Århus over skoleholderen *Morten Petersen Kysing*. Undervisningen var elendig, og i vintertiden måtte børnene sidde i kulden, så de fik frost i hænder og fødder. Og hvad der var værre, som det blev anført i klagen: "Vel faar hand Brændsel efter Repartitionen (fordelingen), men aldt kommer under hands Brændeviinskiedel, saa som han bruger idelig Kroehold ...". Efter lange forhandlinger med sognepræst, provst og biskop blev skoleholderen dømt til forvisning i maj 1756. Det var især kroholdet med falbydning af øl og brændevin, der blev skæbnesvangert for skoleholderen. (10, 19)

Samme år som Niels blev skoleholder, giftede han sig. I december 1756 ægtede han den 28-årige *Ane Pedersdatter* (1728-1812), datter af smeden *Peder Sørensen* og *Karen Rasmusdatter* i Højbjerg på godset Katholm på Djurslands østkyst. Efter et par år at have arbejdet hos podemesteren på Katholm blev hun i 1752 kokkepige på Vosnæsgård, og der forlovede og giftede hun sig med Niels. "Under et kierligt Ægteskab avlede ieg med Ane 7 Børn ...", skrev Niels. Heraf fire i Egå, to sønner og to døtre, men sønnerne døde tidligt, i en alder af fem og ni år. (1, 2, 6)

"Forsynet styrede": Niels blev degn

Niels' drøm gik i opfyldelse. I 1765 fik han et degneembede, og eftersom en degn tjente dobbelt så meget som en skoleholder, er det ikke så mærkeligt, at Niels var henrykt. Han fortalte: "Forsynet styrede atter for mig at bemeldte nu salige Herskab kaldte mig til Degn for Schiødstrup og Elsted Sogne, ...". Det må have været Christian Gersdorffs søn, *Poul Rosenørn Gersdorff*, Vosnæsgårds ejer siden 1760, der sørgede for, at familiens protegé fik et kirkeembede, om ikke som præst, så dog som degn i det nærliggende Skødstrup, hvis kirke ejedes af Vosnæsgård. (1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 16, 20)

I Skødstrup fødtes min tipoldefar *Peder Friis* (1767-1856), som næste kapitel handler om, desuden en datter, *Kirstine*, og en søn, der kun blev seks år gammel. (6)

Bedre degneembede på Mols

Godserne Isgård og Kvelstrup var efter Christian Gersdorffs død i 1757 gået i arv til en anden søn, ritmester *Jochum Gersdorff*. Til Isgård hørte bl.a. Tved Kirke. Da degnen i Tved døde i 1771, har Niels nok meldt sig som liebhaver til det ledige embede, som må antages at have været bedre aflagt end embedet i Skødstrup. Isgårds ejere havde i 1722-23 opført en skole i Tillerup, små to kilometer fra Tved, og desuden ansat den første privilegerede skoleholder på landet i Mols Herred. Degnen i Tved var derfor ikke så tynget af undervisningspligt, og en egentlig degneskole var der ikke tale om. Desuden var der kun én menighed at passe, mens Niels i flere år havde gjort tjeneste i to kirker med fem kilometers afstand mellem Skødstrup og Elsted, hvor annekskirken lå. I Tved Kirke fandtes i øvrigt det gersdorffske gravkapel, indrettet af Christian Gersdorff. Det ledige embede fristede, og med den goodwill, som Niels synes at have haft i Gersdorff-familien, blev stillingen hans. (4, 5, 8, 11, 12, 13, 20)

“Paven på Mols”

I påsken 1771 flyttede Niels og hans familie til Tved, og året efter fik kaldet en ny præst, den 35-årige *Johan Nicolai Winding*.

De to - præsten og degnen - varetog sammen i 37 år det kirkelige liv i sognet. Winding skal have været en “strengt gudsfrygtig og akkurat embedsmand”. Han blev provst, men han kunne mere end sit fadervor! Man mente, at den magtfulde prælat med tilnavnet “Paven på Mols” havde overnaturlige evner. Han skal have været ekspert i at mane spøgelse ned, ikke kun i sit eget sogn, men langvejs fra blev han hentet for at nedmane særligt ondsindede gespenster. Overtroen var kraftig på Mols! (6, 7, 9, 14, 15, 17)

Hvordan Niels er gået i spænd med provst Winding vides ikke. Men de holdt dog ud sammen i de mange år.

Degnen Niels Børgesen Friis døde i juni 1809, hans ægtefælle, Ane, tre år senere.

Enkesædet “Leegaards Minde”

Degneembedet i Tved blev overtaget straks efter Niels’ død af svigersønnen *Peder Leegaard*, gift samme år med datteren Kirstine. Leegaard, som i ca. 33 år havde været lærer i Tillerup, gjorde sig også fortjent ved i 1817 at oprette et enkesæde med jordlod - “Leegaards Minde - for lærerenker i Tved Sogn. (6, 8, 12)

Kildehenvisninger

- 1- Slægtskrønike fra Niels Børgesen Friis til C.B. Friis. Modt. fra Erik Maglekilde-Petersen 1985.
 2. Slægtsoplysninger, afskrift i Th. Hauch-Fausbølls arkiv (i Slægtshist. Arkiv Forening). Modt. fra Carl Gustav Buus 1985.
 3. Excellencen på Skaføgård. Weekendavisen 21/11-1986.
 4. Trap: Danmark. 5. udg., bd. 18, s. 599 (Løveapoteket i Randers), 894 (Skaføgård), 1014 (Rolsøgård), 1015 (Tved Kirke), 1016 (Isgård), 1017 (Kvelstrup), 1048 (Vosnæsgård), 1052 (Egå).
 5. Større Danske Landbrug. Kbh. 1930-37. Bd. 6 (Randers Amt): S. 268 (Skaføgård), 295 (Vosnæsgård), 324 (Isgård), 333 (Rolsøgård), 336 (Kvelstrup).
 6. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
 7. Wiberg, S.V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehistorie. 1870-73.
 8. Bøttiger, L.J.: Æbeltoft og omegn (Mols) nærmest til ca. 1814. Århus 1893. S. 207, 209, 211, 221, 331-332.
 9. Hansen, Georg: Degnen. Studier i det 18. århundredes kulturhistorie.. Kbh. 1944.
 10. Birkelund, Hans: Skoleforhold i Egå omkring 1750. Fra Randers Amt, årbog 1928, s. 116-128.
 11. Nielsen, N.: Isgård på Mols. Fra Randers Amt, årbog 1929, s. 99-105.
 12. Nielsen, N.: Lærer i Tved Sogn på Mols. Fra Randers Amt, årbog 1923, s. 104-110.
 13. Nielsen, N.: Om skolevæsenet på Mols. Fra Randers Amt, årbog 1933, s. 63-70.
 14. Nielsen N.: Tved Præstegård og Kirke (fra Tved Sogn på Mols). Fra Randers Amt, årbog 1921, s. 57-76.
 15. Nielsen, N.: Fra Tved Sogn på Mols. Lidt om overtro. Fra Randers Amt, årbog 1928, s. 104-115.
 16. Møller, J.: Beskrivelse over Danmarks geistlige embeder. 1835-41-.
 17. Jerk, F.: Gamle danske præstegårde. Kbh. 1978. (Tved s. 212).
 18. Dansk Biografisk Lexikon. 1. udg., bd. 5, s. 626 (Antoinette Margrethe Gersdorff, død 1752).
 19. Villadsen, J.G. & Villads Villadsen: Træk af Egå Sogns historie gennem tiderne. Århus 1941. (S. 297).
 20. Danmarks Adels Årbog, 60. årg. (1943), II: Stamtavler, s. 44-46 (Gersdorff).
-

Peder Friis

Tipoldefar (1767-1856).

Præst i Holme og Tranbjerg ved Århus,
gift med *Ane Boye*.

.....

Peder Friis blev født den 29. oktober 1767 i Skødstrup, nord for Århus, hvor hans far, *Niels Børgesen Friis*, var sogne­degn. Da Peder var fire år, flyttede familien til Tved på Mols, hvor hans far havde fået et noget bedre degne­embede. (1)

Barndomshjemmet var nøjsomt, for nok tjente en degn mere end en skole­holder, men langt fra så meget som en præst. Peders forældre havde den sorg, at tre af deres sønner døde kun fem, syv og ti år gamle. Tilbage var Peder og hans tre søstre. (1, 2)

Den første undervisning fik Peder af sin far, men allerede da han var 13 år, kom han i Århus i Katedralskolens nederste klasse. Han længtes hjem, nu hvor han "hos Fremmede skal søge Fad og Kruus", som han skrev i et rørende digt til sin mor som 14-årig. Ved støtte fra velmenende mennesker klarede han sig økonomisk igennem i Århus, og efter otte år i latinskolen blev han i 1788 student med *laudabilis*. (1, 2, 3)

Tjente til studierne som degn

Han begyndte at studere ved Universitetet i København og tog det følgende år den filosofiske og filologiske eksamen. Men så tvang de økonomiske forhold ham til at afbryde studiet, og i tre år - ca. 1790 til 92 - tjente han til livets ophold, og lagde lidt til side, som degn i de østjyske sogne Beder og Malling, syd for Århus. I en skrivelse til "Udmærkede og berømte Herrer Professorer ved det kongelige Universitet i København" forklarede han, hvorfor han måtte forlade "Musernes Sæde", og søgte om tilladelse til at gå op til den afsluttende eksamen i 1794, på trods af den ret korte tid han havde studeret teologi efter sin tilbagevenden fra degne­embedet til Universitetet. Det blev bevilget, og som teologisk kandidat fortsatte han som sogne­degn i Beder og Malling - med bolig i Malling. Her kom han til at vente nogle år på et ledigt præste­embede. (1, 2)

Ægtede præstens niece i Beder Præstegård

Peder kom naturligvis ofte i præstegården i Beder, hvor sogne­præsten *Michael Hasle* boede. Han havde taget sin niece *Ane Boye* til sig og opdraget hende som sit eget barn. Peder og *Ane* fandt sammen, og den 31. juli 1795 giftede de sig. (1, 2, 3, 4)

Ane Boye blev født den 31. marts 1774 som datter af den 46-årige århusianske

skipper og købmand *Corfitz Boye* og den 41-årige *Mariane Mogensdatter*, født *Hasle*, enke efter en velstående købmand *Ib Jørgensen Fogh*. Skipperen *Corfitz Boye* brugte rigeligt af den formue, som *Marianes* første mand havde efterladt hende, og den svandt efterhånden ind til ingenting. Det er sandsynligt, at økonomiske problemer var medvirkende til, at deres datter *Ane* kom til at bo hos onklen i *Beder Præstegård*. (1, 2, 3, 5, 32)

Anes mødrene slægt - *Hasle* - vides fra 1600-tallets midte at have boet i *Århus*, hvor hendes tipoldefar *Mogens Rasmussen Hasle* (ca. 1652-1702) ernærede sig som skipper og købmand. Hendes oldefar *Rasmus Mogensen Hasle* (ca. 1685-1765) var bådfører og fisker, og hendes morfar, skipperen *Mogens Rasmussen Hasle* (1711-57) druknede ved et forlis i *Østersøen*. (32)

Syv af *Peders* og *Anes* otte børn blev født i *Malling* 1796-1808. To af dem døde i en alder af et og seks år, tilbage var tre piger (*Ane Marie*, *Kirsten* og *Lovise*) og to drenge (*Frederik* og *Christen Begtrup*, min oldefar). Den yngste, *Niels Michael*, blev født i *Holme* 1813. (1)

Præst i nabosognene

I 1803 blev *Peder Friis* beskikket til personel kapellan (dvs. hjælpepræst) for menighederne i *Beder* og *Malling*, for så endelig i 1813 at blive kaldet til sognepræst i nabosognene *Holme* og *Tranbjerg*. Retten til at indstille præster i disse sogne tilhørte slægten *Gyldencrone* på godserne *Vilhelmsborg* og *Moesgård*. Det var således baron *F.J.C. Gyldencrone*, der pegede på *Peder*, da *Holme*-embedet skulle besættes. (1, 2, 6, 7,)

Den gamle *Holme Kirke* var bygget af kampesten med takket tårngavl, hvorpå var sat et lille klokketårn af træ. Den var nok ikke særlig godt vedligeholdt og var åbenbart heller ikke bevaringsværdig, for i 1882 blev den erstattet af en ny kirke. Det var vist på høje tid, for i et vittighedsblad fra 1880 så man en tegning af nogle mænd læne sig op imod kirkemuren. Tekst: "De *Holme* bønder stiver kirken af". (30, 31)

Dygtig landmand

Til præstegården, der lå ved siden af kirken, hørte et større landbrug. Markerne med god, men leret, jord begyndte ved præstegården og bredte sig ud som en lang kile mod sydøst. Der var en dam og en brønd med rigeligt, men dårligt, vand, så drikkevand måtte hentes i byen. (28)

Peder skal have været meget interesseret i dyrkningen af sine jorder, og han omtales i et landbrugsværk som "en af de fortrinligste Landmænd i Amtet". Han var foregangsmand for egnens bønder, og han forsøgte således i 1820'erne at indføre vekseldrift og andre forbedringer i agerbruget. Kun præsten havde exstirpator (til rensning for ukrudt), brakharve og kartoffelplov. Og han gjorde

forsøg med kalkning. Til fåreavlen anskaffede han en væder af spansk race. I præstegården og landbruget havde Peder 8-10 fastboende i tjenesten, og da han var op i tresserne, blev hans yngste søn, Niels Michael, forpagter af gården. - I vor tid er der bygget parcelhuse på præstegårdsjorden; bebyggelsen kaldes "Provsteparken". (2, 8, 9, 25)

"De hed alle sammen Friis"

Under Treårskrigen blev Århus besat og indtaget af tyskerne i maj 1849, men allerede efter den danske sejr den 6. juli ved Fredericia marcherede de sydpå igen. Også i befolkningen i Holme blev der indkaldt mandskab til kampen i Slesvig. En samtidig mindes "den gribende Stemning, der fyldte os alle, naar vi Beboere af Holme Sogn skiltes fra de bortdragende paa Pladsen foran Kirkeporten i Holme". (26)

Om navnet Friis' udbredelse i Holme i midten af 1800-tallet har forfatteren *Johannes Helms* skrevet i bogen "Soldaterliv". Under felttoget i 1850 måtte han en nat tage fra Århus til Holme, hvor han med sit kompagni skulle gå i kvarter. Han fortæller:

"Vi naaede derud, og da vi fik Øje paa et Hus, der saae ud til at være Skolen, bankede vi Skolemesteren op, for at han skulde hjælpe os at banke Sognefogeden op. Der findes ikke en By, uden at et opmærksomt Øje strax opdager en eller anden Specialitet, hvorved den adskiller sig fra andre Byer. Denne havde nu sit særlige Speciale. Jeg spurgte Skolemesteren om, hvad han hed. Han hed Friis. Jeg spurgte, hvad Sognefogeden hed, Friis, hvad præsten hed, Friis, og det var Sognefogedens ramme Alvor, da vi fik begyndt paa Kvarterbilletterne, at den første Gaardmand, han nævnede, ogsaa hed Friis. Jeg fik senere at vide, at Sognefogeden og den anden Gaardmand vare Præstens Sønner, hvorimod Skolelæreren var Slægten uvedkommende". (10)

Det er korrekt, at to af Peders sønner var gårdejere, og en af dem kan meget vel have været sognefoged. Den tidligere omtalte Niels Michael, der havde forpagtningen af præstegården, ejede i øvrigt på det tidspunkt to andre gårde: Bakkegården i Holme Sogn og Fredensgård i Viby Sogn. Og den ældste søn, Frederik, ejede indtil midten af 1840'rne Ingerslevgård i Tiset Sogn, derefter en gård i Holme. (1, 8)

50-års embedsjubilæum

Peder synes at have været sine menigheder en god præst. Præstehistorikeren *Wiberg* anfører, at Peder "udmærkede sig ved sjelden Friskhed paa Sjæl og Legeme", og at han var "afholdt og agtet, som kuns Faa, i og udenfor sin Menighed". Han skal have været meget musikalsk, og ifølge Holme Sogns kirkebog "en agtværdig og nidkjær Præst, dog vel paaholdende" (dvs. konservativ). (11, 12, 14, 27)

Den 14. januar 1853 blev Peder Friis hyldet i anledning af sit 50-års jubilæum som præst, og i den forbindelse udnævnte Fr. 7. ham til konsistorialråd. Århus Stiftstidende bragte en omtale af festdagen, her gengivet i uddrag:

“I Anledning af, at det den 14de ds. var et halvthundrede Aar siden at Pastor Friis i Holme var bleven ordineret som Præst, havde der indfundet sig en stor Deel af Jubilarens Venner og Bekjendte, saavel fra Aarhus som Omegnen, for at bringe ham deres Lykønskning. Hans Sognefolk havde ved en Deputation, for hvilken Propr. *Lacour* til Saralyst var Ordfører, viist deres Erkjendtlighed imod deres gamle Sjælesørger, ved at forære ham flere smukke og værdifulde Sølvgjenstande med derpaa anbragte Inscriptioner. Jubeloldingen ledsagedes til Kirken af Stiftets Biskop, Dr. theol. *Brammer*, og hans ligeledes høit bedagede Hustrue af Provst *Weisner*. Da Jubelparret og den medfulgte Procession havde placeret sig, traadte Biskoppen frem for Alteret og holdt en så gribende Tale, at Jubeloldingen var rørt indtil Taarer; derefter overrakte han den gamle Præst, som Beviis paa Hs. Maj. Kongens Naade, for lang og velsignelsesriig Embedsførelse, en allerhøieste Bestalling som Consistorialraad. Derefter holdtes fra Prædikestolen en meget smuk Tale af Jubilarens Søn, der er Præst i Vendsyssel. Høitideligheden sluttede med en Tale af Provst *Weisner*”. (2, 13)

Det var oldefar, den 44-årige præst *Christen Begtrup Friis*, der i kirken holdt en meget lang tale - nærmest en prædiken - for sin 85-årige far. (2)

Dansede ved sit diamantbryllup

De to - Peder og Ane - nåede også at opleve deres diamantbryllup i 1855. Den nu 87-årige præst dansede ved festen i den anledning, men den 81-årige Ane skrantede, som det fremgår af Århus Stiftstidende:

“Afvigte 31te Juli feirede Sognepræsten for Holme og Tranbjerg Menigheder, den høitærværdige Consistorialraad Friis og Kone deres Diamantbryllup. Af det høitbedagede Ægtepars Familie, som bestaar af 5 Børn, treogtyve Børnebørn og ni Børnebørns Børn, havde de fleste forsamlet sig til denne sjeldne Fest, som af Hensyn til Diamantbrudens desto værre vaklende Helbred ikke kunde få nogen offentlig Charakter”. (11, 15)

Kun fem af diamantbrudeparrets otte børn var til stede, idet, som før nævnt, to døde som små, og i 1846 mistede de deres da 40-årige datter Lovise, som fra seksårs alderen havde været plejedatter - og senere selskabsdame - hos den barnløse *Louise Gyldenchrone*, enke efter baronen på Vilhelmsborg. (16, 24)

“Henslumrede blidt og roligt”

At Ane var svagelig fremgår også af det testamente, som Peder og Ane oprettede i slutningen af 1855. Det blev underskrevet egenhændigt af Peder,

men af Ane "med ført Pen". Det var i øvrigt et gennemtænkt testamente med særlig hensyntagen til den siden 1850 fraskilte datter Kirsten, som åbenbart sad i vanskelige økonomiske kår, og med en klausul om, at sønnen Frederiks arv skulle anbringes i Overformynderiet - uvist af hvilken grund. (2, 22)

Året efter diamantbrylluppet - den 9. september 1856 - døde Peder Friis. Han "henslumrede blidt og roligt", som Ane skrev i dødsannoncen: "I 61 Aar var han mig en trofast Ledsager. Snart haaber jeg igen at samles med ham". Peder blev begravet på Holme Kirkegård under meget stor deltagelse. (2, 17)

Skindød flere gange!

En gårdejer i Tranbjerg har refereret, at da han gik til konfirmationsforberedelse hos pastor Friis i Holme, fortalte denne, at han engang havde været skindød! Han lå allerede i kisten under højtideligheden i præstegården, da han gjorde en lille bevægelse med den ene hånd. Det opdagede en af de tilstedeværende da heldigvis, så han slap for at blive levende begravet. En anden fra egnen kunne huske, at pastor Friis havde været skindød tre gange. Han skulle selv have kunnet mærke de første symptomer, der bredte sig fra storetåen og opefter! (21)

Anes enkestand

Ane levede endnu fire år efter Peders død, men fraflyttede præstegården mod slutningen af 1857 og tog ophold i Århus. På en auktion i januar 1858 solgtes præstegårdens indbo og besætning - "en Deel Køer og Faar". Desuden bl.a. "en lille letløbende halvlukket Vogn" og "en stor Deel theologiske Bøger og flere Andagtsbøger m.m." Præstegårdens stuehus kan ikke have været meget bevendt, for senere i 1858 byggedes et nyt, solidt og grundmuret. Men laden og forpagterboligen blev bevaret. (18, 28, 29)

I november 1859 antog Ane "formedelst Alderdomssvaghed" en lavværge til at bestyre sin formue m.v. To måneder senere - den 14. januar 1860 - døde Ane "i den høje Alder at næsten 86 Aar", som børnene skrev i dødsannoncen. Hun blev begravet på Holme Kirkegård ved siden af Peder. - - Gravstedet blev sløffet ca. 1896. (2, 19, 20)

Portrætmalerierne

I slægtens eje findes to sæt portrætmalerier af Peder og Ane. Det ene par er malet 1847 af P.M., det andet (fig. 4, s. 52) i 1850 af deres datter Ane Maries svigersøn Poul Hagelstein (1825-68). Samme år malede Hagelstein Ane Marie. Dette portræt findes ligeledes i slægten. (23)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Slægtskrønike fra Niels Børgesen Friis til C.B. Friis. Modt. fra Erik Maglekilde-Petersen 1985.
3. Slægtsregister skrevet af Christen Begtrup Friis 1874.
4. Folketælling 1787, Beder Præstegård.
5. Mormonrulle M 8028B: 1774, dåb 6/4, Århus Domsogn: Corfix Boyes datter Anna.
6. Barfod, F.: Danmarks Gejstlighed. Kbh. 1848.
7. Dansk Biografisk Leksikon, 1. og 3. udg. (Vedr.: Gyldenchrone).
8. La Cour, J.B.C.: Danske Gårde. 1. saml., 1. bd. (1906): S. 23 og 25 (Peder Friis), 158 (Fredensgård), 186 (Ingerslevgård). - - 3. saml., 1. bd. (1918): S. 136 (Bakkegård).
9. Folketællinger 1834, 1840, 1845, 1850, 1855: Holme Præstegård, Holme Skoledistrikt, Holme Sogn, Ning Herred, Århus.
10. Helms, Johannes: Soldaterliv i krig og fred for en menneskealder siden. 1909.
11. Wiberg, S.V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en alm. dansk præstehistorie. 1870-73.
12. Holme Sogns kirkebog 1784-1813. Bagerst i bindet findes notater om sognets præster siden 1600-tallet (også efter 1813). Kopi findes på Højbjerg Bibliotek. Original i Landsarkivet i Viborg.
13. Århus Stiftstidende, 16/1-1853 (udklip findes også indklæbet i C.B.Friis' lille manuskriptbog med talen til jubilaren).
14. Ordbog over det danske Sprog. 1919-56.
15. Århus Stiftstidende, 3/8-1855.
16. Århus Stiftstidende, 26/2-1846 (dødsannonce: Louise Friis, signeret : L. Gyldenchrone, f.Knuth).
17. Århus Stiftstidende, 10/9-1856 (dødsannonce: Peder Friis).
18. Århus Stiftstidende, 2/1-1858 (annonce vedr. auktion).
19. Århus Stiftstidende, 30/11-1859 (annonce: Lavværge).
20. Århus Stiftstidende, 17/1-1860 (dødsannonce: Ane Friis).
21. Meddelt af gårdejer Jensen Østerby, Tranbjerg, og fru proprietær Knudsen, Herringholm, til direktør Frederik C.J. Friis (1864-1932), Århus (Peder Friis' barnebarn).
22. Peder og Ane Friis' testamente. Notarialprotokoller for Retskreds nr. 55, Ning og Hasle m.fl. Herreder, Nr. 4 F.R. Fjerde kl. 1855.
23. P.M.'s portrætter af Peder og Ane Friis findes hos Preben og Synnøve Friis, Hagelsteins portrætter hos Torben og Gudrun Prip Buus. Hagelsteins portræt af Ane Marie er hos H. Richter-Friis.
24. Århus Stiftstidende, 12/4-1860 (nekrolog: Louise Gyldenchrone).
25. Skrivelse fra Højbjerg Bibliotek 30/7-1975.
26. Friis, N.: Erindringer fra krigsåret 1849. Århus Stifts årbog 1912, s. 134-145.
27. Nedergaard, Poul: Personalhist., sognehist. og statistisk bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1848-1949. 1951ff, uafsluttet. (Holme/Tranbjerg, Peder Friis, 7. bd., s. 205-206).
28. Indlæg i Liber Daticus 1813-58, Holme Præstegård.
29. Hertz, T.: Efterretninger om geistlige embeder i kongeriget Danmark. Århus Stift. Odense 1864.
30. Trap: Danmark. 1. udg. (1858-60): Holme Sogn.
31. På rundtur til forstadskirkerne. Jul i Århus 1951, s. 20-25.
32. Skr. af 18/1-1994 fra Jens Stystrup Rotne, Lupinvej 7, 2720 Vanløse.

Fig. 1: Rådmand Niels Christensen Friis giftede sig i 1607/08 til denne bindingsværksgård, der i 1593 blev opført ved Borgporten i Århus. Gården er genopført i "Den gamle By", hvor den benævnes "Marcus Bechs Gård", opkaldt efter dens ejer i 1800-tallet. Bygningen rummer købstadmuseets Århus-samling.

Fig. 2: Figursten over rådmand Niels Christensen Friis (død 1621) og hans ægtefælle Karen Knudsdatter (død 1615). Hvidgrå kalksten, 252 x 159 cm, Århus Domkirke, nordre sideskibs vestligste fag. Den dobbelte arkade foroven støttes af en englehovedkonsol. Herover et kranium, og i stenens hjørner cirkler med evangelietyper. Fodfeltets indskrift er næsten nedslidt.

Fig. 3: I Vor Frue Kirke i Århus, på sideskibets østre endevæg, hænger epitafiet over provsten Christen Nielsen Friis (død 1664) og hans ægtefælle Karen Clemensdatter (død 1685). Epitafiet er udført i sandsten i barokstil. Portrætterne er malet af Hans Olufsen Schütte (1635-75).

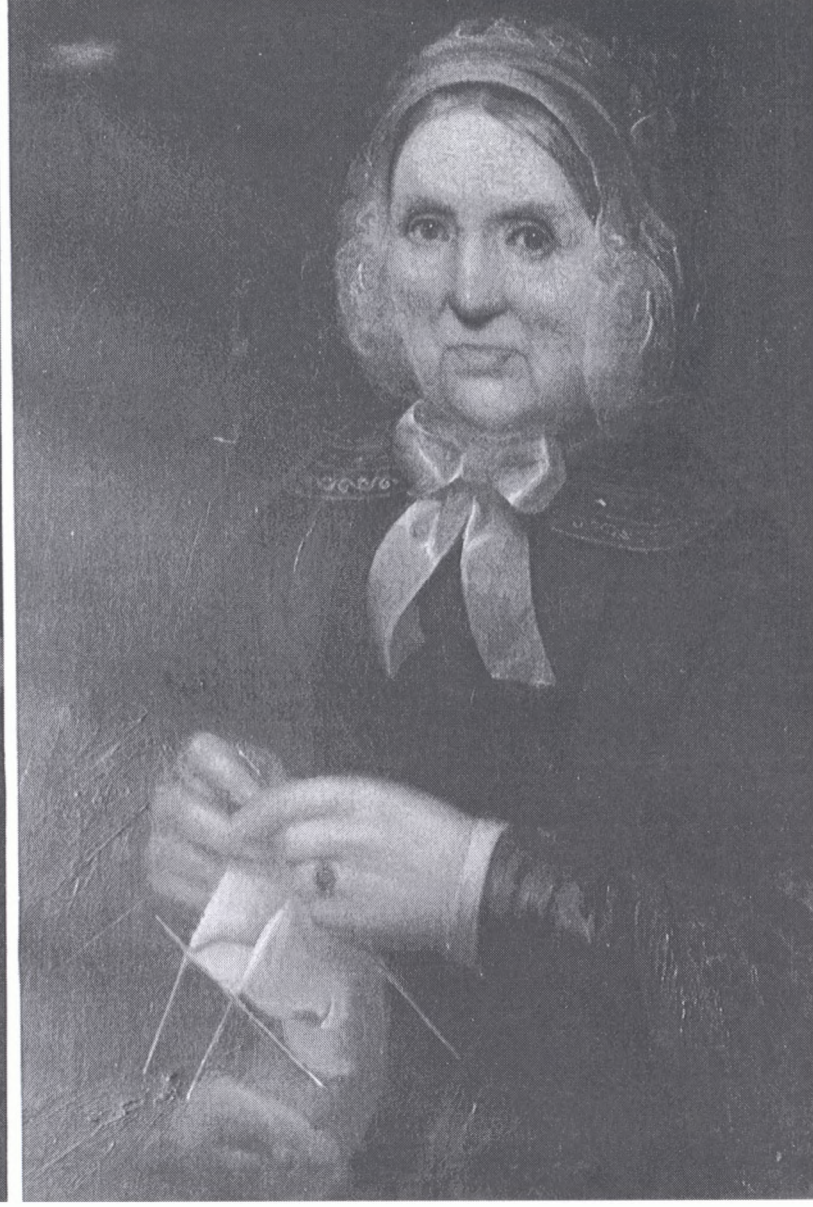
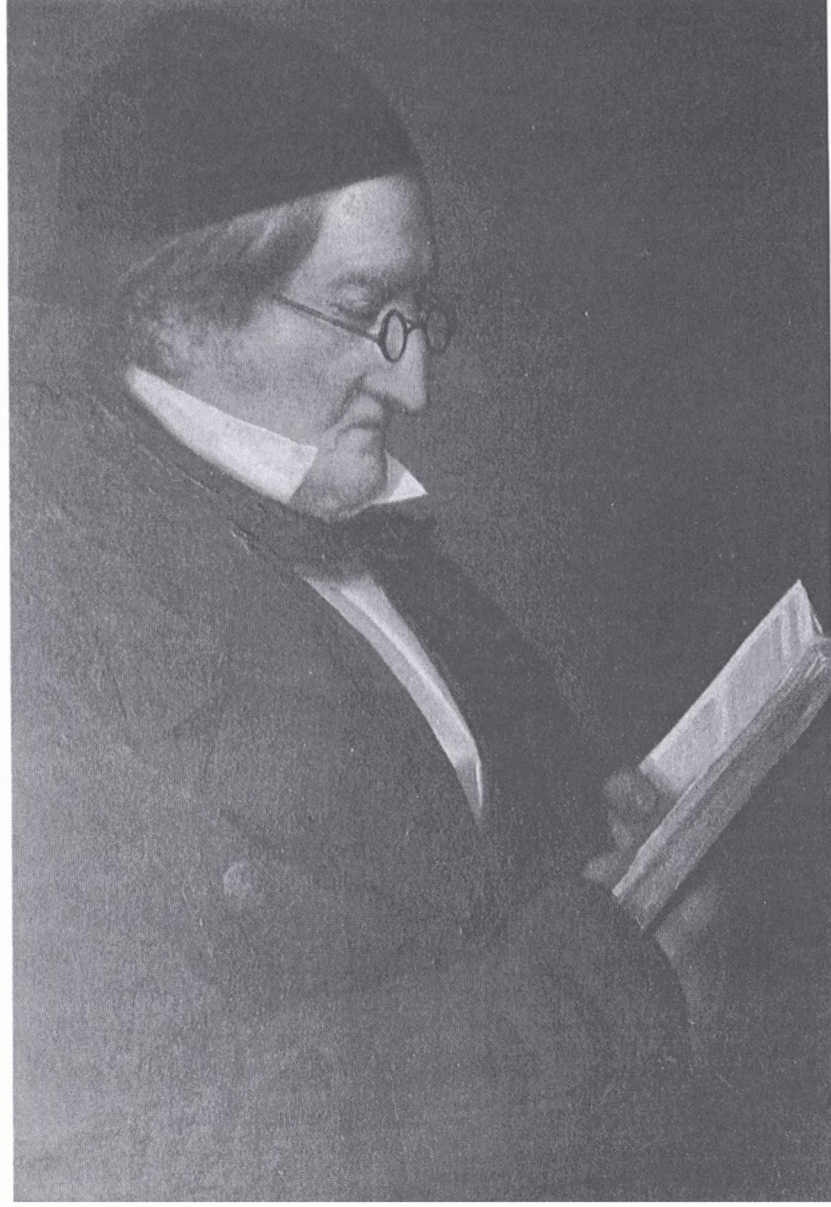

Fig. 4: Peder Friis (1767-1856), sognepræst i Holme og Tranbjerg ved Århus, og hans ægtefælle Ane Friis, f. Boye (1774-1860). Portrætterne er malet 1850 af Poul Høgelstein (1825-68).

5

Oldeforældrene
Christen Begtrup Friis
og
Kirstine
f. Jensen

En slægtshistorisk beretning
om
oldefars liv som sognepræst
på Bornholm, i Vendsyssel og på Sydfalster
og om hans skole- og præstehåndbøger.

Tillæg:
Oldeforældrenes søskende

Indhold

CHRISTEN BEGTRUP FRIIS (1808-98) OG KIRSTINE, f. JENSEN (1811-89)

FRA KATEDRALSKOLEN I ÅRHUS TIL UNIVERSITETET - 3

Teologistudier - skolebestyrer - ægteskab

FØRSTE KALD: NYKER PÅ BORNHOLM (1836-45) - 4

Biskop på visitats overnattede i præstegården - det regnede ned i sengen

MÅLTE RUNDKIRKEN OP - 5

Var den både kirke og fæstning?

ET BEDRE EMBEDE NORDENFJORDS (1845-59) - 6

Stillede op som folketingskandidat

AFHANDLING OM FOLKESKOLENS FREMTID PRÆMIERET (1852) - 9

Fremsatte flere liberale reformforslag

NYTTIG HÅNDBOG FOR SKOLEFOLK (1857) - 10

Bekvem oversigt over et virvar af love og anordninger

SLUTEMBEDE PÅ FALSTERS SYDSPIDS (1859-76) - 11

Åben over for lægprædikanterne - en af dem var "en Guds gave til sognet"

KRIGEN I 1864: Brevveksling med sønnen Valdemar - 13

Kanonaden hørtes tydeligt på Falster

SOGNENE OVERSVØMMET AF VOLDSOM STORMFLOD (1872) - 15

Huse forsvandt - Vandet nåede langt op på døbefonten - Hele landet hjalp til efter naturkatastrofen

"HÅNDBOG FOR PRÆSTER" UDFYLDTE ET SAVN (1878) - 17

Blev kendt i præstekredse over det ganske land

PASTOR EMERITUS PÅ FREDERIKSBERG - 18

"Tak til enhver, fjern og nær, som hjalp mig gennem verdens trængsel"

TILLÆG - 21

Oldeforældrenes søskende

Kildehenvisninger - 22

Illustrationer - 25

Christen Begtrup Friis (1808-98) og Kirstine, f. Jensen (1811-89)

Fra Katedralskolen i Århus til Universitetet

Christen Begtrup Friis, søn af *Peder* og *Ane Friis*, blev født den 24. maj 1808 i degneboligen i Malling, syd for Århus. Hans far var kapellan der, inden han blev sognepræst i Holme. (1, 9, 13)

Christen, der var den næst yngste af deres otte børn, blev ved dåben i Malling Kirke båret af *Constance Begtrup*, gift med sognepræsten *Christen Begtrup* i nabosognet Astrup. Det er nærliggende at tro, at præsteparret Friis' venskab med præstefamilien i Astrup var kilden til navngivningen af deres søn. Kun tre måneder efter dåben sluttede den 64-årige Christen Begtrup sin præstegerning, måske gennem nogen tid ramt af sygdom. Han døde kort tid efter at være gået på pension. (1, 2, 14, 15, 16, 18)

Da Christen var næsten fem år, flyttede den store familie til præstegården i Holme, hvor han fik sin opvækst. Han kom i Århus Katedralskole, og på grund af den ca. syv kilometers afstand fra skolen til hjemmet i Holme fik han i sin discipeltid logi i byen. I 1828 dimitteredes han fra Katedralskolen til Universitetet i København. Der var det år ni dimittender, hvoraf de seks, heriblandt Christen, begyndte at studere teologi på Universitetet. De havde i skolen erhvervet grundige forkundskaber i latin, der på timeskemaet fyldte mere end græsk, hebraisk, tysk og fransk tilsammen. Engelsk indgik overhovedet ikke i undervisningen. (1, 12, 76)

Han blev i 1833 cand. theol. med laud. Derefter aflagde han den homiletiske prøve (prøveprædiken) og den katechetiske prøve (religionsundervisning). I ventetiden, indtil han fik sit første præsteembede, fungerede han som institutbestyrer og lærer på Christianshavn, vist nok ved Borgerdydskolen. (1, 2, 6, 7, 8, 19, 76, 85)

I marts 1832, året før han afsluttede sin embedseksamen, ægtede Christen i Vor Frelser Kirke den 20-årige *Kirstine Jensen* (f. 22/7-1811), datter af brænderiejer og værtshusholder *Hans Jensen* (1767-1844) og *Karen Thomasdatter* (ca. 1774-1825). Hans kom til København fra Levring i Midtjylland og giftede sig i 1808 med Karen. De boede på Christianshavn i Sct. Annægade 143, en ejendom som han købte i 1813. (1, 14, 61)

Inden de flyttede til provinsen, boede Christen og Kirstine flere steder i København - i Filosofgangen (ved Vester Voldgade), Badstuestræde og St. Kongensgade. I 1833 fik de deres første barn *Emilie* og tre år senere endnu en datter, *Laura*. (1, 14, 61)

Første kald: Nyker på Bornholm (1836-45)

I 1836 modtog Christen sit første præstekald på Bornholm, og sidst på året rykkede familien ind i præstegården i Nyker, nordøst for Rønne. Få måneder senere blev han ordineret til embedet af biskop *J.P. Mynster*. (1, 2, 7, 20, 80)

Det var en omvæltning for familien at komme fra København til den store præstegård: En firlænget, stråtækt bindingsværksgård i en udstrakt have med mange frugttræer. I stuelængen otte værelser foruden køkken, bryggers, spisekammer og malkestue. Over for præstegården, på den anden side af landevejen, lå rundkirken - Nykirke (fig. 1, s. 25). Sognet havde ca. 900-1000 indbyggere, hovedsagelig beskæftiget med landbrug. I den lille degneskole gik ca. 150 børn. (18, 21, 22, 23, 26)

Embedet i Nyker gav en ret beskeden indtægt sammenlignet med så mange andre kald. Men det var jo Christens første, så han måtte vente nogle år på et bedre aflagt embede. Indtægterne omfattede korntiende fra sognets gårde og udbyttet af avlen på præstegårdens egne jorder. Derudover højtidsoffer ved de tre store højtider, accidensoffer ved kirkelige handlinger (dåb, vielse, begravelse) og småredsel, dvs. ydelser som f.eks. lam, gæs, høns og æg fra menigheden. (16, 22, 24, 25)

I 1841 var biskop *J.P. Mynster* på visitats på Bornholm. Han konstaterede, at det var en smuk ø, og skrev bl.a. i sin visitatsbog: "... men hvor det dog alle vegne ses, at alt står tilbage "... " bornholmerne er et opvakt og klogt folkefærd, men næppe gemytlige "... " de fleste præster lever i god forståelse med deres menigheder "... " kirkegangen roses næsten alle vegne, og tilhørerne er meget opmærksomme". (26)

I juli visiterede *Mynster* i Nyker. Han blev beværtet af Christen og Kirstine og overnattede i præstegården. Han berettede i visitatsbogen: "I går aftes kom jeg til Nyker. Der var det fattigt. I aftes havde vi et stærkt tordenvejr og storm; det regnede ned i min seng, men jeg sov dog ret godt". Han undrede sig over, at taget var utæt, for præstegården var ret ny, idet den tidligere brændte, mens Christens forgænger var præst. *Mynster* var temmelig barsk i omtalen af sine værtsfolks hus og have: "Stuelængen er stor nok, men slet indrettet, og alt ser bart og upyntet ud. En lille afsides have; en større skulle anlægges ved stuehuset". (18, 26, 27)

Den unge præsts beskedne indtægt tillod nok ikke, at der blev investeret i andet end det mest nødvendige. I øvrigt fik Christen og Kirstine i Nyker endnu tre børn og dermed flere munde at mætte: *Julie* i 1838, *Valdemar* (min farfar) i 1841, tre måneder før visitatsen, og *Augusta* i 1843. (1)

Om visitatsen i kirken fortalte *Mynster*: "Sognepræst *Friis* prædikede over Matth. 16, 13-18: Nogle hindringer for Kristi Kirkes udbredelse, eller:

Hvorledes kunne vi fremme et kirkeligt liv. Prædikenen var ordentligt tænkt og velskreven, foredraget frit og godt, men noget monotont og svagt, han var også hæs. Det var egentlig en straffeprædiken, og i denne henseende noget taktløs. Manden er brav og nidkær, men synes at være af en ærgerlig sindsbeskaffenhed, og herved og ved den ommeldte taktløshed har der været nogen spænding med menigheden, som dog nu skal være aftaget". (18, 26, 32)

Mynster fandt, at kirkegangen i Nyker i almindelighed var god. Af ungdommen mødte til visitatsen stort set kun sidste års konfirmander, hvad han mildt bebrejdede menigheden. Men ungdommen svarede godt og tænksomt på spørgsmålene ved overhøringen (26)

Han besøgte også Nyker Skole, hvor Christen var formand for skolekommissionen. Skolestuen i degneboligen blev karakteriseret som "temmelig god, men vel lille". Den 64-årige degn var, iflg. Mynster, uduelig, men han havde en hjælpelærer, som var "temmelig duelig". "I bibelhistorie lod han børnene kun remse, og han katechiserede plebejisk". Mynster gav også i sin visitatsbog øverste klasse med ni børn "karakterer": "Læsning tg, skrivning mg, religion tg, regning tg". Gymnastik så han ikke på grund af regn. (26)

I de følgende år arbejdede Christen og sognerådsformanden for opførelsen af en skolebygning. Da Kirkeskolen, som den kaldtes, stod færdig i efteråret 1845, holdt Christen indvielsestalen (trykt i Rønne 1845), noget af det sidste han foretog sig på embeds vegne i Nyker, idet han nu var blevet beskikket til sognepræst i Vendsyssel. (28, 81)

Målte rundkirken op

Nykirke er den mindste af Bornholms fire rundkirker, som blev opført i 11-1200-tallet. Inspireret af sit nære forhold til kirken skrev Christen en lille afhandling "Bornholms runde kirker", som blev publiceret i "Kirkehistoriske Samlinger". Den omhandlede især Nykirke og var baseret på opmålinger og undersøgelser, som han selv foretog på foranledning af en engelsk legationssekretær i København. Denne var nemlig meget interesseret i en detaljeret beskrivelse af kirken med henblik på en sammenligning med to tilsvarende engelske kirker. (29)

Ved minutøse opmålinger og logiske slutninger søgte Christen at afdække uafklarede spørgsmål om bygningens oprindelige anvendelse, men, som han selv tilføjede beskedent, "han må overlade følgende undersøgere at behandle emnet på en mere fuldstændig måde". Desuden beklagede han, at han ikke havde haft lejlighed til at benytte Thura's "Beskrivelse over Bornholm", hvori grundtegninger og prospekter af rundkirkerne findes. Ikke desto mindre skrev forfatteren til en senere afhandling om rundkirkerne: "... det bedste jeg hidtil har set om disse kirker er en afhandling ved C.B. Friis". (29, 79)

Selve kirkens rundskib har ringformet tøndehvælv mellem en enkelt ca. 3 m tyk rund midtpille og en 1,6 m tyk ydermur. En smal trappe i ydermuren fører fra koret op til 2. stokværk og videre op, men spærres så af bjælkerne under det meget senere opførte kegletag. (17, 21, 30, 31)

Christen meddelte i sin afhandling: "Her viser sig det mærkelige fænomen, at trappen ej ender ved døren, der fører til øverste etage "... " den løber vedvarende op igennem hele muren, indtil den pludselig og uden nogen udgang afbrydes eller standses af det nuværende spærværk"... "Dette viser upåtvisteligt, at muren har været højere"... "og at trappen således i sin tid har ført op til endnu en etage, så at bygningen har haft to afdelinger oven på den egentlige kirke"... " Det kunne være muligt, at vi i de runde kirker, foruden den oprindelige kirke, også tillige have fæstninger for os, eller med andre ord: Befæstede kirker, som vel er opført til kirkeligt brug, men dog således, at de i givet fald kunne lade sig anvende i militært øjemed som fæstningstårn af tre stokværk med fri indvendig kommunikation mellem alle bygningens dele". (29)

Senere forskere mente, at det tredje stokværk blot har været et fladt tag - en stridsplatform med en brystningsmur med skydeskår. Men de gav altså Christen ret i, at Nykirke - og de øvrige rundkirker - efter al sandsynlighed blev opført med det dobbelte formål at kunne fungere som kirke og fæstning. (17, 30, 31)

Et bedre embede nordenfjords (1845-59)

I 1845 fik Christen et noget bedre aflagt embede nord for Hjørring i Vendsyssel. Kaldet bestod af tre sogne - Tversted, Bindslev og Uggerby med et samlet folketal på ca. 2500. De tre kirker og menighederne betjente Christen fra præstegården i Tversted, tæt ved kirken, et par km fra havet og med henholdsvis ca. 5 og 7 km til Uggerby og Bindslev. Han indtrådte som formand i det lokale sogneforstanderskab, en institution der ved kgl. anordning blev indført overalt i Danmark fra 1841, og som skulle træffe bestemmelse om landkommunernes forhold (vej-, skole- og fattigvæsen m.v.). (1, 18, 22, 24, 74, 83)

Kirkerne er fra romansk tid, den lave, blytækkede Tversted Kirke i kvadersten, den anselige Bindslev Kirke med nyt tårn og Uggerby Kirke opført i granitkvadre. (17)

Præstegården, der lå i en smuk, terrasseformet have, var rummelig, men gammel og skrøbelig. Der var et ret stort jordtilliggende, og Christen skal selv have taget sig af gårdens drift. Halvdelen af hovedlodden var god muldjord, resten sandet. Desuden var der en klitlod til græsning ud til havet, en hede-lod, en eng og en tørvemose. Pastoratet var skovløst, men endnu mens Christen var præst i Vendsyssel, påbegyndtes anlægget af Tversted Klitplantage, som i vore dage omfatter ca. 800 ha, hovedsagelig beplantet med

gran og fyr. (18, 22, 85)

I Tversted fik Christen og Kirstine endnu tre børn - *Anna* (1847), *Camilla* (1850) og *Alfred* (1853), hvorefter de havde en børneflokk på otte. Den ældste, Emilie, giftede sig i 1855. (1)

I januar 1848 døde Chr. 8., og i den anledning holdt Christen en timelang sørgeprædiken, som blev publiceret. Den indeholdt naturligvis mange smukke ord om den afdøde majestæt, men var samtidig ikke fri for at være lidt politisk. Han luftede således den skuffelse, som fulgte efter folkets første begejstring ved Chr. 8.'s tronbestigelse i 1839. Danskerne forventede, at en fri forfatning ville afløse enevælden, men det skete ikke. Christen sagde bl.a.: "Han (kongen) erklærede, at det skulle være hensigten af hans bestræbelser at føre sit folk tidens oplysning i møde, men da han tillige udtalte det besindige ord "at endnu var tiden ej kommen", ak, da bortvendtes vore hjerter". - Tiden var i øvrigt præget af de stadigt voksende problemer i hertugdømmerne Slesvig og Holsten-Lauenburg. "Trængslens dage nærmer sig vore grænser", fortsatte Christen, men han søgte trøst i, at "vi se folket vækket af den åndelige slummer, der tungt dæmrende havde hvilet over flere slægter!" (33)

Ja, trængslens dage nærmede sig. To måneder senere forlangte hertugdømmernes stændermænd, at Slesvig og Holsten skulle have en fællesforfatning og indlemmes i Det tyske Forbund. Det danske svar var et klart nej, hvad angik Slesvig, man ville tværtimod styrke Slesvigs forbindelse til Danmark. Det udløste Treårskrigen! Danmark sejrede, men måtte ved fredsslutningen i 1850 love stormagterne, at Slesvig aldrig ville blive knyttet nærmere til Danmark end Holsten. Herved var der blokeret for de national-liberales ønske om et Danmark til Ejderen. I 1852 udnævntes derfor en helstatsregering, der søgte at få vedtaget en fællesforfatning for hele monarkiet - Danmark og hertugdømmerne. Men der fulgte hårde politiske kampe om de love, der skulle skabe Helstaten, bl.a. om forslaget om at flytte toldgrænsen fra Ejderen til Elben. Forslaget blev forkastet af Rigsdagen, og der blev udskrevet valg i februar 1853. (34, 35)

Christen blev fra flere sider opfordret til at lade sig opstille i Hjørringkredsen som kandidat til folketingsvalget. Et langt indlæg i Hjørring Amtstidende indledte han med at slå fast, at han "hverken opstiller af forfængelighed eller for at tilfredsstille et personligt ønske, lige så lidt som af mangel på arbejde, thi den gerning, der er blevet mig anvist, besidder min kærlighed og udfylder min tid". (88)

Han indså, at en stor del af vælgerne ikke kendte ham, men mente, at der i hans politiske standpunkt dog kunne være noget, "som muligt kunne forene de forskellige anskuelser, der bringer stemmerne til at spredes". I den forbindelse fremførte Christen, at han ved flere lejligheder havde talt "frihedens sag", bl.a. ved at støtte et lovforslag om trosfrihed og ved i sin afhandling om

skolevæsenet i 1852 (se næste kapitel) "at gøre frihedens grundsætning gældende for skolen og dens udvikling". (37, 88)

Christen "stod ganske på Helstatens side", og han ville stemme for "toldliniens forlæggelse til Elben". Tronfølgen var også en varm sag ved valget, idet arveloven måtte ændres, hvis grev Christian af Glücksborg skulle efterfølge den barnløse Fr. 7. Christens synspunkt var, at "arvelove bør behandles med største varsomhed", men var tilpasning nødvendig som følge af Helstaten, ville han stemme for en ændret arvefølge. Han "sluttede sig til Grundloven af sin fulde overbevisning", men skulle en ændring af loven blive aktuel, ville han "af yderste evne arbejde for, at den lighedens og frihedens ånd, som går gennem loven, bevares ubeskåret i den nye form". (88)

Ved prøvevalget i Hjørringkredsen fik Christen ikke stemmer nok, han var, som han selv havde forudset, ikke tilstrækkelig kendt i hele kredsen. Ved selve valget den 26. februar 1853 vandt en konsul fra Hjørring, efter sigende mere på grund af hans popularitet end hans politiske standpunkt. Sådan går det jo ofte! (35)

Det har såmænd nok været en befrielse for den 45-årige præst i de fjerne nordjyske egne, at han ikke blev valgt ind. Rejserne til Rigsdagen i København kunne vare mange dage med 1850'ernes langsomme befordringsmidler, ikke mindst om vinteren. Dampskibsturene var få og ubestemte, og is-transport over bælteerne med slædefart gennem Jylland til Vendsyssel var ikke tillokkende. Endnu fandtes ingen jernbane i Nørrejylland og på Fyn. Det første stykke fra Århus til Randers blev åbnet i 1862, Vendsysselbanen i 1871. (35)

Månedet før valget blev Christens fars 50-års embedsjubilæum fejret i Holme ved Århus. Den 85-årige pastor Peder Friis blev eftertrykkeligt hyldet af sine menigheder. Ved højtideligheden i Holme Kirke, hvor han blev udnævnt til konsistorialråd, talte biskop, provst og sønnen Christen, som rejste derned fra Tversted.

Christens dybtføjte indlæg bar præg af en prædiken med udgangspunkt i mathæusevangeliet. Han kredsede om problemerne ved forkyndelsen: "... ak, mangen bestræbelse blev frugtesløs, mangt et sædekorn nedlagdes med omhu, plejedes med kærlighed, men lykkedes dog ikke" ... "Høstvelsignelsen udeblev - over så stor en del af livet står indskriften: Forfængelighed, idel forfængelighed og åndsfordærvelse. Dog, Gud være lovet, hos den gamle tro tjener vil der også i erindringens time fremtræde venlige billeder". Og senere tilføjede Christen om sin far: "Og når han nu i denne time ser sit livs ideal påskønnet af dem, blandt hvilke han virkede" ... "ser sig agtet ej blot fordi hans hår grånede under årenes byrde, under livets storme, verdens omskiftelser, men fordi det grånede på retssindets vej og derfor omgiver det bedagede hoved som en dejlig krone. Da er dette ham et vidnesbyrd, at han ej

har levet og arbejdet forgæves". (10, 77)

Vedtagelsen af Grundloven i 1849 medførte religionsfrihed i Danmark og dermed frit slag for sekter som baptisterne og mormonerne, der havde hovedkontor i Aalborg. Begge sekter huserede i Vendsyssel, også i Christens sogne, og rettede angreb mod Folkekirken og dens præster. Husagitationen var ikke uden virkning, således fik mormonerne adskillige tilhængere, hvoraf mange udvandrede til USA. (18, 35)

Afhandling om Folkeskolens fremtid præmieret (1852)

Da Grundlovens udformning blev debatteret, blev der ikke fremsat forslag om Folkeskolen. Uden for Rigsdagen begyndte man imidlertid at forhandle om at reformere skolevæsenet. I 1851 udsatte Grundejerforeningen to priser for bedste besvarelser af opgaven: "Hvilke fremskridt behøver Danmarks folkeskolevæsen? Og hvilke er de mest hensigtsmæssige midler til at tilvejebringe dem?" Den udsatte 1. præmie var 500 rigsdaler, 2. præmien 250 rigsdaler. Der indkom ikke mindre end 20 afhandlinger, en af dem - med mottoet "Enhver sit" - var skrevet af Christen, der tildeltes 2. præmien. (2, 6, 36, 87)

Fra forordet til hans afhandling "Bidrag til belysning af skolespørgsmålet" (Hjørring 1852) citeres: "Forfatteren vandt ej den egentlige præmie, men blev dog tilkendt en belønning for den udførlige og tilfredsstillende udvikling af skolens forhold til Kommune, Stat og Kirke. Han tør således antage, at afhandlingen formenes at indeholde brugbart materiale ved de forestående forhandlinger om skolen, og at den muligt kan bidrage noget til at klare skolens omtvistede forhold". (37, 38)

Christen var principielt imod at gøre skolen til et kommunalt anliggende, den burde overgives til Staten og forældrene, idet, som han skrev, oplysning og dannelse er en sag, som vedkommer hele samfundet. Han mente, at sogneforstanderskabet, som dannede den lokale skolebestyrelse, ikke forstod sig synderligt på skolevæsenet (med undtagelse af præsten), og at det havde så mange andre ting at tage sig til, at skolesagen blev en bisag. I stedet burde et skoleråd bestå af sognets præst, en skolelærer og "en anden oplyst mand i menigheden." (36, 37)

Efter skoleloven i 1814 blev residerende kapellaner (hjelpepræster) i flere købstæder erstattet af ordinerede kateketer, der på samme tid var hjelpepræster og skolelærere. På landet blev degnen efterhånden gjort til såvel skolelærer som kirkesanger. Christen gjorde opmærksom på, at det var forkert at overdrage kirke- og skolearbejde til samme person. Skolelæreren burde kun være lærer. Som det er nu, skrev han, må læreren ofte afbryde undervisningen for at synge i kirken til begravelser, vielser m.v. Han er også præstens medarbejder uden for kirkebygningen, når præsten har forfald. (37)

Christen ønskede endvidere, at den uheldige forbindelse mellem konfirmation og udskrivning af skolen blev ophævet. Et barn kunne ikke konfirmeres, medmindre skolen havde godtgjort, at det var i besiddelse af visse verdslige kundskaber (regning, skrivning m.v.). Herved gjorde skolen sig til herre over kirken. Konfirmationen burde iflg. Christen overlades til kirken, udskrivningen til skolen, som dog fortsat skulle give kristendomsundervisning. Han tilføjede, at Staten burde have forpligtelse til at oprette skoler for ethvert anerkendt trossamfund, når et lovbestemt antal børn var til stede. (36, 37)

Dette er kun nogle få af Christens liberale reformforslag. Den omfattende afhandling blev anmeldt og kommenteret udførligt i fagtidsskrifter. Lærerne anerkendte og påskønnede bl.a. den humanitet og velvilje over for lærerstanden, som skriftet gav udtryk for. Men som det måtte være tilfældet i en så aktuel og ømtålelig sag, var anmelderne naturligvis også uenige med hensyn til enkelte af Christens synspunkter. (38, 39, 40)

Nyttig håndbog for skolefolk (1857)

I de følgende år samlede Christen stof til en håndbog for skolebestyrelser og skolelærere. Håndbogen "Landsbyskolen efter den bestående lovgivning" (Hjørring 1857) gav på ca. 200 sider en praktisk og bekvem oversigt over de mange anordninger og love, reskripter og resolutioner samt kancelli- og ministerialskrivelser. De ændredes ofte eller ophævede hinanden, så det kunne være vanskeligt at finde rundt i virvaret. (2, 41)

Christen skrev bl.a. i forordet til bogen:

"Jeg har ment, at det for de mange, som, uden at have lejlighed til at ransage længe, dog skulle have med skolevæsenet at gøre, måtte være tjenligt at modtage en vejledning, og således fremlægges nærværende håndbog, der oprindeligt samledes til eget brug, for offentligheden".

Endvidere: "Fra 1814 til 1856 er alle vore forhold undergået gennemgribende forandringer, og ganske andre grundsætninger har gjort sig gældende. Dette har haft en betydningsfuld indvirkning på skolen, og idet således anordning 29. juli 1814 med den dertil støttende lovgivning har et ganske andet grundlag end de nyere love, og de dog skulle bringes i samklang med hverandre (det forældede og ophævede borttages, det gamle gældende forenes med det nye), fremtræder der ved behandlingen en ikke ringe vanskelighed, som jeg til fulde har følt, uden at jeg tør smigre mig med, at den er overvunden, men til hvis løsning jeg håber, at mit lille arbejde må modtages som et velvilligt bidrag". (41)

Det systematisk ordnede indhold blev opdelt i 11 kapitler:

1. Skoledistrikter, faste skoler, omgangsskoler.
2. Ungdommens antagelse og fordeling i skolerne - og undervisningstiden.

3. Udeblivelse fra skolen og børnenes kirkegang.
4. Undervisning, eksamen, udgang af skolen.
5. Skoledisciplinen.
6. Tilsynet med skolevæsenet.
7. Kaldsret og skolelæreres beskikkelse.
8. Skolebygninger, opførelse, vedligeholdelse.
9. Skolelæreres lønninger og emolumenter.
10. Skolelæreres afgang og pensionsvæsen.
11. Kasse- og regnskabsvæsen, ligning og skolefonden.

Den klare og overskuelige opbygning af håndbogen gjorde den uden tvivl til et nyttigt opslagsværk for mange skolefolk i de følgende år.

Slutembede på Falsters sydspids (1859-76)

I 1859 blev Christen beskikket til sit sidste embede, et økonomisk godt præstekald i en smuk og frugtbar egn på Sydfalster. Pastoratet omfattede de to sogne Skelby og Gedesby. I lighed med flere andre kald på Falster lå embedets nettoindtægt højere end landsgennemsnittet, den udgjorde for Skelby/Gedesby op imod 4000 rigsdaler om året. (2, 18, 22, 42, 43)

I maj brød familien op fra Vendsyssel, og efter tre dages rejse rykkede den ind i præstegården i Skelby. Det må have været en mærkelig fornemmelse først at have boet så langt mod øst på Bornholm, dernæst tæt på Jyllands nordspids i Tversted og nu på Falsters sydspids. (89)

Pastoratet med en menighed på ca. 1200 beboere rummede det svagt bakkede Skelby Sogn, ud mod vandet syd for Guldborg Sund, og Gedesby Sogn på sydspidsen af øen. Afstanden fra nord til syd i pastoratet var ca. 15 km, hvilket på den tid var ret langt, da der kun fandtes tre befordringsmuligheder - hestevogn, til hest eller til fods. Der var 20-25 km op til købstaden Nykøbing, hvilket da også betød, at befolkningen sjældent kom der. Postbudet fra Nykøbing var gående indtil ca. 1870, da han fik en hestevogn til disposition. Aviser blev kun holdt på de store gårde samt i skolen og præstegården. (18, 22, 42, 43, 44)

Præstegården, der var omgivet af en stor, smuk have, lå ved Skelby Kirke på den østlige side af gårdens gode jorder. Ved indflytningen var præsteboligen kun i middelmådig stand, men i 1862 gav Ministeriet tilladelse til en større ombygning af stuehuset. Året efter var arbejdet fuldført, og familien var nu godt tjent med den grundmurede, teglhængte bygning i gotisk stil med takkede gavle (fig. 2, s. 26). Avlsbygningerne var ældre bindingsværkshuse med stråtag. Også i Skelby skal Christen have taget livlig del i driften af gårdens landbrug, så længe kræfterne slog til. (22, 42, 43, 45, 46, 85, 89)

Skelby Kirke var sat i fin stand, få år før Christen overtog pastoratet. Såvel kor som skib blev nybygget i 1857 af gule sten med skifertag. Det kraftige gotiske

tårn af munkesten blev bevaret, ligeledes vestgavlen af den oprindelige lille romanske kirke. Alterbord, prædikestol og stoleraderne blev samtidig fornyet. I 1854 var også den gotiske Gedesby Kirke af munkesten blevet fornyet.

(17, 18, 22, 31, 42, 47, 48)

I Skelby giftede endnu to af Christens og Kirstines døtre sig, Laura i 1867 med *Niels Peter Buus*, der var forvalter på sognets hovedgård Gedsergård, Julie i 1870 med *Carl Christian Kieselbach*, købmand i Nykøbing. (1, 14)

På Sydfalster gjorde vækkelserne sig gældende fra midten af århundredet. Mormonerne foranledigede en del røre i menighederne ved at erklære, at præsten var en falsk lærer.. Også baptisterne agiterede, men sekterne fandt dog ikke fodfæste. I 1857 stiftedes Falsters Læseforening, der ville udbrede folkelig oplysning. En af de førende i dette arbejde var gårdejer i Skelby. Flere sluttede sig til, og medlemmerne samledes til oplæsning, sang og samtaler. (18, 51)

Stifteren af Luthersk Missionsforening, bornholmeren *Christian Møller*, kom til Falster i 1868. Foreningens mål var at virke til vækkelse inden for Folkekirken. I flere år holdt han vel besøgte møder på Gedsergård i Skelby Sogn. Christen anså lægprædikanten for at være "et personligt elskværdigt menneske, der stillede sig velvilligt til sognepræsten og hans arbejde". Han kaldte ligefrem *Christian Møller* for "en Guds gave til sognet". Tilhængerne var alvorlige mennesker, der holdt sig fra offentlige forlystelser. Det var nu ikke så svært, da der ikke var andre end et skovbal hele året igennem! - I Skelby Sogn var der kun et lille Indre Missions samfund, men troslivet i Gedesby var meget præget af Indre Mission. - Den vågne og interesserede Christen var åben over for de nye bevægelser og hjalp bl.a. med til at gøre den halvt sekteriske Luthersk Missionsforening kirkelig. (4, 18, 51, 52)

Det var i 1860'erne en besværlig rejse for gæster fra Hovedstaden, når de ville besøge præstefamilien i Skelby. Heste leverede stadig drivkraften til dagvognene. Først 1867-70 anlagde man den sydsjællandske jernbane fra Roskilde over Køge-Næstved til Vordingborg med endestation i Masnedsund, og 1872 åbnede den falsterske jernbane til Nykøbing. (17, 75)

Overfarten til Falster foregik med hjuldampere, der var følsomme over for storm og is. Ofte kunne fartplanen ikke holdes, og til tider måtte sejladserne helt indstilles. Således skrev Christen til sønnen *Valdemar* i december 1875: "Vi har nu fået mildt tøj, så det er muligt, at vinteren er ophørt for det første, og at overfarten bliver åben for julegæsterne. Thi der har alt i længere tid været istransport". (17, 57, 75)

Christens helbred var svigtende. Han skrev i samme brev: "... mit onde er gået over. Det er ingenlunde at sammenligne med de tidligere tilfælde, men er dog noget hårdnakket. Jeg har fået et par store klædesstøvler, og i dem humper jeg som bedst." (57)

Selv om en kapellan i 1872 blev tilknyttet embedet som aflastning, søgte Christen sin afsked i 1875. Men bevillingen fra Ministeriet har åbenbart ladet vente på sig. Lolland-Falsters biskop, *D.G. Monrad*, måtte i hvert fald rykke kultusminister *J.C.H. Fischer* i januar 1876:

“Excellence! vågn! Friis, Skjelby-Gjedesby. -
Jeg har Deres mundtlige løfte, at De vil støtte hans entledigelse.
Glædeligt Nytår! Deres navn under mange love
og mangen ny fugl til Deres skabe!
Med udmærket højagtelse - Deres ærbødige *D.G. Monrad*”. (58, 59)

Den utraditionelle form og lidt kåde tone var ikke usædvanlig, når *Monrad* skrev breve, og han lod sig ikke trykke af, at modtageren var en minister. Den 9. februar kom svaret, og Christen forlod Sydfalster nogle måneder senere. (58, 59, 89)

Krigen i 1864: Brevveksling med sønnen *Valdemar*

Sønnen *Valdemar* tog studentereksamen i 1860, privat dimitteret, og ville studere jura. Men han aftjente først sin militærtjeneste og udnævntes til sekondløjtnant af krigsreserven i 1862. Da Den 2. slesvigske Krig syntes uundgåelig, blev han i efteråret 1863 indkaldt til krigstjeneste og deltog derefter i krigen som løjtnant. Det fortælles, at nok var *Valdemars* søstre kede af, at deres bror skulle i krig, men det var ikke til at bære, at han tog en af hestene i præstegården med sig til fronten! (1, 49, 86)

En righoldig korrespondance mellem far og søn i krigens tid er bevaret - 15 breve fra *Skelby*, 32 fra arméen. Desuden en række breve fra andre familiemedlemmer og fra venner. (50)

Brevene afdækker et forbilledligt forhold mellem de to, *Valdemars* underskrevet “Din lydige Søn”, *Christens* “Din hulde Fader”. *Valdemar* berettede detaljeret om feltlivet i Slesvig, og af *Christens* breve får man indtryk af, hvor intenst slagets gang blev fulgt i *Skelby*.

Ved nytår 1863/64 skrev Christen: “Julen her var stille, for mig anstrengende, idet jeg prædikede i tre dage, nu er det overstået”. Det fremgår af flere breve, at familien var i livlig kontakt med gårdejerne, der sendte hilsener til *Valdemar*, endvidere, at *Kirstine* og døtrene var flittige med håndarbejder. De sendte hjemmegjorte strømper, halsvarmere m.v. til fronten. Og de pillede charpi, dvs. optrevlede linned til sårforbinding. Den lidt gigtplagede far havde gode råd til sønnen: “... du kan slippe for ømme fødder ved flittig badning i brændevin og indgnidning med olie”!

Efter at general *de Meza* den 5. februar opgav at forsvare stillingen ved *Dannevirke*, hvad der vakte panik i befolkningen, skrev Christen: “Søndag

aften havde jeg forsamlet beboerne i skolen. På min indbydelse til at høre nyheder fra krigsskuepladsen var de mødt talrigt op. Dit brev blev gennemgået og vakte levende interesse, ligesom det også bidrog til at dæmpe den eksalterede stemning, thi her syntes man, at Kongen skulle afsættes og de Meza skydes eller snarere hænges, det andet er for hæderligt. Men da de hørte, at en officer, der jo måtte kende tingene, erklærede rømningen for den fornuftigste løsning, og jeg fremviste kort over stillingen, begyndte man at få andre tanker”.

Kanontordenen i Sønderjylland hørtes ofte på Falster: “Kanonaden bemærkes tydeligt her, men især i Væggerløse, som ligger højere. Dine søstre kom just i aften derfra og fortalte, at folk i afvigte nat blev opskræmte, da husene rystede, og vinduerne klirrede”. - I et andet brev: “I går eftermiddags blev vi stærkt alarmerede af en voldsom kanonade, kirketårnet og præstegården rystede”.

Når Valdemar vredt kritiserede krigsstyrelsen for, at de danske soldater ikke havde skyts, der kunne måle sig med preussernes, “ja, vi kan slet ikke besvare ilden”, rådede Christen sin søn og de øvrige officerer til at undgå, at mand-skabet mærkede deres opgiven: “Hvad der hviskes i løndom, det prædikes snart fra tagene”.

Da preussernes angreb på Dybbøl blev slået tilbage 2. påskedag, gik flaget til tops i præstegårdshaven. Christen berettede: “... de forbipasserende holdt og spurgte, hvorfor præsten flagede - og svaret blev en løbeild vidt og bredt. I anledning af Kongens begravelse (Fr. 7., nov 1863) fik jeg endelig, hvad jeg længe havde ønsket, en flagstang for at vise ham den sidste ære med flaget på halv - men nu blev det på hel, lige op til knappen!”

Efter stormen på Dybbøls skanser den 18. april var man i præstegården naturligvis meget urolige for sønnens skæbne. Allerede samme aften hørte Christen indholdet af de første bulletiner:

“Din mor var alt gået i seng, og da hun spurgte, om manden, som jeg talte med, havde hørt noget i byen, benægtede jeg, da jeg ej uden nytte ville forstyrre hendes nattero. Selv lagde jeg mig til hvile med et tungt hjerte, efter først at have sendt et blik op på den uendelig skønne dybtblå himmel, hvor alt forkyndte fred og harmoni, og modsætningen mellem det histoppe og det hernede greb mig vidunderligt. - Næste morgen på sengen modtog vi telegram om, at skanserne var taget med stort tab - især af officerer, og vi svævede nu mellem frygt og håb” “Om aftenen blev vi vækket af hundene, en mand vankede over gården med depechen, som bragte - midt i den almindelige sorg - budskabet, at du var uskadt. Depechen gik fra seng til seng, og der blev vist intet øje lukket uden tak til ham, der bevare i al fare”.

At Valdemars forhold til moderen også var varmt fremgår bl.a. af følgende uddrag af hans fødselsdagsbrev i juli 1864: “... du bedes modtage en kærlig søns

inderlige og hjertelige lykønskninger. Gid Gud vil forunde dig en lang levetid, i hvilken du må se frugterne af din moderlige omhu og opofrende kærlighed for alle dine børn, som er dig så inderlig meget skyldige, og hvis højeste stræben går ud på at se dig belønnet for alt, hvad du har været for os. Med ønsket herom og med bøn til Gud om, at han vil give sin almægtige bistand hertil, hilses du for første gang i dit nye år". (50)

Sognene oversvømmet af voldsom stormflod (1872)

En naturkatastrofe af enormt omfang indtraf, mens Christen var præst på Falster. Den 13. november 1872 satte en voldsom stormflod store dele af Falsters sydlige trekant under vand. Stormfloden ramte alle Østersøens vestlige kystområder, men med en vandstand på 3,2 til 3,7 m over det normale gik det hårdest ud over det lavtliggende Lolland-Falster, i Skelby og Gedesby sognene måske allerhårdest (fig. 3, s. 27). (11, 48, 53, 54, 55)

Den 6. til 9. november trængte en storm fra vest vandet op i den østlige del af Østersøen. Den 10. november løjede vinden af, men den 11. satte den ind fra nordøst, den blev til storm den 12. og natten til den 13. til orkan. Vandet blev nu med voldsom kraft tvunget tilbage mod vest, og vandstanden steg og steg. Digerne blev ødelagt, og en flodbølge skyllede ind over land, rev huse med sig, og mange mennesker druknede. (11, 48, 53, 54, 55)

Lolland-Falsters Stiftstidende bragte næste dag en førstehåndsberetning fra Skelby om rædslerne: "... Den største del af Skelby Sogn blev oversvømmet med undtagelse af den bakke, hvorpå kirken og den egentlige by ligger. Når man fra denne højde eller fra Møllebakken så ud mod nordøst, nord og sydøst, opdagede øjet kun vand og toppe af piletræer" ... "Tilstanden i Gedesby kender jeg ikke, men det værste er at befrygte". Signeret F. (78)

Christen skrev i 1876 i Gedesby Kirkebog om katastrofen "til underretning for efterslægten" (fig. 4, s. 28). Han berettede (her lidt forkortet):

"Højvande og oversvømmelser har ej hørt til sjældenhederne her på Sydfalster, og navnlig opbevarer sognet minder om flere af usædvanlig betydning, blandt hvilke en for omtrent 200 år siden fremhæves, og i mands minde omtales et højvande, som i 1836 forhindrede konfirmanderne i at møde i Gedesby Kirke, da byen var oversvømmet. Dog skal der ej være sket videre skade".

"Anderledes forholder det sig med stormfloden den 13. november 1872. Vestlige storme havde i nogen tid drevet vandet ind i Østersøen, hvorpå en orkanagtig storm af nordøst den 12. førte de optårnede vandmasser tilbage og den 13. ind over landet. Vejret og havet var i et gruopvækkende oprør, og naturkyndige, som siden videnskabeligt undersøgte fænomenerne, var af den mening, at undersøiske vulkanske kræfter havde været i virksomhed".

“Ødelæggelsen havde en vid udstrækning, idet stormfloden hjemsøgte alle Østersøens kyster, dog muligt intetsteds i den grad som Sydlolland og Sydfalster, og rædslerne var næppe nogetsteds koncentreret som i Gedesby. Vandet stod 14-16 fod over sædvanlig højde og nåede 12 tommer op på døbefonten i kirken, hvor også grankvas fandtes opskyllet foran alteret. I byen stod tilbage kun kirken, skolen, *Jacob Boldts* gård og et par huse, dog i ramponeret stand, ellers var den tætbyggede by jævnet med jorden”.

“Da jeg den 14. gennem vand trængte derind, viste der sig et syn af ubeskrivelig elendighed, og syd for byen sås endnu bølgerne stryge hen over tage, som på stolperne ragede op over vandet”.

“Her skal optegnes nogle statistiske data til bedømmelse af katastrofen i pastoratet:

I Gedesby jordedes 20 og i Skelby 10 forulykkede personer, af disse sidste dog to fra Bøtø tilskyllede lig.

I Skelby Sogn: Skade på bygninger 6408 rd., kornvarer 3507 rd., kreaturer 2946 rd., løsøre 3258 rd., mark og avling 3184 rd., i alt 19303 rigsdaler.

I Gedesby Sogn: Respektive 22765, 14756, 8043, 13460, 13747, i alt 72771 rigsdaler”.

Og Christens beretning i kirkebogen fortsætter:

“Dog midt i den store elendighed viste kærligheden sig - et herligt minde. Til at hjælpe den husvilde, nøgne og brødløse befolkning indkom der uberegnelige gaver. Der dannede sig lokalkomitéer i hvert sogn og en centralkomité i København, og til denne indkom ca. 1.200.000 rd. eller 2.400.000 kr. Men førend denne kunne åbne en regelmæssig virksomhed, var der uddelt store summer til øjeblikkelig hjælp. Således blev der mig tilsendt 313 rd., og mange i løndom. Fremdeles indkom utrolige masser af fødevarer og beklædningsgenstande, så at den forulykkede befolkning forsynedes i en førhen ukendt grad. Husene åbnedes for de husvilde, og disses børn afhentedes til fjernere egne. Frivillige arbejdere strømmede sammen, og regeringen sendte ingeniører og to bataljoner infanteri for at hjælpe befolkningen med oprydning, istandsættelse af boliger, dæmninger o.s.v”.

Beretningen slutter:

“Herren sår, men han tager også, idet han gør trængslen og dens udgang således, at vi kan tåle - hans hellige navn være lovet”.

“Efter mine optegnelser nedskrevet ved mit embedes fratrædelse - i juni 1876, C.B. Friis”. (56)

.....

På døbefonten i Gedesby Kirke findes endnu et mærke, der viser, hvor højt

vandet stod i kirken under stormfloden. Og på kirkens loft bevares et dystert minde, en barnekiste til et af de børn, der omkom under stormfloden og ikke blev fundet! (47)

“Håndbog for Præster” udfyldte et savn (1878)

Christen var særdeles godt hjemme i kirkens forhold og retsregler. Da han blev pensioneret, fandt han anledning til at dele sin viden med yngre præster, som han af erfaring vidste ikke var så fortrolige med den labyrint af lovbestemmelser m.v., som var gældende. Han besluttede sig til at udarbejde en håndbog for præster, og den udkom i 1878 med titlen “Præstegjerningen i den danske Folkekirke” (fig. 5, s. 29). Fra den systematisk opbyggede håndbog på mere end 300 sider spækket med oplysninger, citeres her uddrag af forordet:

“Under 40 års præstelig virksomhed har jeg ofte følt savnet af en håndbog, som nogenlunde let kunne vejlede præsten i den daglige gerning.” ... “Det gælder om, at man i givet tilfælde kan få hurtig oplysning om, hvad øjeblikket fordrer, og dernæst en anvisning til, når tid og lejlighed gives, at finde videre underretning i de pågældende lovbestemmelser. Jeg har arbejdet med begge formål for øje” ... “Det er ej så ganske let af det herhen hørende vidtløftige materiale at fremstille en håndbog i streng forstand, og om min hensigt derfor kun er tilnærmelsesvis opnået, håber jeg dog en venlig modtagelse for mit lille arbejde, thi så meget er vidst, at den gejstlige tiltræder sit embede uden tilstrækkelig praktisk kendskab til de funktioner, som straks fordres af ham med fuldt ansvar, og en håndsrækning synes således at måtte være ham velkommen - at en sådan i det hele taget ej kan anses for overflødig, derom vidner den store mængde forespørgsler og besvarelser, der veksles med foresatte, ej at tale om påmindelser og tilrettevisninger fra disse”. (25)

Håndbogen fandt udbredt anvendelse i præstegårdene rundt om i landet. Christen holdt sig i sin høje alder ajour med de mange ændringer, som blev publiceret af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet samt den nyere lovgivning. Alt dette samlede han i et tillæg til håndbogen for perioden 1877-89. Det udkom i 1890. Da var Christen 82 år! (4, 5, 66)

I en af nekrologerne ved Christens død i 1898 anførtes:

“Ved sin i 1878 udgivne “Håndbog for Præster” var den afdøde velkendt omkring i det ganske land. Utallige er de breve, som han i årenes løb fra præster har modtaget angående gejstlige og kirkeretslige anliggender, og med altid redbon imødekommenhed gav han ud af sin store viden på dette område de omspurgte oplysninger og erhvervede sig såvel derved som ved sin bog sine kollegers taknemmelighed”. (19)

Pastor emeritus på Frederiksberg

Som emeritus slog Christen sig i 1876 ned på Frederiksberg med sin familie. De tre ugifte døtre Augusta, Anna og Camilla (nu 33, 29 og 25 år) var ikke flyttet hjemmefra, og sønnen Alfred (22 år) studerede og blev færdig som landbrugskandidat året efter. (1, 60)

Familien flyttede ind på 1. sal i en stor villa på Thorvaldsensvej (nr. 16, i dag nr. 3) ved hjørnet af H.C. Ørstedsvvej (fig. 6, s. 30). Året efter købte Christen ejendommen, familien blev boende på 1. sal, stueetagen og 2. sal var udlejet. Hver etage rummede ca. 190 kvadratmeter. De sanitære forhold var primitive. Der var tre retirader i gården, senere ejere ansøgte først i 1915 om installation af tre etage-vandklosetter, 1920 om badeværelse i kælderen og i 1935 om installation af varmeanlæg. (60, 61, 62, 63)

Den 31. marts 1882 blev Christens og Kirstines guldbryllup markeret med middag på Den kgl. Skydebane. Efter sigende afholdt sønnen Valdemar omkostningerne i forbindelse med festen. Det var sandelig ikke så lidt, at gæsterne iflg. menukortet satte til livs (fig. 7, s. 31). Hvor mange timer sad man mon til bords? (64, 86)

En rimsmed hyldede guldbruden:

“Ja, var kvinderne som den,
vi i aften hædre,
var der ingen nød, min ven,
så var verden bedre.
Skål for den jeg tænker på,
skål for *Stine* nu og så,
skål for dig vor flamme!
Skål! og vive la femme!” (65)

“Stine” og Christen fik endnu syv år sammen. Men i en alder af næsten 78 år døde hun den 5. maj 1889 og blev begravet fra Frederiksberg Kirke. Kirstine “indgik til den sidste Sabbaths hvile” skrev Christen i dødsannoncen på egne og otte børns vegne (fig. 8, s. 32). (1, 82)

“Stine” varetog igennem et langt liv en pastorindes utallige hverv i en præstegårds dagligdag og var en opofrende mor for de otte børn. Hun vævede dækketøj og syede børnenes tøj. Mælken i præstegården forarbejdede hun selv personligt til smør og ost. Den virksomme “Stine” modtog da også Det kgl. danske Husholdningsselskabs medalje i bronze for husflid. (50, 85)

Lige let har det åbenbart ikke altid været, som det bl.a. fremgår af nogle uformelle versificerede betragtninger om sit liv, som den gamle Christen nedfældede, få år før “Stine” døde. Om sin ægtefælle skrev han:

"Først nævnes skal du -
 min gamle ved min side.
 Husker du som attenårig pige,
 hvor alt var lyst og skønt,
 og håbet friskt som majbøgens grønt?
 Ja, verden da lå soleklar -
 og nu den synes tom og bar.
 Dog nej,
 så er det ej!
 Efter milde vår og hede sommer
 er det høst, som nu kommer.
 Ja, tunge byrder bar din arm,
 mange sorger hused' i din barm.
 Megen møje
 mått' du døje,
 men nu i efterhøstens hvil'
 må vi høstens herre møde
 med et glædens smil,
 thi han gav velsignet grøde". (67)

Tilbage på 1. sal i ejendommen på Thorvaldsensvej var den 81-årige Christen (fig. 8, s. 32) og de tre ugifte døtre. Han var således i gode hænder. Selv om han skrantede noget, havde han dog endnu kræfter til at fuldende tillægget til præstehåndbogen i 1890, som før omtalt. (66)

I 1893 døbte han sin sønnesøn *Valdemar* (min far) i Ordrup Kirke, men i 1895 meldte han afbud til et andet barnebarns fødselsdag hos sønnen Valdemar i Charlottenlund: "... det bliver dog betænkeligt at foretage en sådan tur i det variable vejr - det er rettest at blive hjemme". Og året efter til sønnens fødselsdag i april: "... jeg er på grund af forholdene forhindret i at hilse på dig personligt i morgen - jeg er endnu interneret, befinder mig meget vel, men skønner ikke, at det går videre fremad - altså må jeg gribe til pennen" ... "Gud sende dig og dine gode dage til sjæl og legeme! - Han give din gerning vægt og fremgang! Kærlig hilsen til din gode hustru og dine kære børn - Gud vor Fader i himlen bevare eder og os alle nådigt. Din trofaste Far". (66, 68, 69, 70)

I slutningen af september 1898 skrev Christen til sønnen, at "lotteriet altså gik forbi uden at efterlade behagelige minder". Med andre ord: Ingen gevinst i den trækning. Og han tilføjede, at "jeg har en hosteperiode i disse dage, som ej synes at love godt". Det fik han ret i! En måned efter - den 27. oktober - døde Christen i hjemmet på Thorvaldsensvej. Han var blevet smittet med kighoste, og en lungebetændelse stødte til. (1, 14, 71, 72, 90)

Børnene indrykkede dødsannoncen: "Vor kjære gamle halvfemsindstyveårige fader, pastor emer. Chresten Begtrup Friis, hjemkaldtes i aftes til sin Herres fred. - Thorvaldsensvej, d. 28. oktbr. 1898. - Hans efterladte børn". I den

forbindelse bør nok tilføjes, at oldefar blev døbt "Christen". Det vides ikke, om han selv ønskede navnet "Chresten", eller om der er tale om en stavefejl.

(3, 91)

Christen fandt den sidste hvile på Solbjerg Kirkegård ved siden af Kirstine. Ejendommen på Thorvaldsensvej blev solgt, og de tre døtre flyttede midlertidigt op på 2. sal, men fraflyttede i 1899. (14, 60, 73, 90)

Min beretning kan passende afsluttes med endnu et uddrag af Christens tidligere omtalte betragtninger over sit liv:

"Så vidt som landets snævre rum tillod,
for brødet rundt jeg drog.
Fra vest til øst, fra øst til vest,
som Vorherre syntes bedst.
Fremmed' folk og fremmed' sæder
tog imod mig alle steder -
dog mangan ven og veninde
Gud allevegne lod mig finde.
De fleste ej mit øje ser,
thi jorden dem ej tæller mer,
fra verdens møje ud de hvile,
kun minder venligt til mig smile.
Jeg mindes mangan hjælpsom dåd,
jeg mindes mangt et venligt råd;
thi som det de fleste går,
min sjæl var tit som ud i fængsel
omspændt af sorgens store sår.
*Tak til enhver,
fjern og nær,
som hjalp mig gennem verdens trængsel*". (67)

.....

Tillæg: Oldeforældrenes søskende

Christen Begtrup Friis' søskende

1.

Ane Marie (1796-1884), gift 1. gang (1812) med *Anders Jensen* (1775-1850), prokurator i Århus. 2 børn. Ægteskabet opløst. - Gift 2. gang (1834) med *Henning Lorentz Paulsen* (ca. 1793-1869), kammerråd, bureauchef i Det slesvigske Ministerium. 5 børn.

Datteren *Julie Lovise Petrea* (f. 1822) af 1. ægteskab gift med *Poul Hagelstein* (1825-68), kunstmaler. Hans portrætter af hans svigermors forældre (præsteparret Peder og Ane Friis) samt et portræt af hans svigermor Ane Marie, alle malet 1850, er forblevet i slægtens eje. (1, 9, 93)

2.

Kirsten (1798-99). (1)

3.

Kirsten (1800-1880), gift 1. gang (1826) med *Georg Vilhelm Poulsen* (1794-1843), ejer af Vester Mølle i Fruering Sogn ved Skanderborg til 1830, derefter af Hinnedrupgård i Tulstrup Sogn til 1837 og til sidst af en gård i Ask i Astrup Sogn. 1 søn. - Gift 2. gang (1845) med *Baltzer Jensen Damgaard* (1813-64). Ægteskabet opløst 1850. (1, 9)

4.

Frederik Julius Christian (1802-72), gårdejer: Ingerslevgård i Tiset Sogn, senere i Holme. Gift (1828) med *Inger Nielsdatter Sørensen* (1806-61). 8 børn.

Afbørnebørnene var *Agnes* (f. 1875), gift *Schmitto*, landskendt som dyrenes beskytter (formand for dyreværnsforeningen "Svalen" 1924-49). (1, 92)

5.

Niels Michael Hasle (1804-11). (1)

6.

Lovise Charlotte (1806-46), selskabsdame på Louisenhøj hos baronesse *Louise Gyldenchrone*, enke efter *F.J.C. Gyldenchrone*, ejer af Vilhelmsborg, Moesgård og Marselisborg. (1, 11, 52)

7.

Niels Michael Hasle (1813-79), ejer af Bakkegård og Fredensgård og forpagter af præstegårdsjorden i Holme. Solgte gårdene af helbredsgrunde og købte 1863 ejendom i Århus og nedsatte sig som musiklærer. Arrangerede offentlige koncerter. Gift 1. gang (1836) med *Bertramine Lindeman* (1809-52). - Gift 2. gang (1855) med *Laura Tørsleff* (1838-1913). 10 børn. - Sønesønnen *Niels Michael* (f. 1899) samlede et omfattende slægtsarkiv, der beror hos hans søn *Preben Friis* (f. 1925). (1, 9, 84)

Kirstine Jensens søskende

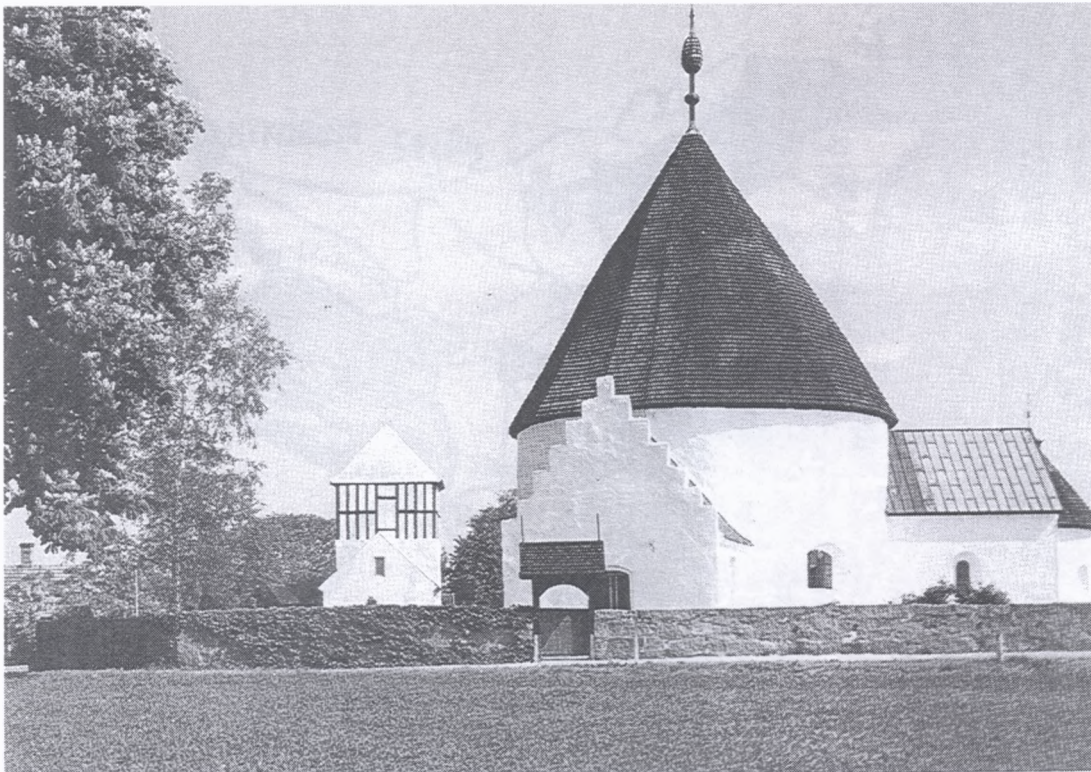
Hendes forældre, *Hans Jensen* (ca. 1767-1844) og *Karen Thomasdatter* (ca. 1774-1825), gift 1808, fik ikke flere børn. - Hendes far giftede sig efter moderens død med *Ane Florentine Kaminsky* (f. ca. 1794). 2 børn, Kirstines halvsøskende: *Jens Hansen* (f. 1826) og *Jensine Hansmine Marie* (f. 1829). (14)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Wiberg, S.V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie. 1870-73.
3. Elvius, Sofus: Danmarks præstehistorie i årene 1869-1884. Kbh. 1885-87. (Med håndskrevne tilføjelser og opklæbede avisudklip).
4. Dansk Biografisk Lexikon, 1. udg. Kbh. 1887-1905.
5. Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg. Kbh. 1933-44.
6. Erslew, Th.: Almindeligt forfatterlexikon for kongeriget Danmark med tilhørende bilande. 1843-53 og 1858-68.
7. Dahl, Aage: Bornholms præstehistorie. Bornholms Samlinger, 38. bd., s. 11-158 og 167-204.
8. Hansen, Niels: Bornholmske biografier. Udarbejdet 1894-1907.
9. Slægtsregister skrevet af Christen Begtrup Friis 1874.
10. Slægtskrønike fra Niels Børgesen Friis til C.B. Friis. Modtaget fra Erik Maglekilde-Petersen 1985.
11. Større Danske Landbrug. Kbh. 1930-37.
12. Århus Domsogns Kirkebog. konfirmationer 3/10-1824.
13. Liber Daticus, Holme Sogn 1784-1813.
14. Buus, C.G.: Aner til Nils, Eduard, Anna-Lise, Ellen og Carl Gustav Buus. 1984 ff.
15. Richter, V.: Dødsfald i Danmark 1761-1890. 1901-05. Reprografisk aftryk 1976.
16. Jerk, Flemming: Gamle danske præstegårde. Kbh. 1978.
17. Trap: Danmark. 5. udg.
18. Nedergaard, Poul: Personalhist., sognehist. og statistisk bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1848-1949. 1951ff., uafsluttet.
19. Nekrologer, Christen Begtrup Friis. 1898.
20. Mynster, J.P.: Taler ved præstevielse. 1. samling. Kbh. 1840. (S. 62)
21. Trap: Danmark. 4. udg.
22. Hertz, T.: Efterretninger om geistlige embeder i kongeriget Danmark. 1857-64.
23. Teologisk Stat, kirkelig håndbog. 1989.
24. Hvidtfeldt, Johan: Håndbog for danske Lokalhistorikere. 1952-56.
25. Friis, C.B.: Præstegjæringen i den danske Folkekirke. Håndbog for Præster. 1878.
26. Mynster, J.P.: Visitatsbøger 1835-53. 1937.
27. Mynster, E.L.N.: Nogle blade af J.P. Mynsters liv og tid. Kbh. 1875. (S. 421)
28. Af Nyker skolevæsens historie. Bornholms Tidende 11/10-1945.
29. Friis, C.B.: Bornholms runde kirker. Kirkehistoriske Samlinger, 2. bd., 1853-56. (S. 145-155)
30. Oplysninger om Nykirke, Bornholm. Udateret.
31. Danmarks Kirker. Udg. af Nationalmuseet.
32. Registrering af Nykirkes empire-prædikestol og -lydhimmel. Bornholms Museum, Rønne. Nr. 10455 og 10456.
33. Friis, C.B.: Prædiken i anledning af Hans Majestæt Kong Christian den Ottendes bisættelse den 26. februar 1848. Hjørring 1848.
34. Danmarkshistoriens hvornår skete det? Politikens Forlag A/S 1985.
35. Larsen, Thomas: En gennembrudstid. Fra det nittende århundredes sidste halvdel. I: Tidsbilleder fra Vendsyssel. Hjørring 1917.
II: Blade af Vendsyssels politiske historie. Hjørring 1921-22. (Bl.a. II, s. 89 og 99-108).
36. Larsen, Joachim: Bidrag til den danske Folkeskoles historie 1818-1898. Kbh. 1899. (S. 187 m.v.)
37. Friis, C.B.: Bidrag til belysning af skolepørgsmålet (belønnet prisskrift). Hjørring 1852.
38. Anmeldelse i Tidsskrift for Almueskole- og Seminarievæsenet. Udg. af J. Jensen. 11. årgang, 1853. (S. 1-20, 387-388)
39. Rothe, C.: Om almueskolevæsenets reform, med hensyn til forhandlinger og skrifter om denne sag. Ugeskrift for Den evangeliske Kirke i Danmark. Nr. 7-8, 9-10, 12-13 1853.
40. Anmeldelse i Skolens Reform, bd. 3, s. 541-560. 1850'erne.

41. Friis, C.B.: Landsbyskolen efter den bestående lovgivning. En håndbog for skolebestyrelser og skolelærere. Aalborg 1857.
42. Skjelby Kirke og Sogn. Gjedesby Kirke og Sogn. Danske kirker, slotte, herregårde og mindesmærker. 4. hæfte: Lolland og Falster. 1868.
43. Notater fra møde med sognepræst Ole Mahrt-Olsen i Skelby/Gedesby, 30/10-1976.
44. Thue, Karen: Træk fra Gedesby omkring 1860. Årbog 36, Lolland-Falsters hist.Samfund. 1948. (S. 563-565)
45. La Cour: Danske Gårde. 2. samling, bd. 3. (Skelby Præstegård).
46. Friis, C.B.: Notat om syn på Skelby Præstegård 17/6-1862. I embedsbog, Skelby Sogn.
47. Gedesby Kirke. Udg. i 100-året for stormfloden. 1972.
48. Raben-Levetzau, F.: Lolland, Falster, Møn. Udateret.
49. (Carl Theobald) Valdemar Friis, bevis for tjeneste ved 17. bataljon fra 23/8-1863 til 8/10-1864.
50. Brevveksling mellem Christen Begtrup Friis (og familie) og Valdemar Friis 1863-64. Findes i originaler og maskinskrevet.
51. Lolland-Falsters Stift i 150 år. 1955. (S. 150-151, 210-212, 219)
52. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. 1979-84.
53. Ingemann, L.: Stormfloden 1872. Et 75-års minde. 1947.
54. Hansen, Knud: Stormfloden på Lolland-Falster 1872. Øjenvidners beretninger. 1922.
55. Sydspidsen med Gedser Fyr. Weekendavisen 31/10-1980.
56. Friis, C.B.: Beretning om stormfloden. Nedskrevet i embedsbogen for Gedesby Sogn, juni 1876.
57. Friis, C.B.: Brev til sønnen Valdemar 14/12-1875.
58. Kornerup, Bjørn: Bispebreve til kultusminister J.C.H. Fischer III. Kirkehistoriske Samlinger, 6. rk., 3. bd. 1939-41. (S. 323-324)
59. Stavnstrup, P.: D.G. Monrad, politiker og gejstlig. Kbh. 1948. (S. 335)
60. Oplysninger fra Frederiksberg Stadsarkiv. Skrivelse 22/7-1991.
61. Københavns vejvisere og husregistre.
62. Oplysninger fra Stadslandinspektørens kontor, Frederiksberg. Juli 1991.
63. Oplysninger fra Bygningsinspektoratet, Frederiksberg. Juli 1991.
64. Menukort, Den kgl. Skydebane. Guldbryllup 31/3-1882.
65. Festsang ved guldbryllupsmiddagen på Den kgl. Skydebane 31/3-1882: "Hilsen til guldruden og selskabets øvrige damer fra en rimsmed".
66. Friis, C.B.: Tillæg (1877-1889) til "Præstegjæringen i den danske Folkekirke. Håndbog for Præster". Kbh. 1890.
67. Friis, C.B.: Brev til sønnen Valdemar, vedlagt versificerede betragtninger over sit liv: "Ved indgangen i de 80'ere". Udateret, men sandsynligvis 1888.
68. Brev fra sønnen Valdemar til C.B. Friis. 1893.
69. Brev fra C.B. Friis til sønnen Valdemar 15/10-1895.
70. Brev fra C.B. Friis til sønnen Valdemar 26/4-1896.
71. Brev fra C.B. Friis til sønnen Valdemar 27/9-1898.
72. Mundtlig overlevering fra C.B. Friis' barnebarn Gudrun Hjortsø. 1970'erne.
73. Brev fra Erik Maglekilde-Petersen 7/10-1985.
74. Liber Daticus, Tversted - Bindslev - Uggerby. Udskrift modtaget 1976.
75. Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. Kbh. 1963-64.
76. Blache, H.H.: Historiske efterretninger om Aarhus Cathedralskole i tidsrummet fra 1805 til 1836. Århus 1836.
77. Friis, C.B.: Ved min faders 50-års embedsjubilæum den 14. januar 1853. Manuskript samt avisudklip med omtale af højtideligheden i Holme Kirke m.v.
78. Beretning fra Skelby om stormfloden. Lolland-Falsters Stiftstidende 14/11-1872.
79. Om de bornholmske kirker, især de runde. Kirkehistoriske Samlinger, 2. bd. 1853-56. (S. 501-534)
80. Jørgensen, J.A.: Series Pastorum eller fortegnelse over præsterne på Bornholm siden reformationen. Rønne 1907.
81. Dansk Bogfortegnelse 1841-58.

82. Dødsannonce, Kirstine Friis. Berlingske Tidende 7/5-1889.
 83. Larsen, Anton: Kommunale forhold i Tversted og Uggerby Sogne fra 1803-1861. Vendsysselske Årbøger, 6. bd. (1925-26). Hjørring 1926. (S. 234-255)
 84. Niels Michael Friis' slægtsarkiv.
 85. Friis, Alfred: Beretning om forældrene Christen og Kirstine Friis. 28/11-1932.
 86. Oplysninger fra C.B. Friis' barnebarn Valdemar Richter-Friis.
 87. Århus Stiftstidende 25/6-1852.
 88. Hjørring Amtstidende 16/2-1853.
 89. Familie-Erindringstavle ført af C.B. Friis' søn Alfred Friis.
 90. Frederiksberg Kirkebog, døde 27/10-1898.
 91. Berlingske Tidende, 28/10-1898.
 92. Kraks blå Bog.
 93. Weilbachs Kunstnerleksikon. 1947-52.
-

9. Leend Nissen Bornholm	17	17. Februar 1704 77 Åar gl.	Skdt i Daker Præstegaard 1656.
10. Christen Lind	10	2. August 1714 57 Åar gl.	Skdt i Rø Præstegaard 1677.
11. Hans Pasmølen Marker	28	8. Martz 1742 58 Åar gl.	Skdt i Mester Marie Præstegaard 1686. er rimeligvis Forfatteren til Indværet.
12. Peder Frielsen Bernholdt	39½	27. Septemb. 1781 71 Åar gl.	Bad 1793 i Døden for en udsærdig Ønsighed paa Bornholm.
13. Peder Sommer	31	24. October 1812 62 Åar gl.	var først Capellan i Skovbo, Skole og de Følgende Høi Skoler.
14. Adam An. Frø. Schröder	24	31. Januar 1848 73 Åar gl.	1836 forflyttet til Søndersø i Sjælland.
15. Christian Begtrup Friis	9		— forflyttet til Førsted i Sjælland.
16. Hans Chr. Bentzen	13½	17. Maj 1874 69 Åar gl.	— forflyttet til Vollerlev og Gjorslev i Sjælland. 1875 forflyttet til
17. Gerhard Grove	15½	2. Juni 1895 76 Åar gl.	Gjorslev i Sjælland.
18. C. H. O. Pasmølsen	14	15. Januar 1892 67 Åar gl.	Kom hertil fra Rø Præstekald. tog sin Afsked 1889.
19. Th. F. L. Larsen	15	14. Martz 1916	1902 forflyttet til Stribymagle og

Fig. 1: Nykirke i Nyker anses for at være den yngste af Bornholms fire rundkirker bygget i 11-1200-tallet. Kegletaget er opført senere. Den oprindelige overbygning var sandsynligvis et fladt tag beregnet til forsvarsformål. Forneden et udsnit af præstetavlen, hvoraf fremgår, at Christen (her stavet Christian?) var den 15. præst i Nyker efter Reformationen, at han havde embedet i 9 år, og at han i 1845 blev forflyttet til Jylland.

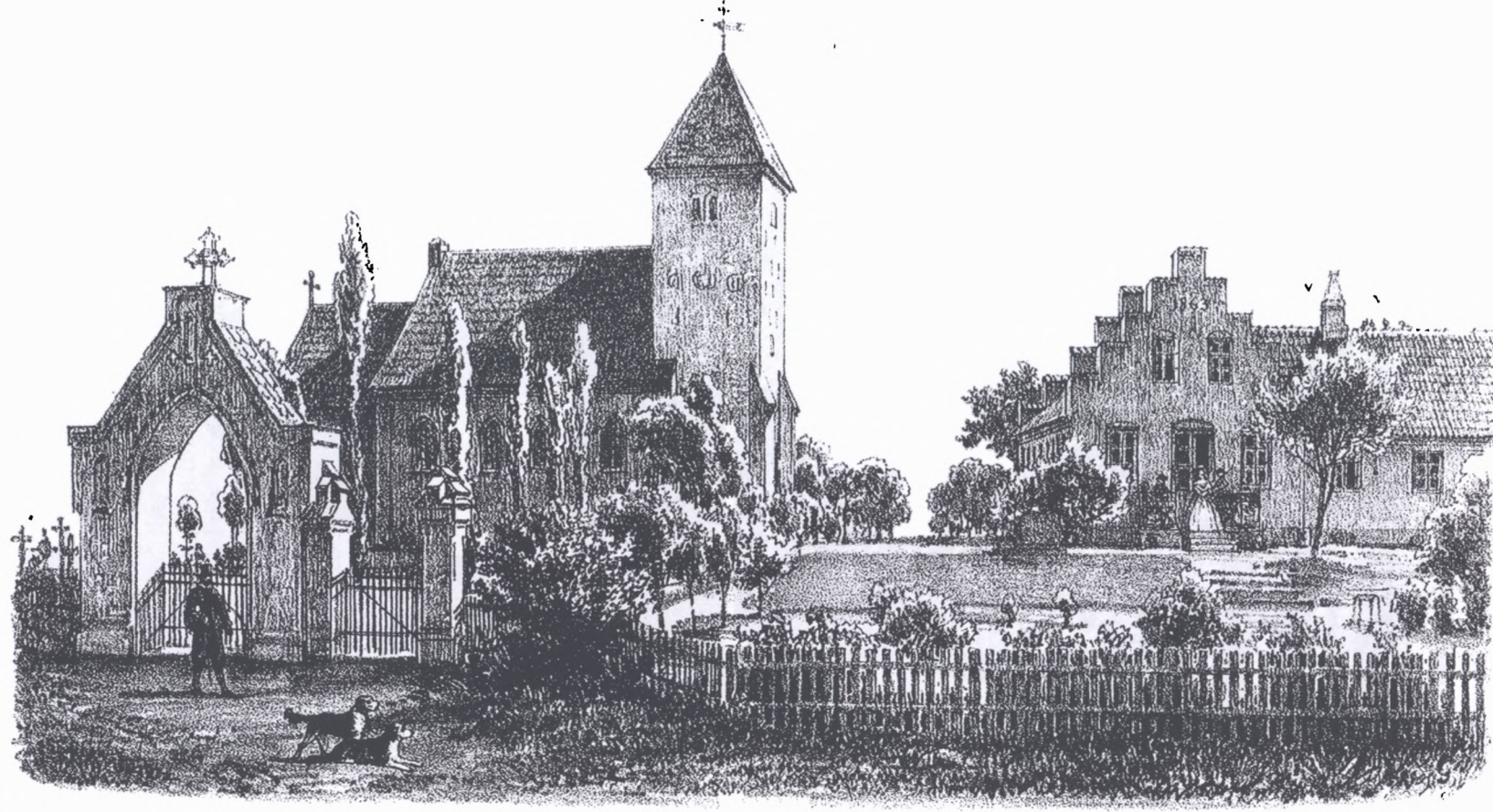

Fig. 2: Skelby Kirke og Præstegård i 1867, dvs. efter ombygningen af stuehuset i 1863. Avlsbygningerne er ikke med på tegningen, der er udført af Ferdinand Richardt (1819-95).

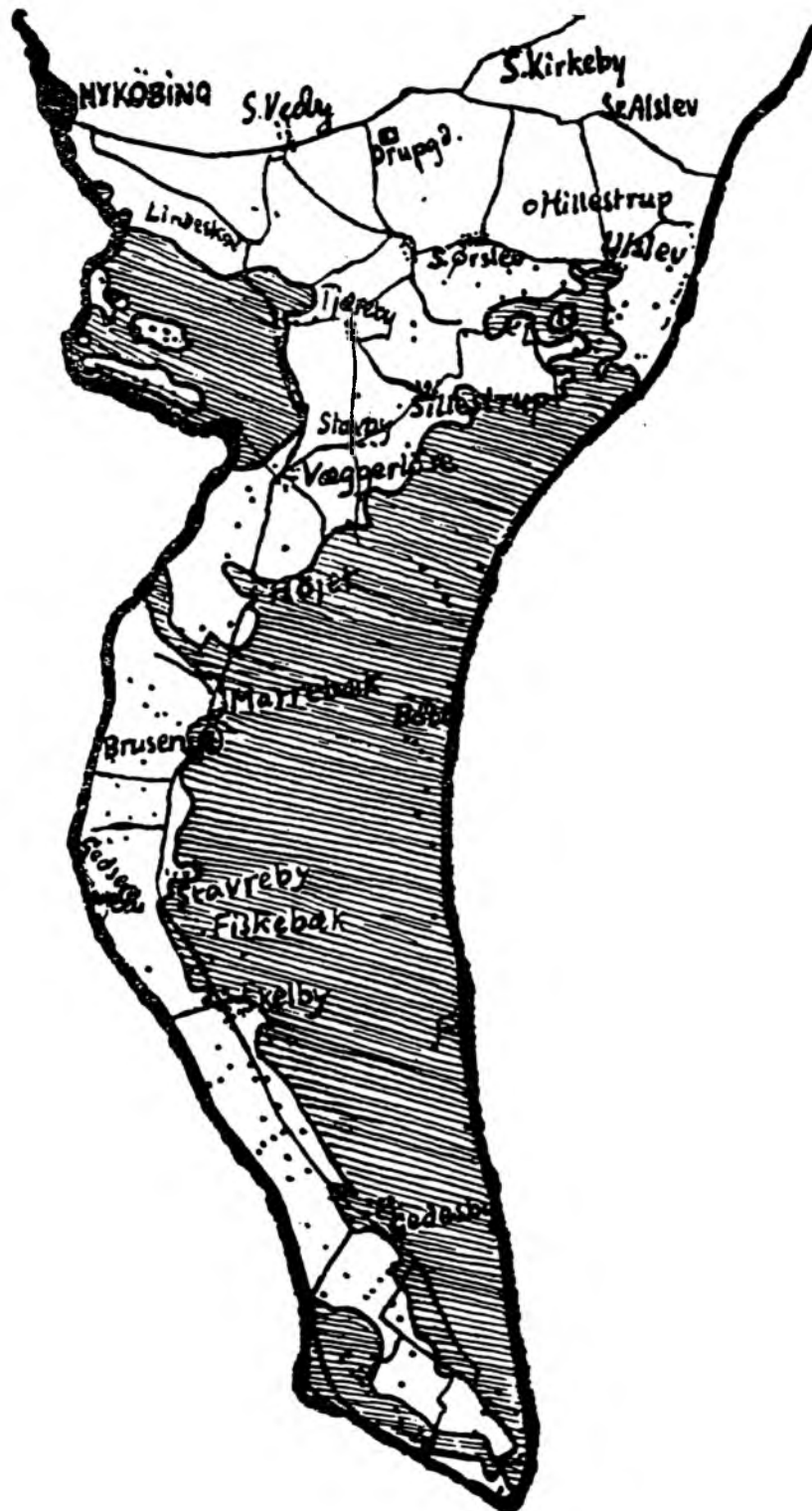

Fig. 3: Stormfloden skyllede ind over Sydfalster den 13. november 1872. De skraverede områder på kortet viser, hvor langt vandet trængte ind. Man var faktisk i gang med inddigning, da katastrofen indtraf. Efter stormfloden blev der igen taget fat på tørlægning ved hjælp af diger og kanaler.

Ønsker Nogen et større Areal og for lig er, kan saadant passende Kjendelse. e og en Hængeask

sv., som have Kunstning til Ministeriet, rker, Capeller, Grav-

lægget af de fornødne øren maa i fornødent ræst, gaa frem med les det indviede Sted, nder, selv om Gangen

maa Gravstedernes

Afstand fra Kirkens disse ei lide Skade i

iden Deeltagelse af og Bidrag efter d. L. else, at tilveiebringe rdens Udvidelse, eller hvortil den fornødne Tilfælde kan expro- il Kirkegaard finder Sted — dog derom

dens Hegn holdes i e, saa at dens Fred dgangsdør kan for-

ang samlet Tid der udsatte Mangler, og har Tiendeieieren og skal Tiden, der af Tiendeieieren be-

stemte Dag. Saasart et Arbeide, som har medført Af- brydelse af Gudstjenesten, er tilendebragt, har Sognepræsten derom at afgive Indberetning til Provsten.

*Om Oden paa Kjøbenhavn. se Tell. S. 41; om Snekkestuej S. 42, Jettev om frem S. 44.
J. Alhus. Præstens Blyger dette Capitel betreffend. ff. Tell. S. 56. —*

Sjette Capitel.

Sacramenterne.

Daaben.

§ 1.

Fødsels Anmeldelse.

Enhver Barnefødsel skal i Kjøbstæderne inden 2 Dage Fr. 30 Mai og paa Landet inden 8 Dage anmeldes for den Kirkebetjent, 1828 § 9.

og paa Landet inden 8 Dage anmeldes for den Kirkebetjent, som tilligemed Præsten fører Kirkebog, der strax indfører saadan Anmeldelse i sit Exemplar af Kirkebogen, og hver Uge giver Sognepræsten Underretning om alle deslige i Ugens Løb gjorte Anmeldelser, hvorefter denne har at bemærke det Fornødne i sit Exemplar af Kirkebogen. For- sømmes denne Anmeldelse, har Præsten at indberette det i Kjøbenhavn til Magistraten, men paa andre Steder for Amt- manden. § 10.

Det er ved Fr. 30 Mai 1828 § 9 befaleet, at alle Fødsler under alle Omstændigheder skulle antegnes i Kirkebogen i det Sogn, hvor Fødselen indtræffer.

Forældre af ei anerkjendte Troessamfund skulle inden samme Tidsfrist og under samme Tvangsmulkt gjøre nævnte Anmeldelse om deres Børns Fødsel, samt, dersom Børnene ei forinden døbes, inden 8 Uger efter Fødselen for Sognets Canc. Skr. 12 Octb. 1839.

Præst og Kirkebetjent opgive det Navn, de ville have Barnet tillagt, til Indførelse i Kirkebøgerne, og skal da L. 13 April 1851 § 10. en Udskrift af denne i alle borgerlige Forhold træde istedet- for Daabsattest, forsaavidt Barnet ei senere maatte blive døbt.

De for Troessamfund, der ei høre til Folkekirken, aner- Jnstr. 15 Dcbr. 1875 § 9. kjendte Præster have at tilstille Stedets Sognepræst strax

Fig. 5: Skole- og præstehåndbøgerne, som Christen Begtrup Friis udarbejdede, rummede et væld af systematiserede praktiske oplysninger. Her gengives en side af et flittigt brugt eksemplar af hans "Håndbog for Præster" med læserens understregninger og tilføjelser. Bogen igennem henviste Christen i margen til de love, forordninger m.v., som var grundlaget for de pågældende afsnits indhold.

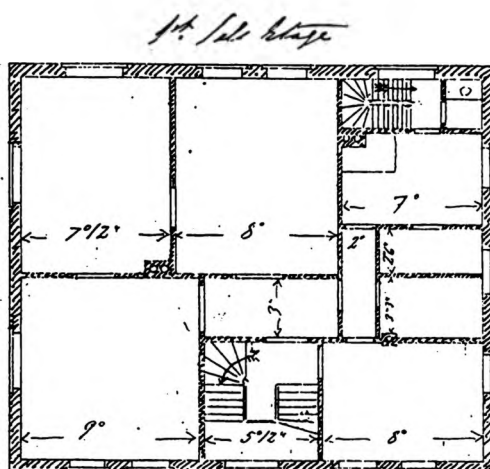

Fig. 6: Ejendommen Thorvaldsensvej 16 (matr. nr. 21 am) blev opført i 1869 af arkitekt Henrik Sibbern (1826-1901), der skabte adskillige prægtige villaeer i området omkring H.C. Ørstedsvvej.

Øverst: Husets facade mod Thorvaldsensvej; nederst: 1. sals etageplan (mål i alen). Præstefamilien flyttede ind på denne etage i 1876, året efter købte Christen ejendommen og boede her til sin død i 1898. Huset eksisterer stadig (nu Thorvaldsensvej 3) og er sæde for en række fagforeninge

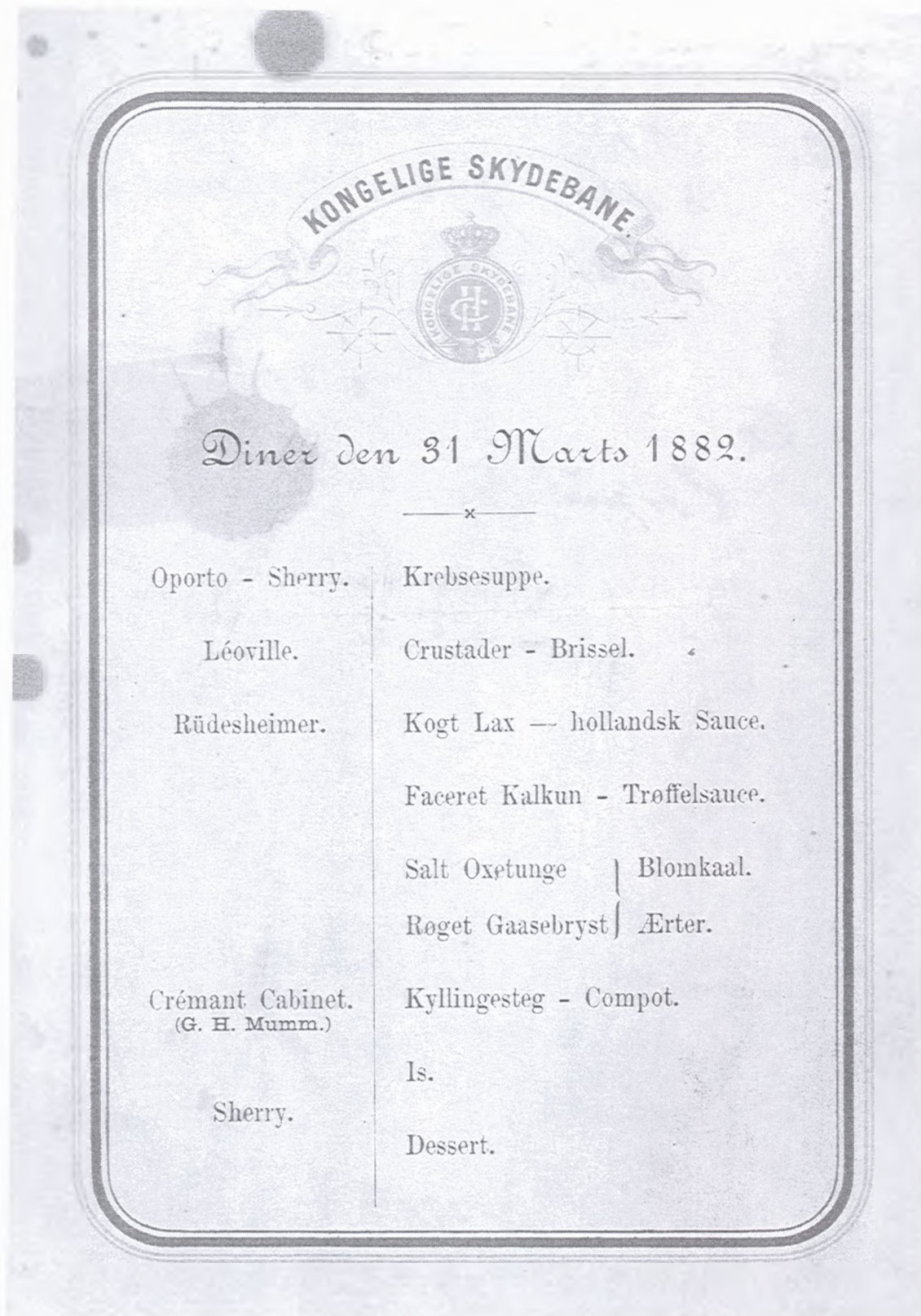

Fig. 7: Christens og Kirstines guldbryllup blev festligholdt på Den kgl. Skydebane. Af menukortet fremgår, hvilken overdådighed af retter, der indgik i festmiddagen.

Fig. 8: Udaterede fotos af ægteparret Christen Begtrup Friis (1808-98) og Kirstine Friis (1811-89). Foroven: Christen, da han endnu var præst på Falster (atelierfoto, Nykøbing F). Forneden: I ornat, men som emeritus på Frederiksberg (iflg. usikker kilde 86 1/2 år gammel, dvs. julen 1894). Ved hans side: Kirstine i festskrud, muligvis det hun bar ved guldbrylluppet i 1882.

6

Bedsteforældrene
Valdemar Friis
og
Augusta
f. Richter

En slægtshistorisk beretning
om
farfar og farmor i Ordrup,
om hans aktiviteter som sagfører
og som formand for Kommunalforeningen,
samt
om hans deltagelse i krigen i 1864

Tillæg:
Bedsteforældrenes søskende

Indhold

- VALDEMAR FRIIS (1841-1906) - 3
Munter studietid afbrudt af krigstjeneste - Efterspurgt juridisk manuduktør - Overretssagføreren uden telefon
- AUGUSTA RICHTER (1852-1937) - 6
- BRYLLUP - LANGT OM LÆNGE - 7
- LINDEGÅRDSVEJ 45 I ORDRUP - 8
Villabyggeri omgivet af marker - Farfars og farmors hjem - Den store frugthave - Familielivet
- FARFARS TIDLIGE DØD - 13
- TIDEN DEREFTER - 14
Godgørende, levede selv spartansk - Farmors død, legat stiftes
- LØJTNANTENS BREVE FRA FRONTEN - 16
Om tilbagetoget fra Dannevirke og kampen ved Sankelmark - Om bombardementet af Sønderborg - Om stormen på Dybbøl-stillingen
- FORMAND FOR KOMMUNALFORENINGEN - 20
Villaejernes kamp med hartkornsbønderne - Ikke tilfreds med udviklingen i Ordrup
- SAGFØRERENS INVESTERINGER - 24
Grunde og ejendomme - Ejgården brændte, et villakvarter opstod - De dæckerske telte og barakker
- TILLÆG - 28
Bedsteforældrenes søskende
- Kildehenvisninger - 30
- Illustrationer - 33

Valdemar Friis (1841-1906)*Munter studentertid afbrudt af krigstjeneste*

Min farfar, *Valdemar Friis*, søn af *Christen Begtrup* og *Kirstine Friis*, blev født den 27. april 1841 i Nyker på Bornholm. Hans far, der da var sognepræst i Nyker, døbte sønnen *Carl Theobald Valdemar Friis*. I 1845 blev oldefar sognepræst i Vendsyssel, hvor familien boede i præstegården i Tversted. I 1860, året efter at oldefar var blevet sognepræst i Skelby på Sydfalster, blev farfar student, privat dimitteret. (1, 2, 3)

Da farfar ville studere jura, flyttede han til København. Han nåede nok ikke så langt i studierne, før han frivilligt meldte sig til uddannelse i militæret. Men det fremgår af breve fra gode venner på Universitetet, at han ikke blot tog del i et fornøjeligt studentertiliv, men i hvert fald også forberedte sig til filosofikum hos den kendte filosof *F.C. Sibbern* (1785-1872), der skal have været så affældig, at de urolige og støjende studerende ofte spolerede hans åndfulde forelæsninger. (4, 5, 6, 39)

Som studerende kunne farfar optages direkte på Hærens Aspirantskole. Uddannelsen til reserveofficer var blevet afkortet til ca. otte måneder, fordi der var mangel på befalingsmænd. Ved midten af 1862 blev han udnævnt til sekondløjtnant af krigsreserven. Som stud. jur. boede farfar i 1863 i Møllegade, en sidegade til Nørrebrogade, men da det i løbet af året trak op til krig mod preusserne som følge af det slesvig-holstenske dilemma, blev han i august indkaldt til krigstjeneste. Han var derefter under felttoget i Slesvig officer i 17. regiments 8. kompagni til oktober 1864. (7, 8, 9, 39, 40)

Af farfars mange breve fra Slesvig til hjemmet i Skelby får man et særdeles levende indtryk af krigens sørgelige forløb. Om denne fase af hans liv fortæller uddrag af enkelte af brevene i et senere kapitel. I beviset for hans tjeneste under krigen fremhæves, at "han har udvist særdeles mod og udholdenhed". (8, 10)

Allerede det første år som rus i København var farfar blandt initiativtagerne til stiftelsen af "Foreningen af 12. Marts", der i starten kun omfattede godt en halv snes studerende ved Universitetet. Det ædle formål synes at have været "i tale og skrift" at skabe et forum for diskussion og samtidig knytte venskabsbånd. Året efter talte foreningen 50-60 medlemmer fra flere fakulteter, bl.a. det teologiske og juridiske. Man mødtes to gange om ugen i et lokale i Fiolstræde, om onsdagen og lørdagen. Under krigen holdt vennerne Valdemar orienteret om, hvad der skete i foreningen. Ved en julefest udbragte man hans skål, som "blev drukket under megen jubel og begejstring". (4, 5, 11)

Af de bevarede sanghæfter fra fester i foreningen, som en tid hed "Bimbult", fremgår, at politiske synspunkter i 1865 splittede medlemmerne. Men den

gamle kerne i "Foreningen af 12te Marts" fra før krigen genåbnede den i efteråret og benyttede den gunstige lejlighed til at afholde et åbningsgilde.

Ud fra de efterladte papirer kan foreningens virke kun følges op til 1867, men den kan meget vel have levet længere. Farfar var dens formand i størstedelen af tiden fra 1861, bortset fra den periode han var i felten. (4, 5, 11, 12, 13)

En sang fra en af foreningens skovture, som åbenbart skabte økonomiske problemer, indeholdt følgende vers:

"Da Friis nu mærked', at snavs det gik,
og planen skulle til at strande,
en stor og herlig idé han fik,
som samler laurbær om hans pande.
Med formandshånd han ned i kassen greb
og haled' frem, skjønt hårdelig det kneb,
et kvantum malm,
under megen kvalm,
thi Gähler var jo straks på færde". (12)

Jeg har måske dvælet lovlig meget ved den muntre side af farfars studietid, så man kunne forledes til at tro, at han var ved at blive evighedsstudent. Det var ikke tilfældet. Der var også tid til at læse borgerret, strafferet og de øvrige discipliner, som indgik i de jurastuderendes eksamenspensum, og i vinteren 1868/69 blev han cand. jur. med 1. karakter (laudabilis). (14)

Få år før krigen var selskabet "De danske Våbenbrødre" blevet stiftet. Medlemmerne, som i krigstid havde hørt til hæren eller flåden, virkede for nationale og filantropiske formål. I 1869 blev "fædrelandsforsvareren" Carl Theobald Valdemar Friis, som han blev benævnt i det smukt kalligraferede borgerbrev, optaget som medlem. (15, 40)

Efterspurgt juridisk manuduktør

Efter afsluttet eksamen var farfar først ansat i nogle år i Landsoverretten for Østifterne og Hof- og Stadsretten for København (i 1919 erstattet af Østre Landsret og Københavns Byret). Fra 1875 var han fuldmægtig hos overretssagfører *V. Felberg*, der havde kontor i Vandkunsten 3 i København. I 1878 beskikkedes han til overretssagfører, og i nogle år derefter delte han kontor med Felberg i Vandkunsten. (16, 17, 18).

Farfar må have været i besiddelse af pædagogiske evner, foruden at han var særdeles godt inde i det juridiske eksamensstof. Han blev nemlig i en længere årrække den foretrukne manuduktør hos de jura-studerende. De flokkedes om ham, for han var den, der kunne banke stoffet ind i deres hoveder. (9)

Således skrev kandidaterne fra vinteren 1878/79 til ham, da de i 1904 skulle

arrangere en fest i anledning af deres 25-års jubilæum:

“... Skønt De naturligvis ikke kan have bevaret noget tydeligt og i hvert fald ikke altid lige behageligt indtryk af alle Deres gamle elever, vil De dog let forstå, at De for os står som en af hovedpersonerne fra de dage, og at vi ved en sammenkomst som den nævnte ikke godt kunne tænke os at undvære Dem.

Det er derfor vor bøn til Dem, at De vil deltage i sammenkomsten som vor gæst og derved give Deres bidrag til, at det hele kan forme sig som en virkelig mindefest til glæde for os alle. Deltagerne samles søndag den 11. september kl. 11 formiddag i Wivels restauration. ...” . (19)

I mine bedsteforældres hjem i Ordrup hang en snes indrammede fotografier af manuduktionsholdene igennem årene, hvert af dem med farfar i midten omgivet af 10-12 lykkelige jurister, formentlig hovedsagelig med vel overstået eksamen. Manuduktionen fandt i mange år sted i et lokale, der skal have været så koldt i vintermånederne, at de studerende beholdt deres vinterfrakker på! (9, 20)

Et år blev farfar opsøgt af en af landets store godsbesiddere, hvis søn studerede jura. Men faderen var langt fra tryk ved sønnens muligheder for at klare den forestående eksamen. Han havde hørt om farfars effektive manuduktion og anmodede ham om med enetimer at søge at redde sønnen igennem, koste hvad det koste ville. Der var kun få måneder til eksamen, men det lykkedes, sågar med et pænt resultat. (9)

Ikke længe efter døde godsejeren, og det viste sig nu, at han i taknemmelighed havde indsat farfar som eksekutor i sit bo. Herved tjente farfar et endog meget betydeligt salær, som han formentlig anvendte til købet af sine første grunde eller ejendomme. (9)

Overretssagføreren uden telefon

Fra Vandkunsten 3 flyttede farfar ca. 1882 til Krystalgade 32 , på hjørnet af Nørregade, hvor Daell i dag har sit stormagasin. Fra ca. 1885 var hans adresse Løngangstræde 23, hvor han i de første år af sit ægteskab også boede privat. I en længere årrække var sagfører C. *Brochmann* (“Dansk Jurist”) ansat i hans sagførerforretning. (21, 22)

Som oftest mødte farfar sine forretningsforbindelser over en frokost, om sommeren gerne i Tivoli. Han kom der næsten daglig ved frokosttid, men uden for tivolisæsonen spiste han frokost i restaurant à Porta på 1. sal på hjørnet af Gammeltorv og Nygade. Dog ikke i de par år (1897/98), hvor det gamle empirehus blev afløst af en ejendom med tårn og spir og med åben altan på 1. sal omkring hjørnet. Min far var flere gange med som 10-12-årig, når han havde været på farfars kontor for at hjælpe med at stemple kuverter. Så vankede der en kop chokolade og et stykke med hollandsk ost. (9, 23)

Farfar mente, at en telefon var overflødig, såvel på kontoret som privat. Han fik aldrig installeret en telefonforbindelse. Mon ikke han var den eneste sagfører uden telefon i København? Han havde simpelthen det princip, at han ville kunne se folk i øjnene, når han talte med dem, og det var jo egentlig ganske fornuftigt! (9)

I senere kapitler vil der blive fortalt detaljeret om nogle af de væsentlige træk i farfars sagførervirksomhed, især om hans investeringer i grunde og ejendomme. Også om hans interesse for og investering i fabrikationen af de såkaldte døckerske telte og barakker. Endvidere berettes om hans kommunale virke som medstifter af og fra 1895/96 til 1906 formand for "Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte Sogn".

I 1903-05 gav hans forretning ca. 30.000 kr. i overskud om året, og formuen androg ca. 600.000 kr. Familiens privatforbrug var moderat, og de samlede skatter var af størrelsesordenen 1.000 kr., så der var god mulighed dengang for opsparing. Men farfar var alligevel ved at eksplodere, hver gang han modtog en skattebillet. Hartkornsbønderne, der endnu havde flertal i Sognerådet i Gjentofte Kommune, sørgede nemlig for, at de "rige" tilflyttere - villaejerne - kom til at bære en stadig større del af skattebyrden. (9, 24, 25, 34, 35)

Samfundsforholdene er siden ændret i en sådan grad, at det kan være vanskeligt at omsætte de nævnte beløbs købekraft til vor tid. Men priserne er nok mere end 30-doblet, dvs. en krone i dag svarer vel til mindre end 3 øre i 1903-05. Den gennemsnitlige årsløn i industri og håndværk udgjorde dengang ca. 800 kr. Først i 1919 passerede den gennemsnitlige timeløn én krone i timen! (26)

Augusta Richter (1852-1937)

Af nogle af de breve, som farfar modtog ved fronten i 1864, fremgår tydeligt, at farfar og hans forældre i Skelby kendte mine tipoldeforældre Richter og deres børn særdeles godt. Det må sikkert tilskrives gamle venskabsbånd fra tiden på Christianshavn. Her boede Richterne i Strandgade, farfars mor var opvokset få hundrede meter derfra, og hans far havde i nogle år været institutbestyrer i umiddelbar nærhed, inden han blev sognepræst på Bornholm. (10, 27, 28)

Af tipoldeforældrenes elleve børn var oldefar, *Johan Gustav Richter* (1821-85), den næstældste. Han overtog i 1850 sin silke- og klædehandel i Pilestræde, giftede sig i 1851 med *Wilhelmine Jensine Philippine Schwartz* (1829-1911) og bosatte sig få skridt fra forretningen. Ægteparret præsterede i lighed med den forrige generation at få elleve børn, men kun otte døtre blev voksne. (1, 29)

Den ældste af døtrene, min farmor *Augusta Elisabeth Marie Richter*, blev født den 30. juni 1852. Hun boede i Pilestræde til sit fjortende år, hvorefter hun med familien flyttede til Frederiksberg Allé i villaejendommen "Calunda",

som hendes far havde købt i 1866. (1, 29)

Om "Calunda" og familiens liv derude er fortalt i min beretning om oldeforældrene Richter. Farmor og hendes yngre søskende voksede op der i et velstående og vel fungerende hjem. Der var indrettet skolestue, hvor børnene fik privat undervisning. Selv om der var tjenestefolk, havde hver især deres pligter at passe. Farmor blev boende på "Calunda", indtil hun blev gift i en alder af 33 år. Hun var musikalsk som sin mor og gav klaverundervisning. Blandt andet skal hun have haft en del elever i Nyboder, hvis beboere henhørte til marinen. Hun sang også i Cæciliaforeningens kor, der tog del i foreningens offentlige koncerter. (20, 23, 29)

Bryllup - langt om længe

Augusta havde, som det fremgår ovenfor, kendt Valdemar Friis i adskillige år, hun var forelsket i ham og ventede længselsfuldt på, at han ville fri til hende. Det skinner imidlertid igennem i breve fra hans venner, at nok var farfar damernes ven, men han var tilsyneladende uimodtagelig for kvindelig charme. Eller også havde han besluttet sig for at ville oparbejde en god og sund sagførervirksomhed, inden han stiftede hjem. Det forklarer, at han først i en alder af 44 år kvittede tilværelsen som ungarl. (10, 27)

Farmor og farfar forlovede sig i 1885 i et af de små lysthuse foran den daværende restaurant Constantia ved Strandvejen, umiddelbart syd for Charlottenlund Skov (fig. 1, s. 33). Det var netop i de dage, da bogen sprang ud. I romantiske øjeblikke talte farmor i sin alderdom om denne glædesdag, som hun havde set hen til. (9, 33)

Den 7. maj skrev farfar om nyheden til sin bror *Alfred*, som i øvrigt i længere tid havde været forlovet med farmors søster *Henriette*. Farmor tilføjede: "Hvad siger du nu om os to gamle, som endelig har fundet hinanden. Bedre sent end aldrig, ikke sandt!" Linier, der røber en del! (30)

Vielsen fandt sted den 6. juni samme år i Frederiksberg Kirke, nær brudens hjem. Bryllupsfesten er muligvis blevet holdt hjemme på "Calunda", hvor der var rigelig plads til et større gæstebud. Men festen har jo nok været præget af, at oldefar Richter var død fem måneder før (10. januar). (1, 29, 87)

De nygifte boede i nogle år i lejligheden i Løngangstræde 23, hvor farfar også havde kontor. De flyttede formentlig ca. 1890 derfra helårs ud i deres villa på Lindegårdsvej i Charlottenlund (se næste kapitel). Det fortælles, at flytningen blev fremskyndet, fordi farfar var blevet træt af, at hans svigermor på "Calunda" daglig kom og blandede sig i husførelsen! (1, 21, 31)

Farmor og farfar fik fire børn: *Valborg* 1887 og *Gudrun* 1889, født i København, *Sigrid* 1891 og min far *Valdemar* 1893, født i Charlottenlund. (1)

I juni 1893 skrev farfar til sin far, den pensionerede 85-årige præst på Frederiksberg: "Den 30. denne måned er det bestemmelsen, at stamherren skal i kirke. Føler du dig oplagt til at forrette dåbshandlingen, vil det være både min hustru og mig særdeles kært..." Og så en karakteristisk efterskrift fra "havemanden" Valdemar Friis: "Haft nye kartofler og grønne ærter - det er tidligt!" (32)

Lindegårdsvej 45 i Ordrup

Villabyggeri omgivet af marker

I 1882 købte farfar sin første grund i Ordrup, Lindegårdsvej 43 og 45 (matr. nr. 3v og 3x), parceller der var udstykket fra Ejgården (fig. 8, s. 39). Lindegårdsvej, der her lå i skellet mellem Ejgårdens og Lindegårdens jorder, var en markvej, som i regnvejr var næsten ufremkommelig. Grunden var omgivet af marker til alle sider, men i de følgende år dukkede flere villaer op. Nord for den ca. 5.000 kvadratalen store grund var farfar forpligtet til at være med til at anlægge en sidevej, der derfor fik navnet "Valdemarsvej", opkaldt efter ham. I 1928 skiftede den navn til "Frisersvej", nu opkaldt efter grundlæggeren af Ordrup Gymnasium H.C. Frederiksen, af alle på skolen kaldet *Friser*. (33, 36, 37, 44, 57)

Farfar ansøgte i 1884 om tilladelse til at opføre identiske villaer på hvert af de to matrikelnumre, fik tilladelsen samme dag, og i maj 1885 blev der udstedt bygningsattest for de to villaer, som nu stod færdige. I de første år anvendte farmor og farfar villaen i nr. 45 som sommerbolig, men ca. 1890 flyttede de helårs til Ordrup. Huset i nr. 43 blev sandsynligvis lejet ud, indtil det blev solgt til en dyrlæge i 1895. (38)

Jorderne på sydsiden af farfars grund tilhørte landejendommen Ejgårdsminde, der lå ved Jægersborg Allé, umiddelbart vest for skovhegnet. Ejendommens jorder blev udparcelleret i 1891, og af denne udstykning købte farfar ca. 7.600 kvadratalen (matr. nr. 3cr, 3cs og 3 ct), der stødte direkte op til hans grund matr. nr. 3x. Det samlede grundareal til villaen på Lindegårdsvej 45 var her-efter i alt godt 10.000 kvadratalen på hjørnet af Lindegårdsvej og sidevejen Lille Fredensvej. Han fik herved rigelig plads til sin fremtidige hobby - dyrkning af frugttræer og -buske samt grønsager. (33, 36)

Farfars og farmors hjem

Den to-etages villa rummede oprindeligt lidt over 100 kvadratmeter i hver etage (fig. 2, s. 34). Hertil kom en træveranda på 7-8 kvadratmeter med altan ovenover. Men i 1894 fik farfar tilladelse til at opføre en ca. 40 kvadratmeter én-etages tilbygning ind mod skellet til nr. 43 mod nord. I det følgende berettes lidt om husets indretning, hovedsagelig med min far som guide (fig. 4, s. 35). (9, 38)

I den hyggelige *veranda* var der krukker med store nerier. Herfra kom man ind i *kabinettet* med empire-møbler (med indlæg i citrontræ), der skal være købt på auktionen efter *Grevinde Danners* død. På samme auktion havde farfar også budt højest på et prægtigt tykt fortrækstæppe i velour. Det blev trukket for den brede dør ud til verandaen for at holde kulden ude. Mellem dørene til de andre stuer hang ved siden af kakkelovnen en kopi af et *Nicolai Abildgaard* maleri ("Ossian") fra farmors barndomshjem "Calunda".

Midt i *dagligstuen* var placeret et kvadratisk fyrretræs bord, familiens samlingssted. Ved væggen ind mod kabinettet stod ved siden af kakkelovnen et 1700-tals chatol i rosentræ (med rombeformede indlæg i citrontræ), købt på ovennævnte auktion. På den anden side af døren farfars avancerede lænestol med en særlig mekanisme til indstilling af stoleryggen. Ved den modsatte væg stod farmors elskede klaver, endvidere en rød plyssofa under *Otto Baches* skitse til det store maleri "Oberst Max Müller ved Sankelmark Sø den 6. februar 1864" (150 x 114 cm). Billedet blev givetvis anskaffet, fordi farfar deltog i slaget ved Sankelmark under tilbageetoget fra Dannevirke. Min far arvede billedet, og som dreng troede jeg fuldt og fast på, at farfar var en af soldaterne på maleriet, og udpegede ham stolt for mine kammerater! Modsat vinduesvæggen stod et stort bogskab i nøddetræ. Det var dybt nok til at rumme dobbeltrækker af bøger, som hovedsagelig var en fyldig repræsentation af 1800-tallets danske litteratur. Blandt malerierne i stuen var et vinterlandskab af *Nordahl Grove* og søstykke malet af *Holger Drachmann* og *Carl Bille*. (20)

For at holde på kakkelovnsvarmen i det uisolerede hus var der i dagligstuen et fast, broget gulvtæppe, der gik op langs væggen helt til vindueshøjde, hvor det var sømmet fast!

På vinduesvæggen i *spisestuen* hang *Hans Smidths* fine maleri "Gæssene drives hjem". Det solgte farmor i 1910 til en kunsthandler, der havde fået til opgave at finde frem til et af Hans Smidths bedste malerier i privat eje. Prisen var underordnet. Det skulle være en gave til *Alexander Foss*, medejner af F.L. Smidth & Co., i anledning af hans 25-års jubilæum i det store foretagende. Når gaven absolut skulle være et maleri af Hans Smidth, var årsagen, at han var bror til F.L. Smidth. Farmor, der nu var enke, spurgte først sine fire børn, om de ønskede, at hun beholdt maleriet, eller om de hellere ville dele de 12.000 kr., som hun fik for det, hvis hun solgte. Det var mange penge dengang, så de var ikke længe om at bestemme sig! (41)

Modsat vinduerne i spisestuen stod i hjørnet en høj, hvid flisekamin, og på væggen hang et hedelandskab samt store fotografier af farmors forældre. For endevæggen en høj og bred buffet med udskårne fugle og hjorte og sikkert endnu flere dyr. Det var et svendestykke, udført af en af farfars venner, snedkermester *C.F. Christoph*. Efter tidens smag var buffeten nok et pragtstykke, men kun få ville nok vide af den nu til dags! Ved buffeten hang udmærkede tegninger af farfars forældre.

I tilbygningen var forældrenes soveværelse, og ved siden af sønnens værelse. På 1. sal var døtrenes værelser og et pigeværelse, i kælderens et frugtrum, der om vinteren bugnede af havens enorme høst, samt koksrum og vaskerum.

Den store frugthave

Det prægede i højeste grad haven, at farfar var besat af frugtavl og grønsagsdyrkning. Af æbletræer skal der have været omkring et halvt hundrede af mange forskellige sorter. For blot at nævne nogle: Cox orange, dronning Louise, flaskeæbler, ildrød pigeon, rød ananas, skovfoged og transparente blanche. Man må spørge sig selv, hvor alle de æbler blev af, selv om det vides, at farmor og farfar af et godt hjerte forærede væk. Der var også pæretræer og blommetræer, bl.a. "kirkes", som aldrig blev kaldt andet end "travbaneblommen", fordi en mand havde fået lov til at plukke de store, flotte blomster ned for derefter at sælge dem stykvis på travbanen.

Grusgange forbandt havens sektioner, således som det fremgår af skitsen s. 36 (fig. 5), tegnet efter min fars oplæg. Han kunne i sin alderdom tydeligt erindre sin barndoms have, ja, næsten hvert træ. Tallene i parentes nedenfor henviser til skitsen.

På trælågen (1) ud mod Lindegårdsvej sad et stort skilt "Hunden er løs", og det blev siddende i mange år efter hundens død, faktisk helt til farmors død i 1937. Det har vel givet hende en vis tryghed, da hun blev alene. Havegangen, kantet til venstre med syrener og jasminer (2) og til højre med stauder og georginer (3), førte op til villaen (4) med verandaen (5). I græsset bagved stod et par hæg-træer, i maj med hvide, sødtduftende blomster i lange, hængende klaser (6,7). Træerne var ofte fyldt med lus og blev derfor kaldt "lusetræerne". Her var i farfars tid også et lysthus (37), fremstillet efter det døckerske patent.

Ned gennem haven førte en bred grusgang (8), flankeret hele vejen af lave espalier-æbletræer (9), midtvejs var flagstangen (10).

Til højre for midtergangen var et område (11) med stauder, georginer og sommerplanter. Desuden et meget højt gråpæretræ (12), som bar kolossalt. Efter plukning kunne der hænges flere hundrede pund endnu, som det ikke var muligt at nå med stigerne. Derefter fulgte et område med æbletræer (13) inden køkkenhaven (14) med alle slags grønsager - omgivet af frugttræer og de fire børns småhaver (15). Til venstre for midtergangen først et rosenbed (16) i græs (17), dernæst et udplantnings- og blomsterbed (18) inden det store område (19) med hindbær, solbær, ribs, stikkelsbær og jordbær - omgivet af frugttræer. Her lå også kompostbunken ((20)).

For enden af midtergangen, ud mod Lille Fredensvej, var plantet en halv snes syltekirsebærtræer (21), ind mod naboen hasselnødbuske (22) og ud mod Lindegårdsvej forskellige sirbuske (23).

Farfars stolthed var de blå frankenthalerdruer i drivhuset (24) med bagmur (25) ind til naboen. Der høstedes så mange, at gartneren fik lov til at sælge af dem for egen regning. Ud for drivhuset var græs (26) og en brønd (27) med pumpe til havevandning, og her stod også flere hyldebuske (28).

I gården bag villaen var brændeskur (29), retirede (30) samt en kasse med tørvemel (31), der blev strøet i dasset straks efter brugen. Man måtte ud i gården for at komme fra stueetagen ad køkkendøren (32) hen til kældertrappen (33). Uden for gården var en tørreplads (34).

Foruden det ovenfor nævnte lysthus var der endnu to - et ved hjørnet Lille Fredensvej/Lindegårdsvej (35) og et til højre for havelågen (36).

Familielivet

Farfar tog hver dag med samme tog til København (fig. 3, s. 34). Var han lidt forsinket, ventede forstanderen på Charlottenlund Station med at fløjte afgang, til prokuratoren var kommet. Stationsforstanderen kendte sine "stamgæster", de var jo ikke så mange. I hvert fald fra slutningen af 90'erne kørte farfar hjem igen med 14.20, og så serveredes der middag ved tretiden for hele familien. Derefter var han som regel i haven resten af dagen. Der var altid rigeligt at se til, selv om havemanden også tog et nap - når han var ædru! Man sagde, at han drak en halv flaske brændevin og en hvidtøl om dagen!
(9, 20, 66)

Ofte blev farfar hentet på stationen af familien med de to yngste i en legevogn, der skramlede af sted på hjul uden gummi, og med de to ældste løbende ved siden af. Sparsommelig som han var, hjembragte han jævnligt fra byen bakker med tre snese æg, købt fordelagtigt derinde. Også kød fra en slagter i Købmagergade, hvis der kunne spares nogle ører pr. pund i forhold til prisen i Charlottenlund. Frugt og grønt var de jo til overflod selvforsynende med. Om efteråret blev store mængder frugt båret ned i kælderen og lagt på hylder, og om foråret blev overskuddet båret op - i rådden tilstand! (9, 20)

Farmor havde ikke begreb om at lave mad - hun kunne efter sigende ikke stege en frikadelle! Så der var altid kokkepige og barnepige, da børnene var mindre. Men sylte kunne hun! Der var i gangskabet et utal af glas med syltede jordbær, solbær, ribs, kirsebær og nogle berømmelige katrineblommer. Når familien kom til middag, bugnede spisebordet med syltetøj - mindst en snes asietter. (9, 20)

Men ingen andre end husfaderen fik lov til at lave agurkesalat. Han interesserede sig ellers overhovedet ikke for, hvad der foregik i køkkenet. Han havde sin have og drivhuset med de blå druer, og så læste han umådelig meget. Når børnene om aftenen læste lektier ved fyrretræsbordet midt i dagligstuen, sad forældrene i hver sit hjørne med en tændt petroleumslampe.

Farfar gerne med en rødvinstoddy og en lang merskumspibe, læsende dansk guldalderdigtning. Han hjalp også gerne børnene med lektierne. (9)

Hvis der skulle leges, blev en af skufferne i bogskabet trukket ud. Heri var flere muligheder, men af særlig interesse var æskerne med forskelligt kantede stenbrikker, med hvilke børnene skulle skabe en lang række figurer, som var trykt i et lille hæfte. Det kunne være så svært, at når de langt om længe havde fundet løsningen, tegnede farfar den ind over figuren i hæftet, for at den ikke skulle blive glemt. (9)

Som formand for Kommunalforeningen deltog farfar i dennes ugentlige møder i Jernbanepavillonen, senere i Palmehaven. Herfra sendte han ofte en tjenerdreng hjem til Lindegårdsvej med en bøtte is til farmor og børnene. Selv kom han hjem ved 9-10 tiden. (9)

Uanset vejret påbegyndtes fyringen i dagligstuens kakkelovn den 1. oktober, og der sluttedes den 1. april. Kakkelovnen var til tider rødglødende, og der stod som regel en kedel vand og snurrede på den, om aftenen måske æbler til stegning. Spisestuen blev kun varmet op, når gæster ventedes, og i soveværelset var der slet ingen varme. I særligt kolde vintre kunne der være is på vandkanden på servanten. Varmt bad fik man om lørdagen i et lille kar, som vel kunne rumme fire kander vand. Det er faktisk utroligt, at farmor blev 85 år uden at få gigt eller lungebetændelse. Hun sad meget tæt ved den gloende kakkelovn i dagligstuen og gik derfra lige ind i det isnende kolde soveværelse! (9)

Når farmor gik i Ordrup Kirke om søndagen for at høre pastor *Martin Ohlmann*, sad farfar ude i gården med en stak aviser, som han omhyggeligt rev i afmålte stykker - side for side - til brug på dasset. Annoncesiderne blev sorteret fra på grund af al den sorte trykssvæerte - den smittede af! Han fremstillede på den måde en halv meter høj stak toiletpapir - nok til familiens forbrug i den kommende uge. Der var rotter i gården, men farfar lå om aftenen med bøssepipen ud af det lille vindue i køkkenet og plaffede dem ned. Som krigsveteran var han en habil skytte. (9)

Som det fremgår, levede man nøjsomt i det daglige på Lindegårdsvej, og der blev heller ikke givet overflødig ud til tøj. Når det var på den tid, hvor garderoben skulle fornyes, kom farfar hjem fra København med en rulle mørkegråt tøj under armen, stof til tøj til hele familien. Så kom en syerske og boede et par uger i huset, mens hun tog mål og syede til dem alle. Selv om børnene kom fra ret velstående forhold, var de uden tvivl blandt de dårligst klædte i skolen. (20)

Året rundt samlede farmor enører i en flaske med bred hals. En gang om året drog familien så i charabanc til Dyrehavsbakken, og nogle af vejens børn blev inviteret med. Madkurve blev medbragt, og børnene fik hver et kræmmerhus

med 20 enører. Det var nok til en eftermiddags forlystelser på Bakken. (20)

Hvis børnene udførte havearbejde, blev det honoreret. For lugning af en gulerodsække var lønnen 2 øre - for tre rækker altså 6 øre. Men heraf skulle de 5 øre afleveres til sparebøssen. Den sidste enøre var til fri disposition! (20)

Lægen *Gilbert Jespersen*, der boede nær ved i huset "Medici", fungerede også som tandlæge. Foran stolen, hvor han trak tænder ud, stod en palme i en stor potte. Man sagde, at den levede af menneskeblod, for når patienterne havde fået trukket tanden - eller tænderne - ud, bad han dem om at spytte ud i urtepotten! Samme dr. Jespersen, af børnene kaldt "dr. Hjælpeløs", tilså farmor en af de meget få gange, hun var syg, og ordinerede en uges sengeleje. Hun protesterede: "Hvad skal jeg dog lave der. I en seng sover man jo". Hertil replicerede lægen: "For fa'n, så sov, til jeg kommer næste gang!" (20)

Indgangen til det nye århundrede, nytårsaften 1899/1900, fejredes med fyrværkeri på Lindegårdsvej. Den ellers så besindige farfar kom helt galt af sted, da han antændte en stor skrubbudse i hånden. Den eksploderede omgående og efterlod et væmmeligt brandsår i håndfladen. (20)

Efter disse spredte glimt fra hverdagen i hjemmet på Lindegårdsvej, mens farfar endnu levede, skal citeres nogle linier fra min far om hans forældre og barndomshjem:

"Det var en dejlig barndom. Der var jo ingen af de moderne bekvemmeligheder, som er en selvfølge i dag. Men der var hygge. - Far var en kærlig patriark, som mor og vi børn så op til. Han var en retfærdig mand, der vidste, hvad han ville. - Mor var elskelig og opofrende, udslettende sig selv, hvor hun kunne hjælpe, både i hjemmet og uden for dette. Hun havde som mange af sine søskende lidt af faderen Johan Gustav Richters indesluttethed, som dog måske også kom af, at Richters børn var for "fine" til at gå i skole og derfor blev undervist privat på "Calunda". (9)

Farfars tidlige død

Farmor og farfar havde aldrig været uden for landets grænser, men da han i 1906 led af dårligt hjerte, fik han anbefalet et ophold i kurbyen Bad Nauheim i Tyskland. De var dernede ca. fem uger. (9)

Den 25. juni skrev han til sagfører Brochmann på kontoret i Løngangstræde: "Kom lidt træt til Nauheim, har i dag fået det første bad. Jeg ønsker Berl. Tid. Aftenblad sendt for juli måned". Og den 8. juli: "Jeg er nu begyndt på nogle skrappe bade. Det går for øvrigt vel, men jeg må holde mig rolig, idet enhver anstrengelse fremkalder åndedrætsbesværigheder". Og til sidst den 25. juli: "På løverdagen er kuren til ende, og på søndag formiddag rejser vi hjem. Jeg kommer næppe på kontoret de første dage. Jeg skal helst have ro". (22)

Børnene modtog forældrene på Hovedbanegården. Deres far var næsten ukendelig, og tre måneder senere - den 31. oktober - døde han i hjemmet på Lindegårdsvej. Foruden det svækkede hjerte fik han nogen tid før sin død en brandbyld, og en blodforgiftning i forbindelse hermed var måske den egentlige dødsårsag. Aftenen før farfar døde om natten, var børnene ved hans seng. Deres far var ved fuld bevidsthed og tog afsked med hver enkelt. Min far, der da var 13 år, erindrede, at farfar holdt en hånd på hans hoved og sagde med svag stemme: "Bliv flittig og dygtig, min dreng, gid heldet må følge dig!" (9, 42)

Den 5. november blev farfar begravet fra en fyldt Ordrup Kirke. Der var et væld af kranse, hvoraf mange var sendt til hjemmet for derefter på en arbejdsvogn at blive kørt hen til kirken. Børnene fandt ud af, at de på et kosteskaft kunne bære flere kranse ad gangen ud til vognen, og undervejs kunne de - trods sorgen - ikke dy sig for at få kransene til at rotere om skaftet! - I den blomstersmykkede kirke talte pastor Ohlmann ganske kort. Det var nemlig farfars udtrykkelige ønske, at "der skulle tales lidet ved hans bære og intet om ham selv". Efter højtideligheden blev kisten båret ud af kirken af bestyrelsen for Kommunalforeningen. Jordfæstelsen fandt sted på Ordrup Kirkegård. (9, 42, 43)

Fra en af nekrologerne citeres:

"Da overretssagfører Friis i foråret fyldte 65 år, modtog han mange beviser på den popularitet og højagtelse, han havde erhvervet i Ordrup, hvor han i henved 20 år har boet i sit hyggelige hjem på Lindegårdsvej. Det var ikke så underligt, at han vandt sine medborgeres hjerter, bramfri, velvillig, imødekommende og elskværdig som han var. Hertil kom, at det i småt som stort sporedes, hvorledes Ordrups ve og vel i allerhøjeste grad lå ham på sinde. Forholdene i Ordrup i de senere år beredte ham vel nok en skuffelse, idet han sikkert havde tænkt sig, at udviklingen ville være kommen stærkere og hurtigere; men han slog sig da til tåls og resignerede. Der var endda meget at virke for. Som formand for Kommunalforeningen havde han et praktisk syn for, hvad der kunne være til gavn og bidrage til at gøre livsvilkårene i Ordrup så gode og lyse som muligt. - Det var derfor med vemod, at beboerne i Ordrup i torsdags morges så flaget blive hejst på halv stang i hans store, smukke have ved Lindegårdsvej". (43)

Tiden derefter

Godgørende, levede selv spartansk

Da farmor blev enke, var den ældste datter *Valborg* 19, *Gudrun* 17, *Sigrid* 15 og sønnen *Valdemar* 13 år. Valborg blev gift 4 år efter og de øvrige 8-11 år efter farfars død. Den sidste - Sigrid - flyttede fra Lindegårdsvej i 1917. (1)

Sagfører Brochmann ordnede boets økonomiske forhold. Som det fremgår af

et senere kapitel havde farfar investeret i adskillige ejendomme, især i kvarteret omkring Ordrup Kirke. Da han døde, var der endnu bundet kapital i mere end 30 matrikler. Men ifølge testamentet skulle al investering i form af panteobligationer i grunde og ejendomme afvikles ved hans død. Ordrup-Charlottenlund Bank købte det hele, og det, som salget indbragte, blev båndlagt i Overformynderiet i rentegivende obligationer, nøjagtig som testamenterisk bestemt. Adskillige detaljer viser, at farfar grundigt havde gennemtænkt sin sidste vilje, f. eks. skulle farmor ud af de årlige renter udbetale en tiendedel til deling mellem hans søstre. (9, 45)

Foruden hjemmet på Lindegårdsvej efterlod farfar også uprioriterede grunde i Jægersborg Allé og på hjørnet af Fredensvej og Ejgårdvej. Dem beholdt farmor indtil videre. (9, 45)

Det vidner om farmors spartanske levevis, at formuen fra 1906 til hendes død yngede væsentligt. Hun brugte vel kun nogle få tusinde kr. om året på sig selv, men samtidig gav hun ret betydelige beløb væk til godgørende formål. Tøj købte hun meget nødig. Den gamle sorte silkekjole, som hun iførte sig ved festlige lejligheder, pyntet op med en ametyst-halskæde og en lilla orkidé, mentes at stamme fra en familiefest i forrige århundrede! Udgifterne til husholdning var ikke store. Frugt og grønt var der jo nok af, så meget, at hun i hjemmebageriet i Jægersborg Allé simpelthen byttede frugt med brød og andet bagværk. (9, 31, 46)

Da børnene var flyttet hjemmefra, blev 1. salen i villaen lejet ud til en gartner med kone og datter. Han passede haven, og konen lavede mad til farmor. Hans bror havde et job som trommeslager, idet han ved ildebrande skulle sammenkalde de beboere, der kunne betjene den primitive håndsprøjte, som blev opbevaret i sprøjtehuset på hjørnet af Kirkevej og Fredensvej. (9)

Et par gange om året, på farmors fødselsdag den 30. juni og nytårsdag, var børn, svigerbørn og børnebørn samlet til middag på Lindegårdsvej. Menuen bestod traditionelt af kalkun og kræmmerhuse med flødeskum. Bagefter blev der spillet lotteri om en mængde gevinster, hvoraf jeg bl.a. husker trøstpræmierne - enører indpakket i sølvpapir! Ja, ja, et par enører kunne godt omsættes til lidt slik dengang!

Desuden var det tradition, at farmor holdt selskab på farfars fødselsdag den 27. april og i julen, vistnok 2. juledag. Heri deltog bl.a. farfars søskende og venner. Når de sidste gæster var ved at gå, slog hun hænderne sammen og udbrød: "Gudskelov, så er det overstået for denne gang"! - Efter at elektricitet var indlagt i huset, for hun op ad trappen, når den sidste gæst var gået, for at aflæse, hvor megen strøm der var brugt under selskabet! (9)

Farmor kom ofte på uventet visit hos børnene, der boede i nærheden. Hun gik lige ind, hvor der var åbent, uden at ringe på, og råbte gentagne gange:

“Er der no’ en hjemme!” Farmor var altid velkommen!

Farmors død - legat stiftes

Den 1. august 1937 døde farmor efter en del hjerneblødninger i sommerens løb. (47, 64)

I sit testamente udtrykte hun ønske om, at der blev oprettet et legat med det formål at understøtte gamle og børn, fortrinsvis i Ordrup-Charlottenlund (“Overretssagfører Valdemar Friis og hustru Augusta, f. Richter´s Legat”). Hun havde også udpeget nogle institutioner, der skulle have en årlig legatportion, så længe de bestod: Ordrup og Skovshoved menighedsplejer, Kronprins Frederik og Kronprinsesse Louises Asyl, som farfar via Kommunalforeningen havde været initiativtager til, Dronning Louises Asyl og Vejle Blindehjem. Desværre medførte inflationen, at værdien af legatportionerne ad åre blev stærkt forringet. Derfor blev det i 1985 besluttet at ophæve legatet og fordele midlerne til nogle af de ovenfor nævnte institutioner. (47, 48)

Foruden at betænke en del trængende i familien samt gartnerfamilien og flere andre ønskede farmor, at alle ti børnebørn hver skulle have en 5% kreditforeningsobligation med pålydende 2.000 kr. Renten skulle hvert år udbetales til barnebarnet indtil myndighedsalderen (dengang 21 år), hvorefter obligationen skulle udleveres og være til fri disposition. (47, 48)

Gaven til børnebørnene skulle iflg. testamentet sikre “et tilbagevendende minde om deres bedstemor”. Det var også tilfældet, men mindet om hende står nu helt klart - også uden obligation - og det skyldes et generelt barnhedsindtryk af en kærlig, betænksom og interesseret farmor! (48)

Lindegårdsvej 45 skiftede hurtigt ansigt. I 1938 solgte boet den store grund for 100.000 kr. til et konsortium - Lindehaven A/S - der nedrev villaen og på matr. nr. 3x byggede en udlejningsejendom vinkelret på Lindegårdsvej (fig. 8, s. 39). Servitutter på de tre øvrige matrikelnumre (3cr, 3cs og 3ct) medførte, at konsortiet ikke måtte bygge højt der. Disse blev derfor bebygget med en række tofamiliehuse. Men søstervillaen Lindegårdsvej 43 ligger stadig på hjørnet af Frisersvej. (46)

Sic transit gloria mundi!

Løjtnantens breve fra fronten

Der er bevaret en righoldig korrespondance, breve fra og til farfar, i perioden december 1863 til august 1864, hvor han som sekondløjtnant gjorde krigstjeneste i 17. regiments 8. kompagni (fig. 6, s. 37). Samlingen omfatter 32 breve til faderen, sognepræsten Christen Begtrup Friis på Sydfalster, og 15 fra

faderen. Desuden nogle telegrammer og mange breve fra farfars øvrige familie og fra hans venner. (10)

Nedenfor gengives i uddrag enkelte af brevene, hvor farfar beretter om kampen ved Sankelmark efter tilbagetrækningen fra Dannevirke, om bombardementet af Sønderborg og om stormen på Dybbøl-stillingen. Men hele brevsamlingen er faktisk så interessant, at den ved passende lejlighed burde udgives.

Uddragene er gengivet i ny retskrivning og med ganske få ændringer for at tydeliggøre sammenhængen. Noter er anført i kursiv i parentes,

.....

*Om tilbagetoget fra Dannevirke og kampen ved Sankelmark
den 5. og 6. februar*

Dybbøl, den 8. febr. 64

Kære fader!

Dan 5. februar fik vi ordre til om aftenen kl. 8 at stå fuldstændig kampfærdige på alarmpladsen, da der var vished for, at fjenden denne nat ville gå over (*Slien*) ved landtungen Steksvig. Dette hang imidlertid anderledes sammen. Det blev nemlig besluttet at opgive Dannevirke-stillingen, som naturligvis var det fornuftigste, vi kunne gøre, da vi i længden ikke kunne holde os der; det gjaldt om at gribe det rette øjeblik, for at vi ikke skulle blive afskårne. At forlade Dannevirke blev vel i hele landet modtaget med sorg og bekymring, men i arméen med jubel; thi stillingen, hvor udmærket den end synes at være for de uindviede, er uholdbar over for en så overlegen fjende. ... Det er kun sørgeligt, at dette ikke for lang tid siden har været indset af den feje krigsbestyrelse, som har bekostet alt for store summer på denne stilling. Nej! Vor stilling er ved Dybbøl, og her skal han få en sådan modtagelse, at han længe skal mindes det. Vi måtte ved at opgive stillingen efterlade fjenden ca. 150 kanoner, hvilket intet har at sige, thi stillingen blev ikke taget, den blev opgivet, og vor krigerære har intet nederlag lidt derved, thi der blev kæmpet med stor bravur ved Dannevirke af vore jenser; og tilbagetoget gik udmærket.

Det blev altså besluttet, at hele stillingen skulle opgives og forlades natten mellem den 5. og 6. februar, og at alle skulle gå nordpå til Dybbøl og Fredericia. Vi forlod Moldenit (*få km nordøst for Slesvig*) kl. 8 om aftenen den 5. februar og gik tilbage i ilmarch til lidt nord for Flensborg, hvor vi ankom kl. 5 om morgenen. Her bivuakerede vi på åben mark i stærk frost og led naturligvis meget. Søvn var det ikke til at tænke på, og noget varmt at spise eller drikke var jo en umulighed at få.

Vi blev stående til kl. 2 om eftermiddagen, da vi fik ordre til at gå til landsbyen Munkvolstrup (*ved Sankelmark Sø, ca. 8 km syd for Flensborg*) for at dække de øvrige regimenter tilbagetog, i tilfælde af at fjenden skulle forfølge os. ... Vi var ikke synderlig glade for denne opgave. Thi vore folk er aldeles uindviede, eftersom de er forstærkningsfolk, og vi mangler aldeles underbefalingsmænd.

Vi gjorde os imidlertid beredte og udstillede feltvagter mod syd. Jeg havde feltvagten på venstre fløj. Jeg var endnu ikke færdig med at udstille mine feltvagter, da en ordonnans kom i strakt karriere og meldte mig, at fjenden trængte stærkt på på højre fløj, som stedse blev trængt

mere og mere tilbage, indtil omsider ordre til tilbagegang skete, hvorpå jeg samlede min feltvagt, ca. 80 mand, og gik tilbage til min piket (*forpostvagt*), som stod langt ude til højre. Kampen blev nu også meget livlig i centrum, og jeg fortsatte tilbagegangen til piketet; da jeg kom her, var min kaptajn gået ud til sidefeltvagten, hvorfor jeg tog kommandoen og førte kompagniet tilbage til regimentets samlingsplads.

Jeg var næppe kommet 50 alen tilbage, før et batteri kørte op til højre og sendte os en granat, som sprang lige over kolonnen. I en fart, som ikke kan beskrives, kom vi over et gærde og var nu dækket for batteriets kugler og granater, som susede over os. Men næppe havde jeg fået orden på mandskabet, før en kanon kørte op til venstre og overdængede os med granater, som alle sprang midt over kolonnen. Nu måtte jeg kommandere "omkring" og "løb", indtil vi havde passeret et gærde, hvorefter tilbagetoget skete i hurtig march. ... Fjenden skød ganske fortrinligt, så det var et Guds under, at vi slap så godt fra den historie. Hele regimentet havde kun 20 sårede og én død, så vi slap bedre end de øvrige regimenter. ...

Klokken var henimod 4, da fjenden standsede sin forfølgelse, og vi blev stående under gevær på åben mark i en skrækkelig kulde med snefog. Kl. 3 om natten brød vi op og marcherede gennem Flensborg her til Dybbøl, hvor vi indtraf kl. 8 om aftenen den 7. februar; men i hvilken tilstand! Vi havde nu i to døgn marcheret 15 mil, ingen søvn fået og ikke fået varm mad eller varme drikke, så vi var i højeste grad udmattede; af kompagniets ca. 200 mand havde vi kun 29 tilbage, resten fulgte efter som marodører.

Hvad mig angår, da var jeg meget overanstrengt, men holdt den forcerede tour godt ud. Det er mærkeligt, hvad man kan udholde. Jeg sov et par timer i sneen, jeg kunne ikke andet. Dyngvåd af sved faldt jeg om ... og vågnede aldeles stivfrossen. ... Jeg har ikke så meget som en snue efter denne tour; hvad der hjælper uhyre er brændevin, og hvad man under sådanne omstændigheder konsumerer er utroligt. ...

Nu er vi her i Dybbøl og på Als og bereder os til at modtage fjenden her. ... Denne landsby, hvor vi ligger, er forladt af indvånerne. Da vi ankom til vort kvarter, fik vi straks halm ind og varme i kakkelovnen, dernæst blev huset undersøgt. ...vi fandt 4 duer og 2 gæs, som naturligvis øjeblikkelig måtte lade deres unge liv. ... Nå! jeg havde nok lyst til at skrive mere; men jeg skal til at lave middagsmad til mig selv og mine tre kammerater. ...

Lev vel og vær hjerteligst hilset fra
din lydige søn - Valdemar

.....
Om bombardementet af Sønderborg den 2. april

Wollerup (3-4 km øst for Sønderborg) på Als, den 5. april 64

Kære fader!

... I ved vel allerede alt, 24 timer efter at det er passeret. I ved da således, at fjenden den 2. ds. begyndte at bombardere Sønderborg, samtidig med at han åbnede ilden fra frontbatterierne. En stor del af Sønderborg er brændt. Bombardementet standsede i går, men begynder vel atter med det første.

Sønderborgs beskydelse er et lumpent træk i preussernes krigsførelse, thi byen er en åben by og bør respekteres som sådan. Ganske vist er den af betydelig vigtighed for os i strategisk henseende, men beslutter fjenden sig til at jævne den af den grund, så skal han give en kort frist, for at børn og kvinder kan forlade den. I kan naturligvis nok tænke eder, hvilken jammer og elendighed der opstod i byen, da brandgranaterne begyndte at regne ned over den ulykkelige by.

Gamle folk, kvinder og børn løb grædende og jamrende op og ned ad gaderne, forladende alt i hjemmet og ikke vidende, hvor de skulle ty hen. Jeg så den dag mange sørgelige syn, som jeg sent vil glemme.

Jeg selv var den dag indkvarteret i Hotel Alssund, der ligger i nærheden af Slottet, mod hvilket de første granater var rettede, uagtet Slottet var indrettet til lazaret, hvilket fjenden meget godt vidste. En granat fløj ind i huset lige ved siden af hotellet, og jeg besluttede mig derfor til at forlade det usikre opholdssted; jeg var næppe blevet færdig med indpakningen og var gået ned på gaden, før en granat fløj ned i det værelse, hvor jeg for et øjeblik siden havde opholdt mig, og hvor min oppasser endnu befandt sig. Lidt efter kom Paul imidlertid ud af det brændende hus med alt mit tøj - min taske var splintret af en granatstump. ...

Da alle borgere forlod deres huse uden at låse af eller lukke, blev der i øjeblikkets virvar stjålet og plyndret meget af soldaterne. Der blev arresteret et par hundrede, og sikkerheden er for længst genoprettet.

Du kan tro, at der nu er muntert ude ved skanserne. Den 3. og 4. ds. var jeg derude og lå i løbegravene. Fjendens granater hagtede os om ørerne; der kom vel ca. 3.000 granater i døgnet, muligvis flere; vore skanser besvarede ilden ganske godt, og vi led intet videre tab, hverken af mandskab eller skyts. ... I de 6 døgn vi befinder os i stillingen, tilbringer vi de 5 dage og nætter under åben himmel. ...

Jeg har ikke været af klæderne i 14 dage og kommer vel heller ikke for det første, men det siger intet, jeg befinder mig egentlig meget vel derved - man har så let ved at blive påklædt, når vi bliver alarmeret. Jeg har endnu ingen lus med tugt at melde, men det varer vist ikke længe. Det skulle da være en mærkelighed, dersom man undgik det; thi mandskabet, der nu på 13. uge ikke har været af klæderne, er vist ikke ganske fri for disse gæster.

Hils alle! Jeg må afbryde pludselig, da ordonnansen skal af sted med brevene.
Din søn - Valdemar

.....

Om stormen på Dybbøl-stillingen den 18. april

Fåborg, den 20. april 64

Kære fader!

Det var endnu den varmeste dag, den 18. april, og Gud holdt sin beskyttende hånd over mig og førte mig aldeles uskadt ud af den forfærdelige kugleregn. Ja, jeg har rigtignok hørt kugler og granater før denne dag, men i den grad og mængde har jeg aldrig før hørt dem. Preusserne åbnede kl. 4 eller lidt efter daggry en voldsom kanonade, som tiltog mere og mere, indtil den kulminerede henved kl. 8, da jeg talte 70 skud i minuttet. Denne voldsomme ild tvang os til at forlade skanserne og løbegravene, i hvilke vi allerede havde haft et betydeligt antal døde og sårede.

Fjenden fortsatte beskydningen til kl. 10 minutter over 10, da han i en forbavsende fart væltede frem med sine angrebskolonner og stormede skanserne nr. 4 og 6, førend vi kunne besætte dem. Efter at han først havde fået fodfæste her, stormede han atter frem, understøttet af sit artilleri, og nu begyndte en voldsom kamp; vi befandt os et moment næppe 20 skridt fra preusserne, og hvad her faldt på begge sider var frygteligt.

Da alt vort artilleri var ødelagt, måtte vi trække os tilbage, men mistede, som du jo allerede ved, overordentlig meget. Enkelte regimenter blev aldeles opløste. ... Mit regiment mistede 8

officerer og ca. 6-700 mand - ja, at jeg slap, det fatter jeg ikke. Kardæsker og spidskugler haglede over os, og masser faldt rundt omkring, men Herren var mig nær i farens stund og frelste mig.

Vort tab er temmelig betydeligt. 40 officerer er faldne og henved 60-70 sårede og savnede; vort hele tab anslår jeg til omtrent 4-5.000 mand, hvoraf naturligvis det langt overvejende antal er taget til fange. De mest medtagne regimenter kom i går herover til Fyn, hvor vi nu foreløbig forbliver. I morgen marcherer vi videre til omegnen af Odense, hvor mit regiment skal kantonere. ...

Hvorledes det egentlig forholdt sig, at stormen lykkedes så godt for fjenden, vil jeg ikke drøfte her. Ganske vist mener jeg, at hæren fortjener agtelse for at have holdt Dybbøl i 10 uger, men slaget den 18. står for mig som en militær skandale... Ja, jeg kan ikke skrive mere for øjeblikket, thi jeg er endnu så forstummet i hovedet og udaset, at jeg ikke kan holde tankerne sammen. ...

Kærligst hilsen til eder alle fra din søn - Valdemar.

.....

Farfar hyggede sig med de øvrige officerer, når der var lejlighed. Det fremgår af hans egne breve, men også f.eks. af erindringer skrevet af *Lauritz Borberg*, sekondløjtnant i 17. regiments 7. kompagni. Om de sidste par dage inden tilbageslaget fra Dannevirke fortæller han:

“Min tid tilbragte jeg, selv når vi om dagen stod under gevær, nede hos mine 5 naboer meget behageligt med alskens underholdning og med at spille l’hombre med baron *Pechlin* (premierløjtnant i 8. kompagni) og løjtnant Friis; i disse dage tømte vi mangel flaske vin og mangel toddy om aftenen”.

“Om eftermiddagen, lige til vi skulle stille på alarmpladsen, spillede jeg i al ro og mag l’hombre med *Pechlin* og Friis, og vi var enige om, at vi næste nat ville få en varm dyst, men tvivlede i øvrigt ikke på, at vi ville være i stand til at tilbageslå overgangen”. (49)

Kulinarisk efterskrift

Af farfars udstyr i felten er bevaret et lille hæfte, skrevet af *A.M. Mangor*: “Kogebog for soldaten i felten” (1864). Herfra citeres:

“Dersom kødet er meget godt, kan det tilberedes til boeufsteg. Det skæres i ikke for tynde skiver, som bankes godt med en trækølle, eller i mangel deraf med et stykke brænde eller en afvasket sten”! (50)

Formand for Kommunalforeningen

Villaejernes kamp med hartkornsbønderne

På farfars tid blev Gentofte Kommune styret af et Sogneråd. Den højst-beskattede femtedel af vælgerne valgte majoriteten af Sognerådets medlemmer, “den almindelige vælgerklasse” de øvrige. Hver vælgerklasse valgte for

seks år ad gangen, og valgene foregik alternativt, dvs. hvert tredje år.

Interesserne var meget forskellige for den vestlige del af kommunen og den østlige, hvor spiren til en villaby var i udvikling, især i Ordrup. Mod vest boede hovedparten af gårdejerne - "hartkornsbønderne" - som havde flertal i Sognerådet og derfor fik deres ønsker igennem her. De fik med årene lagt en større og større andel af skattebyrden på københavnerne, der flyttede ind i villaerne i den østlige del. Desuden blev det ca. 1880 besluttet i Sognerådet, at et nyt bygningsreglement, som påførte villaejerne udgifter, ikke skulle gælde for gårdejerne. Det drejede sig f.eks. om opsætning af tagrender og anbringelse af latriner (mindst ét sæde til fire familier (!), anbragt mindst tre alen fra post og brønd). Da der i slutningen af 80'erne blev indført en hundeskat, som kun skulle gælde for den østlige del, blev der båret ved til bålet. (35)

Nu indså villaejerne i Ordrup, at de måtte organisere sig, hvis de skulle have en chance for at hamle op med hartkornsbønderne. I 1891 stiftedes derfor ved et møde i Jernbanepavillonen "Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte Sogn". Som en af initiativtagerne var farfar fra starten medlem af bestyrelsen, var dirigent ved generalforsamlingerne, næstformand i 1894 og formand fra 1895/96 til sin død i 1906 (fig. 7, s. 38). (35, 52, 53, 54, 55)

Det var især foreningens formål at virke for en passende sammensætning af Sognerådet, at virke til gavn for kommunen og at arbejde for en mere ligelig fordeling af skattebyrden, således at villakvartererne ikke permanent skulle være "sognets malkeko". (34, 54, 55)

Ved de højstbeskattedes valg til Sognerådet i 1894 agiterede Kommunalforeningen kraftigt for sin liste, som bl.a. omfattede farfar. Men hartkornslisten gik igen af med sejren, idet dog villaejerne opnåede et så pænt stemmetal, at det stod klart, at hartkornet var på vej mod et mindretal i Sognerådet. Som det så malende udtrykkes i Kommunalforeningens årsberetning: "Det nuværende system har mærket, at "øksen ligger ved træets rod"! - Vendepunktet kom i 1897. (55)

Foruden at repræsentere villaejernes interesser over for hartkornsbønderne havde Kommunalforeningen sin del af æren for flere forbedringer i farfars tid, bl.a. følgende:

Det første apotek i Ordrup blev oprettet i 1894 efter Kommunalforeningens andragende til Justitsministeriet. Åbnet 1895.

Da petroleumslygter fra 1893 kunne erstattes af gaslygter, måtte beboerne på de private nyanlagte veje selv afholde udgifterne. Men i 1899 lykkedes det for Kommunalforeningen at opnå kommunal drift af mere end hundrede gaslygter på disse veje.

Vejenes hårdt tiltrængte istandsættelse efter Kommunalforeningens ihærdige bearbejdelse af Sognerådet.

Renovationsordning: Overenskomst med en vognmand vedr. tømning af latriner i Ordrup for en årlig pris af 8 1/2 kr. pr. latrinsæde. Man fandt, at Sognerådets afgift på 12 kr. var alt for dyr!

Da den ulyksalige dampsporvogn blev indstillet i 1892, opstod en prekær situation for beboerne ved Strandvejen. Derfor sluttede Kommunalforeningen kontrakt med en vognmand i Skovshoved om hestevognskørsel mellem Hellerup Station og Skovshoved Stenplads i tilslutning til ti tog om dagen, fem til byen og fem fra byen.

Det første rådhus: Ordrupperne ønskede rådhuset placeret på farfars grund i Jægersborg Allé (se s. 25), men det ønskede hellerupperne ikke. Det endte med et kompromis, placeringen på den nuværende Rådhusvej, hvor sognene stort set stødte sammen. Indvielse 1903.

Finansiering og indsamling af midler til oprettelse af Kronprins Frederiks og Kronprinsesse Louises Asyl på Ordrup Jagtvej i 1894. Farfar var medlem af asyllets bestyrelse foruden bl.a. pastor Ohlmann. (53, 55)

Kommunalforeningen forsømte heller ikke den selskabelige side af foreningslivet, først i Jernbanepavillonen umiddelbart nord for Charlottenlund Station, fra ca. 1901 i Charlottenlund Palmehave på den anden side af Alléen. Man mødtes hver lørdag, en overgang var der endda åbent hus både onsdag og lørdag. Der blev bl.a. spillet kort, vel især l'hombre, men man glemte vist ikke det kulinariske, i hvert fald er det blevet berettet, at foreningen afholdt torskegilder! Men de fleste mødeaftener nøjedes man måske nok med smørrebrød til 10-15 øre pr. stk. og drak en flaske øl, også 10-15 øre, og et stort glas snaps til ca. 20 øre. (34, 53, 56, 57, 64, 65)

Ikke tilfreds med udviklingen i Ordrup

Farfar var levende interesseret i de kommunale anliggender og arbejdede ihærdigt for en hurtig udvikling af Ordrup til en attråværdig villaby. Men som det fremgår af nedenstående uddrag af en artikel i anledning af hans 65 års fødselsdag i 1906, var han ikke selv ganske tilfreds med udviklingen:

“Han havde kun boet der en fire års tid, da byens borgere viste ham den tillid at vælge ham til formand i deres forening, den såkaldte “Kommunalforening for den østlige del af Gjentofte Sogn”. Endnu dengang var der intet mærkeligt i dette navn på en kommunalforening for Charlottenlund og Ordrup. Nu ville man næppe kalde denne del af kommunen for den østlige, men dengang var Hellerup endnu for intet at regne; der var ingen mennesker, ingen kirke, ingenting i Hellerup. Ordrup var alt - set fra et borgerligt synspunkt. Thi foruden Ordrup fandtes kun det uberørte bondeland med sine agrariske interesser, som nidkært varetoges af Sognerådets proprietærer.

Mod “bonderegimentet” rejste det borgerlige Ordrup sig med Kommunalforeningen i spidsen. Det var uroens og fremgangens år for Ordrup, år, hvor der var nok at tage vare på for Kommunalforeningens formand, hvor personligt tilbageholdende og beskeden han end var. Han skulle synes selvskreven til i hine år at blive løftet ind i Sognerådet, hvor han utvivlsomt kunne have ryddet mange af de sten bort, som senere blev lagt Ordrup i vejen. Men han

nåede mærkeligt nok aldrig ind i Sognerådet, og grunden var vel i første linje hans store beskedenhed, hans villighed til at arbejde for andre hellere end for sig selv. ... Det var selve udviklingen, der omkring århundredskiftet lagde de største sten i vejen, den udvikling, som i løbet af få år har gjort Hellerup fra ingenting til et sogn, og fra et sogn til en by på 10.000 indbyggere, mens den samtidig lagde stagnationens tryllering og torneroses søvn over Ordrup. Det blev ikke Ordrup, men Hellerup, der kom til at føre det afgørende slag mod "agrarerne" og besejre dem. Og dette har sat sit præg på Ordrup den dag i dag.

Det har også sat sit præg på overretssagfører Friis. Han er med årene blevet skeptiker i sit kommunale syn - skeptiker i alt fald på sin bys vegne; han spekulerer ikke længere på Ordrups fremtid, han nøjes med uden blinken at se den sandhed i øjnene, at Ordrups nutid ikke er bleven den, han i sin tid drømte om. Samvittighedsfuldt og trofast som altid varetager han endnu med interesse sit hverv som Kommunalforeningens formand, arbejder lige ihærdigt for at få en ny lokal lygte som for at bryde brodden af modsætninger mellem den store kommunes forskellige dele. Men ville man komme og tale til ham om en fyldigere repræsentation i Sognerådet for Ordrup og Charlottenlund, så ville han bare ryste på hovedet og smile, og inde i det smil ville man kunne læse den tanke: "Slaget er tabt".

Men bag den tanke vil den, som lytter rigtigt til, kunne høre en ny tanke gro, tanken om de tre sognes opgivelse af gamle særstandpunkter og opgåen i en ny og inderligere enhed.. Han har netop i vinter givet denne nye tanke udtryk på kommunalforeningsmøder både i Ordrup og Gentofte, hvor han, særlig med det forestående landstingsvalg for øje, manede til sammenhold og fælles taktik.

Således har den skepticisme, Ordrups nederlag i gennembrudstiden skabte hos ham, alligevel ført ud i en stærk kommunal fremtidsro med vidt vingefang. Det er sikkert nok hans almindelige politiske overbevisning, der har åbnet ham denne nye udsigt fra ruinerne af hans gamle lokalpolitiske forhåbninger. Han har alle dage været stærkt politisk interesseret med et afgjort demokratisk grundsyn. Og det er utvivlsomt håbet om, at det ved sammenhold og enighed mellem de tre sogne skal lykkes Gentofte Kommune at få den politiske indflydelse, den har krav på, der har fået ham til at sætte samlingstanken som målet.

Ordrup synes nu igen at gå en opgangstid i møde. Hvis den går ind i denne nye tid under samlingstankens tegn, så vil det næppe kunne glæde nogen mere end den gamle fører, der har gennemlevet hele den splittelsens tid, som fulgte efter den sidste opgangsperiode. Men hvad enten Ordrup også i det stykke vil følge hans signal, eller det vil foretrække her at lytte til andre røster, i det vil alle gode Ordrup'ere kunne enes: At sende en venlig tanke til fødselsdagsbarnet på Lindegårdsvej, og ønske ham mange gode år endnu at virke i for Ordrup". (44)

Sagførerens investeringer

Grunde og ejendomme

I mit slægtsarkiv findes bl.a. statusbog og hovedbogsudskrifter, der til en vis grad kan kortlægge aktiviteterne i farfars sagførerforretning i perioden 1883 til 1906. Det skinner klart igennem, at han foruden almindelige sagføreropgaver i særlig grad har interesseret sig for investering i grunde og ejendomme. Men andre områder lå inden for hans interessesfære. Således satsede han i en længere årrække f. eks. på investering i produktionen af de såkaldte døckerske telte. (9, 24, 25)

Det synes at fremgå af status og hovedbogskonti for 1883, at han allerede i flere år havde haft kapital anbragt i fast ejendom, og forretningsoverskuddet det år (ca. 16.000 kr.) og formuens størrelse (ca. 86.000 kr.) viser desuden, at hans aktiviteter var ret indbringende. En post "diverse tilgodehavender hos manucenter 400 kr." tilkendegiver, at farfar stadig manuducerede de jurastuderende - eller måske var holdt op for nylig. (24, 25)

Det vil føre for vidt at nævne de mange københavnske ejendomme, som farfar var økonomisk involveret i i 1880'erne og 90'erne. Det var bl.a. Panoptikon-bygningen, en stor etageejendom på Vesterbro ved Frihedsstøtten. Den fik sit navn efter "Skandinavisk Panoptikon", der lå i stueetagen. - Desuden et par ejendomme på Strøget, én i Frederiksberggade helt oppe ved hjørnet af Rådhuspladsen og én i Vimmelskaftet mellem Hyskenstræde og Badstuestræde. Også St. Kongensgade og Gl. Kongevej samt flere gader på Østerbro og Nørrebro er nævnt i status i 1880'erne og ind i 90'erne, men ikke alle på samme tid. (9, 23, 25)

Farfar afviklede en del af disse investeringer i anden halvdel af 1890'erne, da han øjnede en enestående chance for at være med i anskaffelsen og bebyggelsen af et større areal i sit kære Ordrup. Det ville være meget mere på linie med hans kommunalpolitiske interesser.

Ejgården brændte - et villakvarter opstod

Ejgården lå i 1800-tallet ca. 100 m syd for det sted, hvor Ordrup Kirke blev opført i 1876. Gårdens jorder strakte sig fra Lindegårdsvej/Jægersborg Allé mod vest til Ordrup Jagtvej mod øst. De grænsede op til jorder, der tilhørte Lindegården, Skovgården, Hyldegården, Teglgården og Skjoldgården. På en sydlig parcel af Ejgårdens jord blev omkring 1840 oprettet landejendommen Ejgårdsminde (fig 8, s. 39). (33, 56)

Familien Ejgård afhændede sin landejendom ca. 1880 med henblik på udstykning. Indtil den tog fart, lå gården midt i bølgende kornmarker. På et maleri fra 1878 af Ordrup Kirke, der som nævnt ovenfor blev indviet to år før,

ses køer og heste græssende uden for kirken. Endnu i den første halvdel af 90'erne blev der drevet landbrug på arealerne omkring kirken, men så brændte den gamle Ejgård i 1896. Derefter var der grønt lys for udstykning og salg af den jord, som lå i umiddelbar nærhed af brandtomten. (33, 52, 53, 57)

Farfar fik øje for, at der med en fornuftig planlægning kunne opstå et smukt villakvarter på de attraktivt beliggende grunde. Han etablerede et godt fungerende samarbejde med den ansete murermester *Nicolai Petersen*, der havde flere tillidshverv i kommunen, og sin ven, arkitekten *Andreas Jensen*. Farfar finansierede grundkøbene og byggeriet, *Andreas Jensen* tegnede villaerne, og *Nicolai Petersen* byggede. (9, 24, 25, 52, 58)

Byggeaktiviteten var stort set koncentreret om området mellem jernbanen og Fredensvej (fig. 8, s. 39). Vejene blev opkaldt efter farfars døtre: *Sigridsvej* (nu *Henrik Hertz Vej*), *Valborgsvej* (*Fredensvej* ud for området) og *Gudrunsvej* (samme navn i dag). De fleste grunde blev købt mellem 1897 og 1900. De var på 2-3.000 kvadratalen, og prisen skønnes at have været ca. 1,50 kr. pr. kvadratalen. I 1906 blev vurderingen af de solgte villaer på de bebyggede grunde sat til 15-20.000 kr. (9, 24, 25, 35, 37)

Murermesteren og arkitekten blev også finansieret af farfar i forbindelse med opførelsen af større ejendomme, således f.eks. i 1902 da *Nicolai Petersen* byggede "Ejgårdshus" på det østlige hjørne af *Ejgårdsvej* og *Fredensvej*. Det var vel det første egentlig store byggeri med lejligheder til udlejning i *Ordrup-Charlottenlund*. Den på fig. 8 skraverede 13.000 kvadratalen store grund på det sydvestlige hjørne af *Ejgårdsvej* og *Fredensvej* var farfars personlige ejendom. Da far fik denne hjørnegrund som arveforskud, stiftede han et aktieselskab, der i 1931 opførte den store ejendom "Fredensbo" med ca. 36 lejligheder. Den blev solgt i 1937. (24, 25, 37, 46)

Farfar investerede i enkelte andre grunde i *Gentofte Kommune*. Blandt dem må nævnes grundkøbet i *Jægersborg Allé* i 1896.

Ved *Femvejen*, hvor *Jægersborg Allé* og *Ordrupvej* mødes, lå - og ligger - det ældste landsted i *Charlottenlund* "Alléborg", en empirebygning fra ca. 1800. Grænsende op til *Alléborg* lå "Aageshøj" med en stor grund, der havde facade mod såvel *Jægersborg Allé* som *Ordrupvej*. Den ejedes af etatsråd *Julius Hoffensberg*, der havde skabt den store trykkerivirksomhed "Det hoffensbergske Etablissement". Han døde i 1895, og da enken var interesseret i at reducere sit grundareal, købte farfar året efter den del af grunden, der havde facade mod *Jægersborg Allé*, i alt ca. 16.000 kvadratalen.

Det var denne grund, farfar i 1901 tilbød til placering af det nye rådhus, som endte med at blive bygget nærmere *Hellerup*. - En del af grunden blev fra 1926 min barndoms have! (6, 24, 25, 35, 37, 56)

De døckerske telte og barakker

Midt i 1880'erne begyndte farfar at finansiere produktionen af de døckerske telte og barakker, og han havde kapital anbragt i den støt voksende produktionsvirksomhed til sin død. (24, 25)

Vennen, snedkermester *C.F. Christoph* (1846-1932) havde i 1882 erhvervet rettighederne til en opfindelse, som var gjort af den danske officer, ritmester *J.G.C. Døcker* (1828-1904). Han havde opfundet en metode til fremstilling af filttelte og -barakker, der især var anvendelige som interimistiske og transportable bygninger eller pavilloner, f.eks. inden for militæret og på skoler og hospitaler (fig. 9, s. 40). (6, 59)

Med Døckers egne ord "går den af mig patenterede opfindelse ud på at konstruere telte eller telbygninger beklædte med en særegen art filt, således at de yde soldaten en fortrinlig beskyttelse, ikke blot sommer, forår og efterår, men endog under vinterforhold, mod vejr og vind, varme og kulde". (60)

Sammen med arkitekt *C.R. Unmack* forbedrede Christoph den noget ufuldkomne opfindelse, og efter præmiering på en international udstilling bestilte det preussiske krigsministerium 50 lazaretbygninger. Det var så stor en ordre, at det blev nødvendigt at oprette en fabrik i Tyskland. Den fik rigeligt at arbejde med, for interessen for filtbarakkerne var støt stigende. (6)

I salgsbrochurerne lovpristes nyheden: Filtteltets fordele sammenlignet med læredsteltet var, at det var vandtæt, at det holdt på varmen uafhængigt af temperaturen udenfor, at det var rummeligt, at det kunne nedpakkes på meget kort tid og transporteres i en kasse, at det holdt kryb ude, og at ingen stormliner benyttedes, hvilket gav mere plads på terrænet og desuden medførte, at man i mørke kunne bevæge sig frit mellem teltene. For valget af de døckerske hospitalsbarakker talte også, at de let kunne desinficeres, og det blev endvidere nævnt i brochurerne, at de allerede var leveret til karantæneanstalter og hospitaler i adskillige lande. (60, 61)

Barakkerne blev demonstreret for de fyrster, som besøgte det danske hof på Fredensborg Slot og Bernstorff Slot. Ja, kongefamilien brugte dem selv på Bernstorff Slot, hvor pladsforholdene godt kunne blive lidt trange, når der om sommeren var besøg af børn og børnebørn fra Rusland, England og Grækenland. Til deres tjenerstab blev der opstillet døckerske filttelte. (6, 33)

Christoph var på salgsrejse i Rusland i 1895. Fra St. Petersborg skrev han til farfar i juni: "Fra Niznij Novgorod kom jeg tilbage i fredags, og vi har straks taget alvorligt fat for at få en forretning i stand. Vi er nogenlunde enige med generalkommissæren om at levere henved 70 barakker, som kunne rumme 500 mennesker, dels i enkelte værelser, dels 2 senge i ét, dels 12 senge i ét, til foreninger etc. - I Niznij bygges der en hel del såkaldte hoteller, men det

menes ikke at forslå. I morgen afgiver vi skriftligt tilbud til general-kommissæren, så skal han holde foredrag for finansministeren, og så får vi se, om slaget vindes..." (62)

Ugen efter skrev Christoph igen: "Det ser i dag ud, som om forretningen kommer i stand. På onsdag skal finansministeren sige ja eller nej. Siger han ja, drejer det sig om 200 barakker...". Christoph fik ordren, og på grund af denne og flere andre betydelige ordrer besluttede man at oprette en filialfabrik i Warszawa. (6, 62)

Som følge af udvidelserne blev firmaet Christoph & Unmack i 1898 omdannet til aktieselskab med Christoph som generaldirektør. Farfars investering i virksomheden udgjorde i de følgende år over 100.000 kr. (6, 24, 25)

Virksomheden trivedes fortsat, ikke mindst på grund af de voldsomme begivenheder ude i verden, f.eks. levering af soldaterbarakker under bokseropstanden i Kina i 1900 og under den russisk-japanske krig i 1904-05. I 1908, to år efter farfars død, leveredes husvildebarakker til Italien efter jordskælvet i Messina. (6, 9)

.....

Tillæg: Farfars og farmors søskende

Valdemar Friis' søskende

1.

Ane Marie Emilie (1833-1912) gift 1855 med *Franz Peter Neidhardt* (1825-93), farver i Aalborg, derefter overkontrollør på Frederiks Hospital i København. - 1 søn. (1, 9)

Sønnens datter *Helga* ægtede i 1906 en søn af *Carl Maglekilde-Petersen* (1843-1908). Carl M-P og hans bror var indehavere af Maglekilde Jernstøberi og Maskinfabrik i Roskilde, hvor en epokegørende opfindelse blev gjort i 1878: Den første kontinuerlige centrifuge "Maglekilde-centrifugen" - et vigtigt fremskridt for mejerierne. Men det var ikke som maskinfabrikant, at Maglekilde-Petersen blev landskendt. Han blev berømt som humoristisk fortæller og forfatter, en folkedigter, der samlede, fortalte og skrev lystige og groteske historier. (6, 67, 68, 69, 70)

2.

Laura Louise Charlotte (1836-1930) gift 1867 med *Niels Peter Jensen Buus* (1835-86), Danmarks første landbrugskandidat (1856), bestyrer af Gedsergård på Sydfalster (1858-67), derefter bestyrer af Rosvang ved Thisted, hvor han fuldendte udtørringen af Sjørring Sø. Buus var en af de ledende skikkelser i den tidlige omlægning af dansk landbrug fra kornavl til animalsk produktion. Som enke boede Laura fra 1887 på Åboulevarden (Ladegårdsvej) i København. - 3 sønner. (1, 71)

Sønnen *Jens* (1868-1937) var forpagter på Kappel (1900-08), ejer af Hejdeholm/Skåne (1909-22); *Christian* (1870-1940) proprietær på Orø; *Valdemar* (1873-1935) sygehuslæge på egen privatklinik i Hunborg/Thy. (9, 71)

Jens Buus' søn Carl Gustav Buus (f. 1921), civilingeniør, har som pensionist udført et betydeligt slægtshistorisk arbejde og bl.a. forsket i slægten Buus. (71)

3.

Julie Petrea Christine (1838-1911) gift 1870 med *Carl Christian Kieselbach* (1839-87), købmand i Nykøbing F. - 1 søn. (1)

4.

Augusta Theodora Hansine (1843-1938), ugift, virkede i 30-35 år i menighedsplejen i København. - Brækkede hoften, klarede sig med én krykke, de seneste år med stok. - På sit dødsleje sagde den elskelige tante: "Det gør ikke noget, om jeg skal ligge her længe, for jeg har så meget at sige tak for!" (1, 9, 20)

5.

Anna Henriette Michelle (1847-1933), ugift, i nogle år husbestyrerinde på Kappel ved Lemvig, som nevøen *Jens Buus* havde i forpagtning 1900-08. - Flyttede derefter sammen med søstrene *Augusta* og *Camilla*. - Brækkede hoften, gik med krykker. (1, 9, 20, 71)

6.

Camilla Nathalie Sexta (1850-1939), ugift, ansat i Frøkontrollen. (1, 9, 20)

7.

Peter Alfred Deobatus (1853-1936), landbrugskandidat, mejerikonsulent i Skara i Sverige (1878-96), derefter husejer på Hollændervej på Frederiksberg. - Gift 1885 med *Henriette Juline Wilhelmine Richter* (1854-1934), min farmors søster. - 1 datter. (1, 71, 72)

*Augusta Richters søskende*1.*Henriette Juline Wilhelmine* (1854-1934) gift 1885 med farfars bror Alfred (se denne). (1)2.*Meta Camilla* (1855-1933) gift 1880 med *Alexius Omøe* (1851-1924), medindehaver af Eriksen & Omøe (manufaktur/brudeudstyr) 1888-98, derefter hovedkasserer i forsikringselskabet Hånd i Hånd. (73, 74, 75)3.*Julie Nathalie Juliane* (1857-1939) gift 1878 med *Holger Schou* (1848-1906), først ansat i Brødrene Andersen, derefter egen hatteforretning på Østergade i København. - 3 døtre og 1 søn. (31, 73, 74, 77)

Sønnen *Johan* ægtede *Gudrun Brønnum*. - 3 sønner: *Per* (f. 1911), overlæge, Skt. Lukas Stiftelsen, *Erik* (1912-93), tandlæge i Hørsholm og *Oluf Brønnum Schou* (1914-89), medindehaver af *Oluf Brønnum & Co. A/S*, storkøkken- og kantineindretning. (76, 78, 79, 86)

4.*Johanne Vilhelmine* (1859-76), ugift, døde af tuberkulose. (73, 74)5.*Johan Peter Schwartz* (1860-81), ugift, farmacistuderende, døde af tuberkulose. (73, 74)6.*Thora Johanne Amalie* (1862-1924) gift 1891 med *Jørgen Larsen* (1849-1927), fra 1915 eneindehaver af herreskrædderiet Brødrene Andersen på Østergade i København. Bolig: Stockholmsgade, sommer "Sølyst", Rungsted Strandvej. - 2 sønner. (73, 74, 80)

Sønnerne *Henry* og *Frithiof Nexøe-Larsen* overtog Brødrene Andersen efter deres far. - *Henry* (1892-1978) forlod virksomheden i 1930'erne og grundlagde en betydelig samling af 1700-tals antikviteter. 1965-78 lejede han herregården Hindemaes hovedbygning på Fyn. - *Frithiof* (1895-1981) førte Brødrene Andersen videre, derefter hans søn *Jørgen* til firmaet i 1993 blev solgt. (31, 81, 82, 83, 84)

7.*Dagmar Victoria* (1864-1934), ugift. Boede hos sin mor til 1911, derefter sammen med søsteren *Marie* i Martensens Allé på Frederiksberg. (31, 73, 74)8.*Emma Nathalie* ("Tante Talle") (1866-1954) gift 1898 med *Axel Herforth Fleron* (1867-1922), herreekviperer ved Skt. Annæ Plads (tøj til søens folk). Forretningen måtte opgives, da han var hjertesvag; derefter sagførerfuldmægtig. - Som enke boede den slægtsbevidste og uselviske "Tante Talle" først i P.G. Ramms Allé, derefter i Pile Allé på Frederiksberg. (31, 73, 74, 85)9.*Elisabeth Marie* (1867-1926), ugift, led af dårlige nerver. Blev plejet af søsteren *Dagmar* (se ovenfor). (31, 73, 74)10.*Frederik Valdemar* (1869), død som spæd. (73, 74)

Kildehenvisninger

1. Friis-Petersen, H.: Stamtavle over familien Friis fra Århus. Århus 1946.
2. Fødsels-, dåbs- og konfirmationsbevis (Valdemar Friis) udskrevet i Tversted 15/5-1885.
3. Dåbsbevis (Valdemar Friis) i afskrift, udført 12/5-1885 af Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871.
4. Breve fra stud. theol. Anders Jensen til Valdemar Friis 17/1 og 7/2-1864 (desuden breve dateret 17/2, 19/3 og 10/4-1864).
5. Brev fra stud. theol. Jens Christian Evensen til Valdemar Friis 16/2-1864.
6. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. Kbh. 1979-84.
7. Valdemar Friis' udnævnelse til sekondløjtnant 16/8-1862.
8. Bevis for Valdemar Friis' krigstjeneste fra 23/8-1863 til 8/10-1864. Udskrevet 25/8-1873.
9. Valdemar Richter-Friis (Valdemar Friis' søn). Mundtlige og skriftlige oplysninger (bl.a. breve 26/10, 30/10, 3/11-1975 og 22/4-1976).
10. Brevsamling fra krigen i 1864 - breve fra og til Valdemar Friis.
11. Foreningen af 12te Marts: Håndskrevne og trykte sanghæfter fra foreningens fester 25/11 og 29/11-1865, 12/3-1866 og 12/2-1867. Desuden drikkeviser fra 12/3-1866 og 12/2-1867.
12. Vise for de indviede i skovtursmysterierne. Foreningen af 12te Marts. Udateret.
13. Sange ved foreningen Bimbult's julefest 31/1-1865.
14. Valdemar Friis' eksamensbevis, cand. jur., 6/2 og 9/2-1869.
15. Broderbrev for Valdemar Friis, De danske Våbenbrødre, 1/6-1869.
16. Hjort-Nielsen, H.: Danske sagførere under loven af 26/5-1868. Kbh. 1941.
17. Richter, V.: Juridisk Stat. Odense 1902.
18. Beskikkelse for Valdemar Friis som overretssagfører. 7/10-1878.
19. Brev fra de juridiske kandidater i vinteren 1878/79 til Valdemar Friis (august 1904).
20. Gudrun Hjortsø (Valdemar Friis' datter). Mundtlige oplysninger.
21. Vejvisere for København og Frederiksberg.
22. Korrespondance, Valdemar Friis' sagførervirksomhed.
23. København før og nu - og aldrig. Kbh. 1987-91.
24. Valdemar Friis' hovedbogsoptegninger 1883-1906 samt skatteansættelser og skattebilletter 1903-1905.
25. Valdemar Friis' statusbog 1883-1906.
26. Berlingske Tidende 19/7-1987 ("Kronen er kun 3 øre værd") og 25/6-1989 ("Afskedssnak med fem- og tiøren").
27. Slægten Richter. Beretning 1. H. Richter-Friis, 1996.
28. Oldeforældrene Friis. Beretning 5. H. Richter-Friis, 1996.
29. Oldeforældrene Richter. Beretning 3. H. Richter-Friis, 1996.
30. Brev fra Valdemar Friis og Augusta Richter til Alfred Friis 7/5-1885.
31. Henry Nexøe-Larsens mundtlige og skriftlige oplysninger. 1972-78.
32. Brev fra Valdemar Friis til Christen Begtrup Friis 23/6-1893.
33. Gotfredsen, L.: Gjentofte I-III. 1951-54.
34. Gotfredsen, L.: Ordrup Kommunal- og Grundejerforening 1891-1941. Gjentofte + Hellerup og Ordrup Kommunal Tidende. Ekstranummer, november 1941.
35. Gotfredsen, L.: Gjentofte Kommunestyre 1842-1942. 1942.
36. Schrader, Poul: Exposé vedr. Lindegårdsvej 45. 1937.
37. Vejvisere for Gjentofte Kommune.
38. Matr. nr. 3v og 3x, Lindegårdsvej 43 og 45: Tegninger af ejendommene, tegning af tilbygningen til villaen i nr. 45, ansøgninger, bygningsattester m.v.
39. Borgstrøm, E.: Danske officerer ved den aktive armé 1864.
40. Valdemar Friis' ansøgning om modtagelse af en 1864-erindringsmedalje. 1876.
41. Nørregaard-Nielsen, H.E.: Hans Smidth 1839-1917. Skive Museum 1989.
42. Dødsannonce, Valdemar Friis. Berlingske Tidende 1/11-1906.
43. Nekrologer, Valdemar Friis. Bl.a. Politiken 2/11-1906.
44. En Ordrup'er, overretssagfører Vald. Friis. Artikel i anledning af hans 65-års fødselsdag

- 27/4-1906. Nordre Birks Tidende ? (Hovedkontor i Lyngby, tlf. 209). 1906.
45. Valdemar og Augusta Friis' testamente, 15/11-1905.
 46. Regnskab og repartition i fællesboet efter Valdemar og Augusta Friis, 2/3-1939.
 47. Regnskab og repartition i særboet efter Augusta Friis, 8/8-1938.
 48. Testamente-tillæg 1928 og codicil 1937.
 49. Borberg, L.P.: I krig og kantonement 1864. Personlige erindringer af sekondløjtnant ved 17. infanteriregiment cand. juris. Lauritz Borberg. Kbh. 1938. (S. 44, 45)
 50. Mangor, A.M.: Kogebog for soldater i felten. Kbh. 1864.
 51. Gentofte Kommune. 1 : 4.000. 25 kortblade. Ajour til okt. 1928. Kbh. 1930.
 52. Gotfredsen, L.: Byggeri i Gentofte Kommune gennem to århundreder. Murermesterforeningen for Gentofte Kommune og omegn. 1964.
 53. Gotfredsen, L.: Når skete det? Mærkedage i Gentofte Kommunes og Jægersborg Dyrehaves historie samt fortegnelse over ejere af gårde og lyststeder. 1945.
 54. Ordrup Kommunalforening 50 år. Villabyernes Blad, 6. november 1941.
 55. Beretninger fra "Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte Sogn. Årene 1891/92, 1892/93 og 1894/95.
 56. Linvald, Steffen: Jægersborg Allé. Fra kongevej til alfarvej. 1974.
 57. Omkring Jægersborg Allé. 1892-1942. Anton Andersens Boghandel. 1942.
 58. Murermester N.W. Petersen, Ordrup. 25 års jubilæum, 15. marts 1908. Distriktsblad for Gentofte, Lyngby og Søllerød Kommune (Politiken).
 59. Hagerups ill. Konversationsleksikon. 4. udg., 1948-53.
 60. Det døckerske teltbyggeri, St. Kongensgade 63. Brochure fra 1880'erne. (Det kgl. Garnisonsbibliotek).
 61. Transportable telte og barakker. "Døckers System" forbedret af Christoph & Unmack. Brochure fra ca. 1886. (Det kgl. Garnisonsbibliotek)
 62. Breve fra C.F. Christoph i St. Petersborg til Valdemar Friis (23/6 og 6/7-1895).
 63. Augusta Friis, dødsannonce. 1937 (udateret).
 64. Charlottenlund Palmehave. Verdensspejlet 1904-05. (S. 538-39).
 65. Charlottenlund Palmehave. Hver 8. Dag 1906-07. (S. 750).
 66. Bokkenheuser, Knud: Da man var ung - mindernes bog. Kbh. 1926.
 67. Dansk Biografisk Lexikon, 1. udg., Kbh. 1887-1905.
 68. Carl Maglekilde-Petersen. Roskilde Avis 28/12-1893.
 69. Mælkecentrifugens 50-års jubilæum. Mælketidende 1928. (S. 1019-21).
 70. Fang, A.: Maglekilde. Jul i Roskilde 1938.
 71. Buus, C.G.: Aner til Nils, Eduard, Anna-Lise, Ellen og Carl Gustav Buus. 1984 ff.
 72. Alfred Friis' brev 28/11-1932 (curriculum vitae).
 73. Slægtstavle, Schwartz, udarbejdet af Erik Løsekrant.
 74. Leif Treschow Kraffts skrivelse af 29/3-1963 med bilag "En slekt Richter".
 75. Sølvbryllupssang 26/11-1905, Camilla og Alexius Omøe.
 76. Kraks blå Bog.
 77. Bryllupssang 29/11-1878, Holger og Julie Schou.
 78. Oluf Brønnum Schou, nekrolog, Berlingske Tidende 27/5-1989, og dødsannonce.
 79. Erik Schou, dødsannonce, Berlingske Tidende 15/6-1993.
 80. Danmarks Hovedstad København, 1. del 1921. (S. 50).
 81. Henry Nexøe-Larsen, dødsannonce, Berlingske Tidende 22/12-1978.
 82. Omtale af Bruun Rasmussens auktion over Henry Nexøe-Larsens samling. Politiken og Berlingske Tidende 22/3, 28/3 og 29/3-1979.
 83. Frithiof Nexøe-Larsen, nekrolog 8/10, dødsannoncer 9/10 og 11/10-1981, Berl. Tid.
 84. Brødrene Andersen får ny ejer. Berlingske Tidende 5/4-1993.
 85. Bryllupssang 17/11-1898, Nathalie og Axel Fleron.
 86. Per Schou. Lægestanden 1982 og 80-års omtale 24/3-1991 (Berlingske Tidende).
 87. Vielsesattest 6/6-1885, Valdemar Friis og Augusta Richter (Frederiksberg Kirke).

Fig. 1: Valdemar Friis med armen om sin forlovede Augusta Richter i 1885. De blev forlovet i begyndelsen af maj og gift den 6. juni i Frederiksberg Kirke. Da var hun næsten 33, og han en veletableret overretssagfører på 44 år. - Derunder: De to - adskillige år senere.

Fig 2: Villaen på Lindegårdsvej 45 med den énetages tilbygning ind mod skellet til venstre. Verandaen og altanen er delvis skjult af et træ i forgrunden. Foto fra 1930'erne, sidst på vinteren, forårsbebuderne er på vej i bedet langs flisegangen.

Fig. 3: På vej fra Charlottenlund Station til byen via Nørrebro Station. Dengang lå Klampenborgbanens endestation lidt vest for Ørstedsparken. Boulevard-banen åbnede først i 1917. - Forrest t.h. i jernbanekupéens venstre side hviler farfar armene på sin stok.

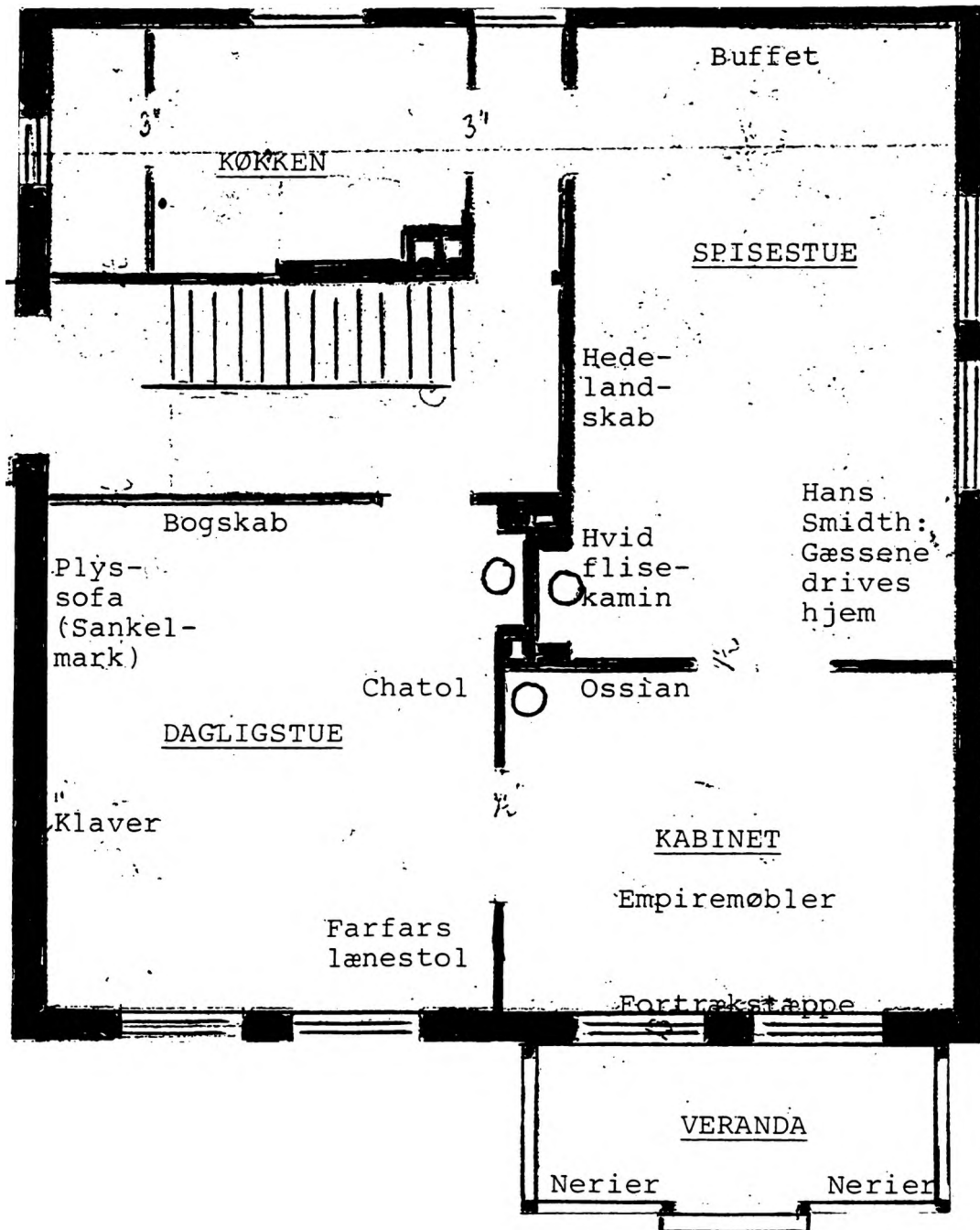

Fig. 4: Stueetagen i den næsten kvadratiske villa, inden tilbygningen blev opført. Cirklene angiver kakkellovne og kamin. Se i øvrigt teksten.

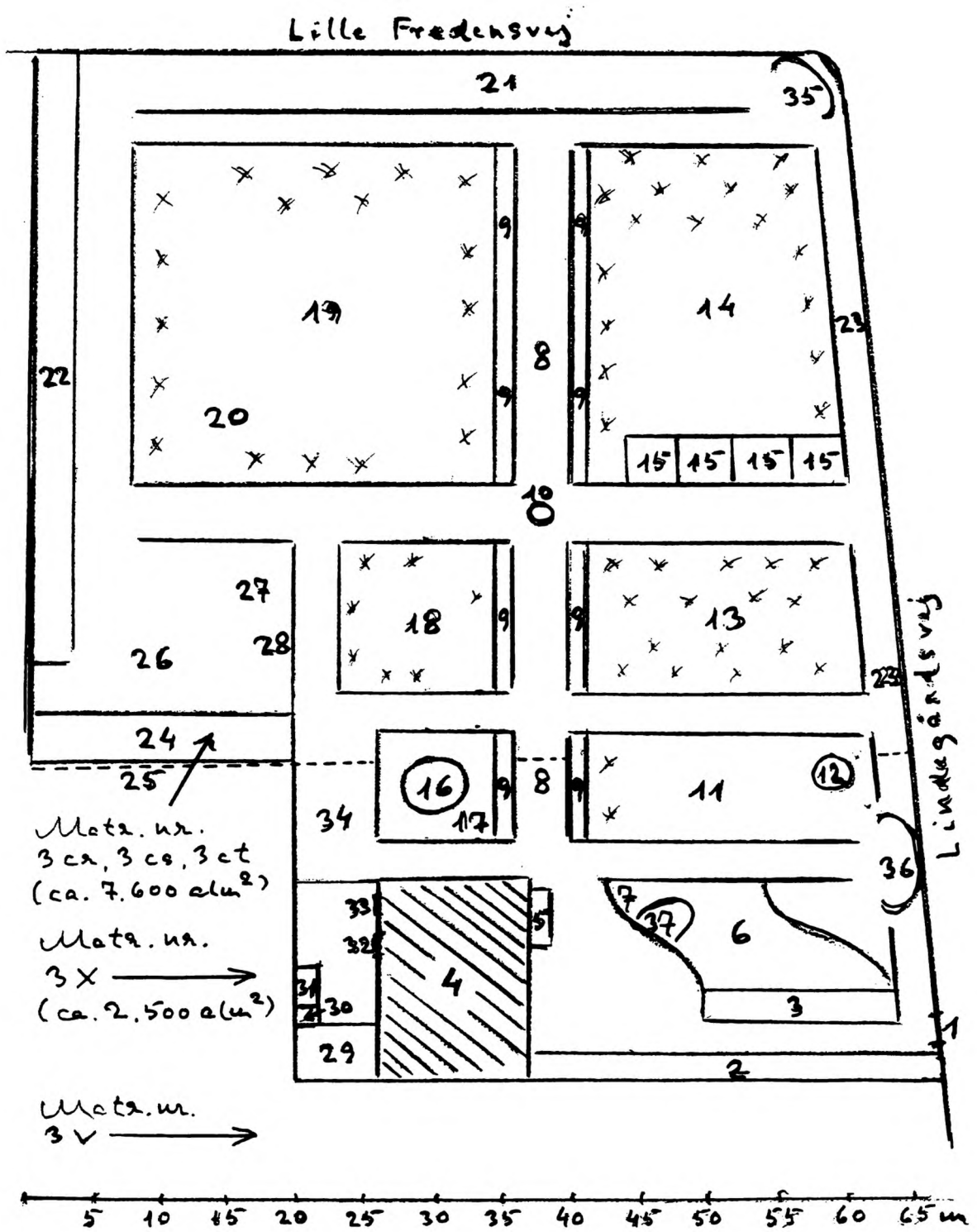

Fig. 5: Den store frugthave på Lindegårdsvej 45. Matr. 3x (under den stiplede linie) blev købt i 1882, villaen (4) bygget i 1885, tilbygningen i skellet til matr. nr. 3v i 1894. Størstedelen af grunden, matr. nr. 3cr, 3cs og 3ct, blev købt til i 1891. Se i øvrigt teksten. - Året efter farmors død i 1937 blev grunden solgt, villaen revet ned og en udlejningsejendom opført på matr. nr. 3x, en række tofamiliehuse på matr. numrene 3cr, 3cs og 3ct.

Fig. 6: Atelierfoto af sekondløjtnanten Valdemar Friis (1863/64) i mørkeblå våbenfrakke og hue, lyseblå bukser og med sabel. Under vinterfelttoget i 1864 var det imidlertid de store tunge mørkegrå, næsten sorte kapper, der prægede billedet.

Fig. 7: Denne kreds af villaejere med velplejet overskæg udgjorde bestyrelsen for "Kommunalforeningen for den østlige del af Gjentofte Sogn", stiftet 1891. I billedets midte: Farfar (formand 1895/96 - 1906). T.v. for ham: Kammerjunker, cand. jur. C. Skeel (formand 1891-95), og bagved denne t.v. en af farfars gode venner på Lindegårdsvej, fabrikant Joh. Hansen, der overtog formandsposten efter hans død i 1906.

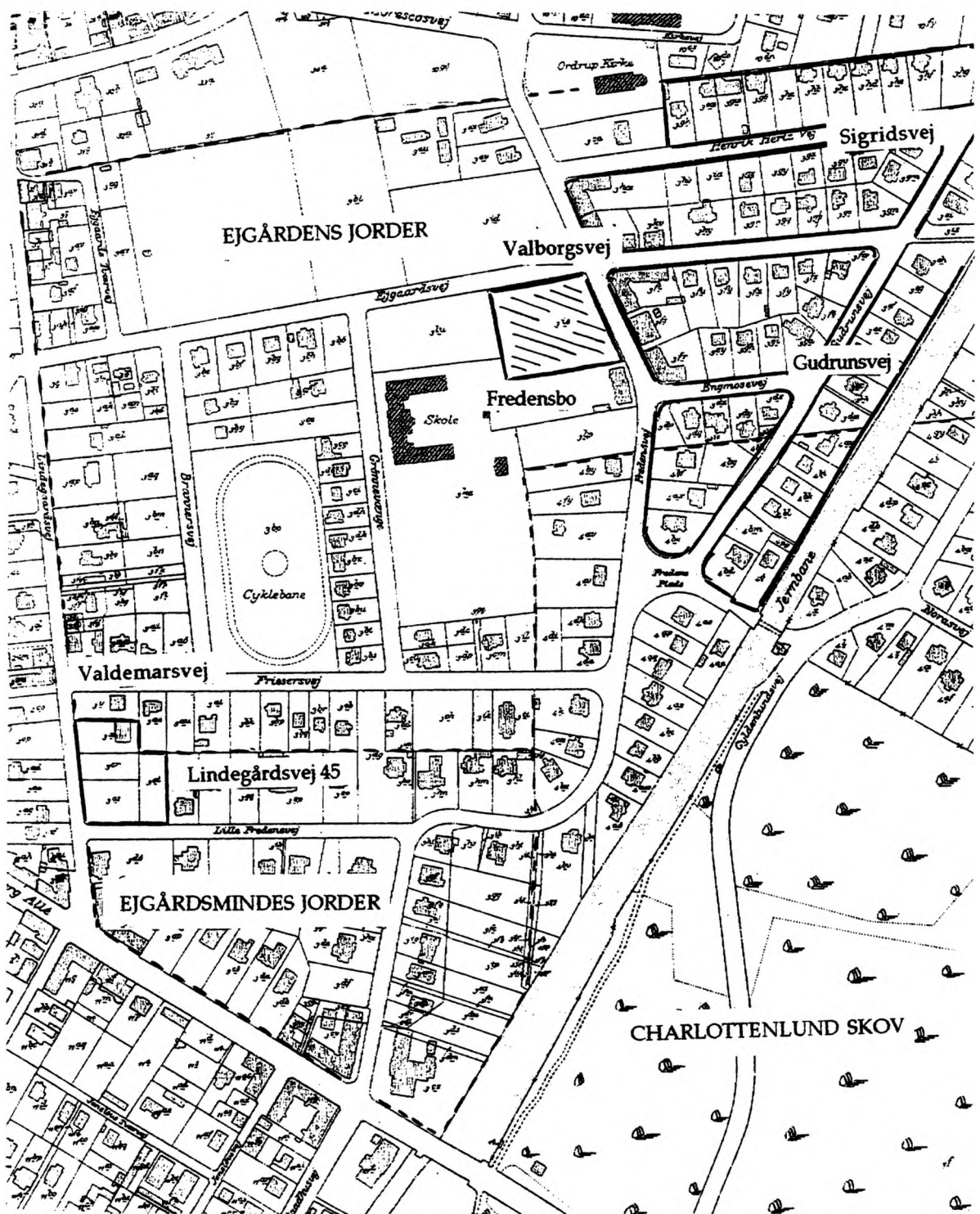

Fig. 8: Udsnit af et kort over Ordrup-Charlottenlund i 1928. Det viser bebyggelsen på de parceller, der blev udstykket fra Ejgårdens og Ejgårdsmindes jorder før og omkring århundredeskiftet. Omkredsen af gårdenes jorder er markeret med stiplet linie. Mod vest ses Lindegårdsvej 45 med den store have. Endvidere nr. 43 på hjørnet af Valdemarsvej, nu Frisersvej. Næsten hele kvarteret mod nordøst, syd for kirken, var farfar økonomisk involveret i, ved køb af parcellerne og opførelse af villaerne. Se i øvrigt teksten.

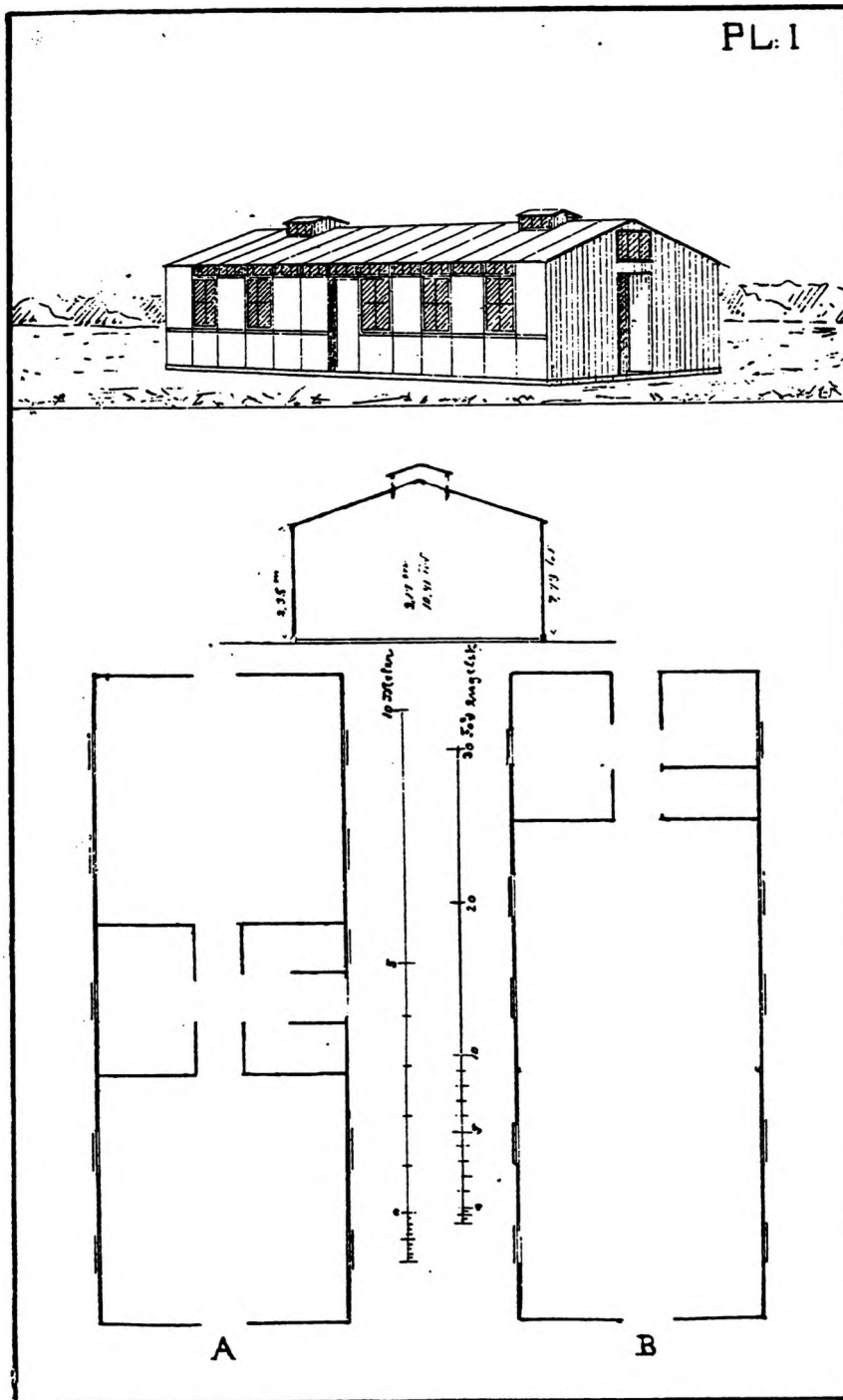

Fig. 9: Hospitalsbarak fremstillet efter Døckers system. Barakken, der egnede sig til epidemihospital og reservehospital, indeholdt fællestue, plejerskestue, tekøkken, kloset og gang. Af fordelene ved barakken fremhævedes lethed ved opstillingen, nedtagningen og den hurtige transport til steder, hvor epidemierne graserede. Endvidere lethed ved desinfektion. En anden væsentlig fordel sammenlignet med lærredsbarakker var den fuldstændige beskyttelse mod regn og storm, kulde og varme, kombineret med muligheden for opvarmning og ventilation.

ISBN 87-985922-0-3

DIS-Danmark

